

IRIAN JAYA SOURCE MATERIALS
No. 3 Series A - No. 2

**MEMORIES VAN OVERGAVE VAN DE
AFDELING WEST NIEUW-GUINEA**
(Part I)

edited by

J. MIEDEMA
W.A.L. STOKHOF

IRIAN JAYA SOURCE MATERIALS

IRIAN JAYA SOURCE MATERIALS

No. 3

SERIES A: MEMORIES VAN OVERGAVE
No. 2: AFDELING WEST NIEUW-GUINEA
(Part I)

edited by

J. MIEDEMA
W.A.L. STOKHOF

DSALCUL/IRIS

Leiden-Jakarta 1992

Irian Jaya Source Materials (IJSM) is issued within the framework of the Irian Jaya Studies Project (IRIS), initiated by the Irian Jaya Study Centre (IJSC) in Jayapura, Indonesia, and the Department of Languages and Cultures of South-East Asia and Oceania (DSALCUL), Leiden University, The Netherlands.

IJSM consists of two series:

Series A: Memories van Overgave

Series B: Special Manuscripts

Editors:

J. Miedema, W.A.L. Stokhof

Editorial Assistant:

T. Titahena

Editorial Board:

P.W.H. Haenen

V.J.H. Houben

F. Huizinga

A.B. Lopian

E.K.M. Masinambow

J.G. Vredenburg

All correspondence concerning Irian Jaya Source Materials, including orders, should be addressed to:

The Secretary Irian Jaya Source Materials

IRIS, Projects Division, Department of Languages and Cultures of South-East Asia and Oceania (DSALCUL), Leiden University

P.N. van Eyckhof 3 (gebouw nr. 1165)

2311 BV Leiden, The Netherlands.

National Library: Cataloguing in Publication

MIEDEMA, J.

Irian Jaya Source Materials No. 3:

Series A: Memories van Overgave

No. 2: Afdeling West Nieuw-Guinea/

J. Miedema, W.A.L. Stokhof. --

Leiden: DSALCUL/IRIS, 1992

XVI pp.; 26 cm.

ISBN 979 - 8282 - 00 - 0

I. Title

1. Irian Jaya 995.1

II. Stokhof W.A.L.

Copyrights (C) DSALCUL

First published 1992

Photograph: KITLV no. 19.034, L.J.A. Schoonheydt (centre), Kaja-Kaja Papuans and two naval officers, Upper-Digoel, March 18, 1933.

Lay-out: J. Miedema

The editors are indebted to the Government of Indonesia and the Government of The Netherlands for supporting the IRIS project, including this series.

TABLE OF CONTENTS

Preface	ix
Abbreviations	x
1. <i>Dumas, F.H., Nota van Overgave van de Afdeeling West Nieuw-Guinea, Fak-Fak 1911 [MMK 442]</i>	1
I Grondgebied	1
II Algemene beschrijving van den politieken toestand.	1
III Bijzonderheden in de verschillende gedeelten der afdeeling Fatagar en Ati-Ati.	6
Fak-Fak	7
Roembati en Patipi	7
Berau	8
Kowiai	9
Lakahia	9
... mika en Kapia	10
IV Economische toestand	11
Landsgebouwen	11
Aanhangige zaken	12
Exploratie	12
Boetefonds LAKAKA Kokas	13
2. <i>Ingenhuyff, G.M.G.M., Nota van Overgave der Afdeeling West Nieuw-Guinea der Residentie Amboina, Fak-Fak 1918 [MMK 443]</i>	15
I Grondgebied	15
II Algemeene beschrijving van de bestuurlijken toestand	15
III Bevolking	19
IV Economisch toestand	20
V Politie, rechtsbedeling en lokaal bestuur	21
3.1 <i>Seijne Kok, J., Memorie van Overgave Afdeeling West Nieuw-Guinea, Fak-Fak 1919 [MMK 444]</i>	25
I Aardrijkskundige Beschrijving	25
a. Ligging, Grootte, grenzen	25
b. Algemeene gesteldheid van den bodem	25
c. Kusten	28
d. Rivieren	35
e. Wegen en paden	44
f. Kampongs	47

g. Plantengroei	49
h. Klimaat en Moessons	50
II Bevolking	50
a. Afkomstig, stam- en klassenindeeling	50
b. Sterkte	54
c. Godsdienst	55
d. Taal	57
e. Bewapening en vechtwijze	58
f. Woningen en gebouwen	59
g. Middelen van bestaan	60
h. Gezondheidstoestand	62
i. Onderwijs	64
j. Economische Toestand	65
III Voortbrengselen	71
a. Uit het Dierenrijk	71
b. Uit het Plantenrijk	74
IV Vervoermiddelen	76
a. Te land	76
b. Te water	76
V Bestuur	78
a. Algemeene inrichting	78
b. Belastingen	81
c. Rechtswezen	85
VI Politieke toestand	86
a. Inwendige toestand	86
b. Verhouding tot de omliggende rijken	89
VII Verhouding tot het Nederlandsch Indisch Gouvernement	89
VIII Bijlagen	91
1. Lektuur	91
2. Opgave van eenige Afstanden in West Nieuw Guinea	92
3. Opgave van het aantal Zendingsscholen in West Nieuw Guinea	95
4. Opgave van Uitgevoerde paradijsvogels gedurende de jaren: [1912-1918]	95
5. Opgave van het totaal aantal uit de afdeeling West-Nieuw Guinea uitgevoerde vogelhuiden, zoomede van de verschillende Uitvoerrechten	96
6. Opgave van Uitgevoerde Producten gedurende de jaren: [1912-1918]	97
7. Waarde der Ingevoerde goederen gedurende de jaren: [1913-1917]	98
8. Opbrengst van diverse belastingen, verschuldigd, door Gouvernements onderdanen	99

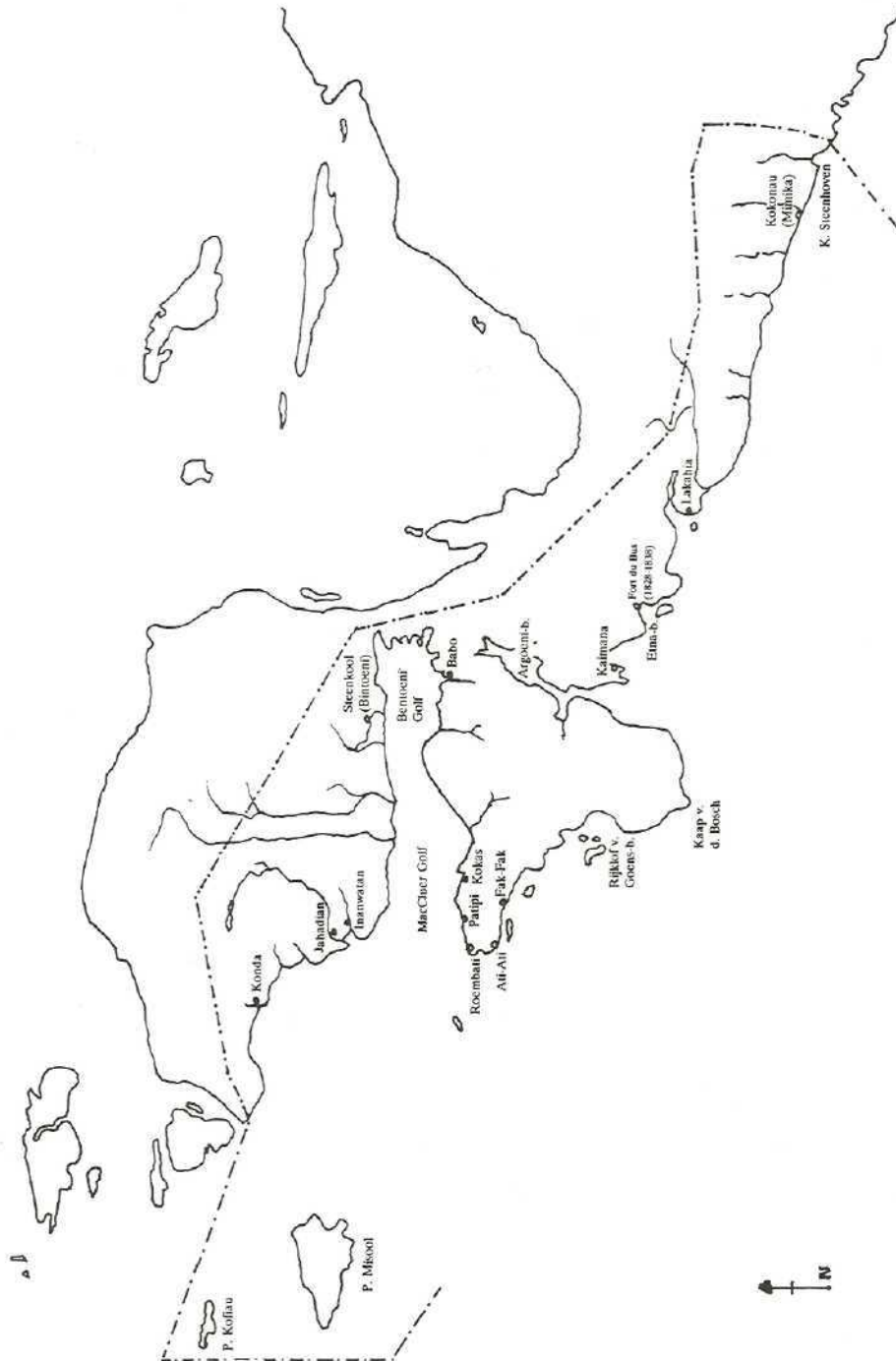
9. Overzicht van Ontvangsten en Uitgaven, tevens van de beide voornaamste bronnen van Inkomsten	100
10. Besluit van het Zelfbestuur van Tidore te bepalen	101
11. Extract uit het Register der Besluiten van den Resident van Amboina [N0. 947]	103
12. Behoort bij besluit van den Resident van Amboina ddo. 18 December 1917 N0. 947	104
13. Extract uit het Register der Besluiten van den Register van Amboina [N0. 981]	106
Modellen	
1. Vogeljacht licentie	108
2. [3] 'Soerat perjandian'	109
3. [4] Overeenkomst	110
4. [4a] Vergunningsbewijs	111
5. Ontvangstbewijs	112
6. Stortingstaat	113
7. Ontvangstbewijs van Sero-cijns	114
8. Stortingstaat van Sero-cijns	115
3.2 <i>Seijne Kok, J., Vervolgmemorie op de Algemeene Memorie Betreffende de Afdeling West Nieuw-Guinea, Fak-Fak 1923 [Dersjant MMK 445; Revision of MMk 444]</i>	116
I Aardrijkskundige beschrijving	116
-	
II Bevolking	116
a. Afkomst, stam- en klassenindeeling	116
b. Sterkte	116
c. Godsdienst	117
d. Taal	117
e. -	
f. Woningen	117
g. Middelen van bestaan	118
h. Gezondheidstoestand	119
i. -	
j. Economische toestand	120
III Voortbrenselen	120
a. Uit het dierenrijk	120
b. Uit het plantenrijk	121
IV Vervoermiddelen	121
a. -	
b. Te water	121
V Bestuur	122
a. Algemeene inrichting	122

b. Belastingen	124
c. Rechtswezen	125
VI Politieke toestand	126
a. Inwendige toestand	126
b. -	
VII Verhouding het N.I. Gouvernement	126
3.3 <i>Geuns, S.J. van, Vervolgmemoire op de Algemeene Memorie van Overgave van de Afdeeling West Nieuw-Guinea, Fak-Fak 1925. [MMK 446]</i>	127
I Aardrijkskundige beschrijving	127
a. Ligging, grootte, grenzen	127
b. Algemeene gesteldheid van den bodem	127
c. Kusten	127
d. Rivieren	127
e. Wegen en paden	127
f. Kampongs	127
g. Plantengroei	128
h. Klimaat en moessons	128
II Bevolking	129
a. Afkomst, stam- en klassenindeeling	129
b. Sterkte	129
c. Godsdienst	129
d. -	
e. Bewapening en vechtwijze	130
f. Woningen en gebouwen	130
g. Middelen van bestaan	130
h. Gezondheidstoestand	131
i. Onderwijs	133
j. Oeconomische toestand	134
III Voortbrengselen	139
a. Uit het dierenrijk	139
b. Uit het plantenrijk	139
IV Transportmiddelen	139
a. Te land	139
b. Te water	140
V Bestuur	140
a. Algemeene inrichting	140
b. Belastingen	141
c. Rechtswezen	141
VI Politieke toestand	142
a. Inwendige toestand	142
b. Verhouding tot de omliggende rijken	142

VII Verhouding tot het Ned. Indisch Gouvernement	143
Maps:	
1 Approximate Pre-World War II boundary of the Division (Afdeling) West New Guinea	xi
2 Centre Division West New Guinea and surrounding areas	xii
3 Centre Division West New Guinea	xiii
Explanatory note on how to use the indexes	144
Index of topics	144
Index of places, tribal groups and peoples	156
Index of persons	168

MAP 1: Approximate Pre-World War II boundary of the Division West New Guinea

PREFACE

A general introduction to the Series 'Irian Jaya Source Materials' (IJSM) is presented in the first volume of the Series (Miedema, J. and W.A.L. Stokhof, eds, *Irian Jaya Source Materials, No. 1, Introduction*. Leiden/Jakarta: DSALCUL/IRIS, 1990. The introductory volume deals with the administrative history of former Netherlands New Guinea, particularly with the Memories van Overgave (MvO = 'Memoranda of Conveyance'¹) and their importance for the Irian Jaya studies. The same volume further includes:

- a geographico-chronological list of the MvO,
- an alphabetical list of authors,
- tables showing the names and composition of the Afdelingen (Divisions) in Netherlands New Guinea in the late thirties, mid-forties and mid-fifties,
- maps showing the boundaries of the Afdelingen (Divisions) and Onderafdelingen (Subdivisions) in the late fifties²,
- a list of instructions for writing a Memorandum on outlying districts³.

As further information on the aim and contents of the IJSM is presented in the introductory volume, we shall confine ourselves to some editorial notes on the reproduction of the Memoranda. The present volume contains 5 of the 9(10)⁴ MvO of the Afdeling⁵ West New Guinea, including two so-called 'Vervolmemories'⁶.

Generally, the original text, including spelling varieties or differences in orthographical rules, are maintained. However, as far as the lay-out is concerned several adaptations have been made:

- the headings of chapters, sub-chapters and sections (if any) have been standardized,
- blank lines and indications of sections have been left out if redundant,
- marginal notes (if any) are reproduced as footnotes,
- individual tables of contents have been replaced by one general table of contents,

---

¹ Memoranda on the state of affairs written by parting officials for the benefit of their successors.

² Note that the Post-World War II boundaries do not correspond with the Pre-World War II boundaries.

³ The list concerned refers to instructions dated 1940. In the second IJSM volume we therefore have added a pre-1940 scheme according to which the Pre-World War II MvO had to be written.

⁴ See p. 116, note 1.

⁵ Note that the Memoranda of the *Afdelingen* (Divisions) have gradually been replaced by Memoranda of the *Onderafdelingen* (Subdivisions). The latter will be published afterwards if time permits.

⁶ A 'Vervolmemorie' is a memorandum which contains exclusively additional information on a previous one. For additional information about the developmental history of the memoranda see also Graaf, M.G.H.A. de, and A.M. Tempelaars, *Inventaris van de Memories van Overgave 1849-1962 op microfiches*. Den Haag: Algemeen Rijksarchief Tweede Afdeling, 1991.

- in the general table of contents of this volume the distinctive memoranda have been marked 1, 2, 3.1, 3.2 and 3.3 - the last two ones being 'vervolgmemories'.

As the memoranda do not have an index, a general index will be added to each Series A volume. For the making of this index another two adaptations have been made:

- evident spelling mistakes have been corrected - in italics,
- the original page numbering of the MvO has been replaced by a consecutive numbering per IJSM volume.

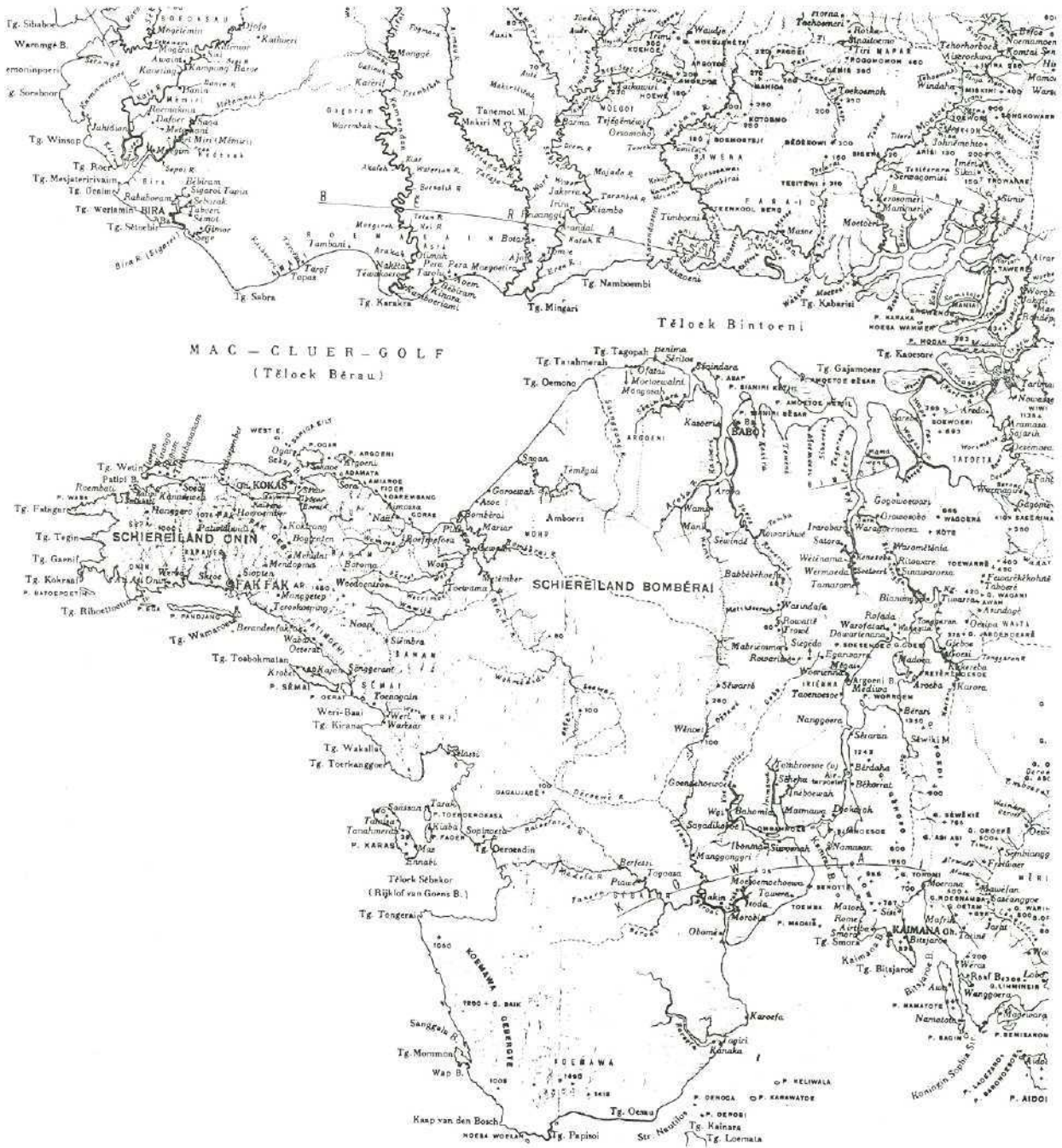
Finally, as the original memoranda reproduced in this volume do not contain maps, we have added one map showing a reconstruction of the Pre-World War II boundary of the Division West New Guinea (see also note 2) and two maps dating from the period at issue. The Post-World War II boundary of the Division West New Guinea will be dealt with in the next IJSM volume.

The editors.

ABBREVIATIONS

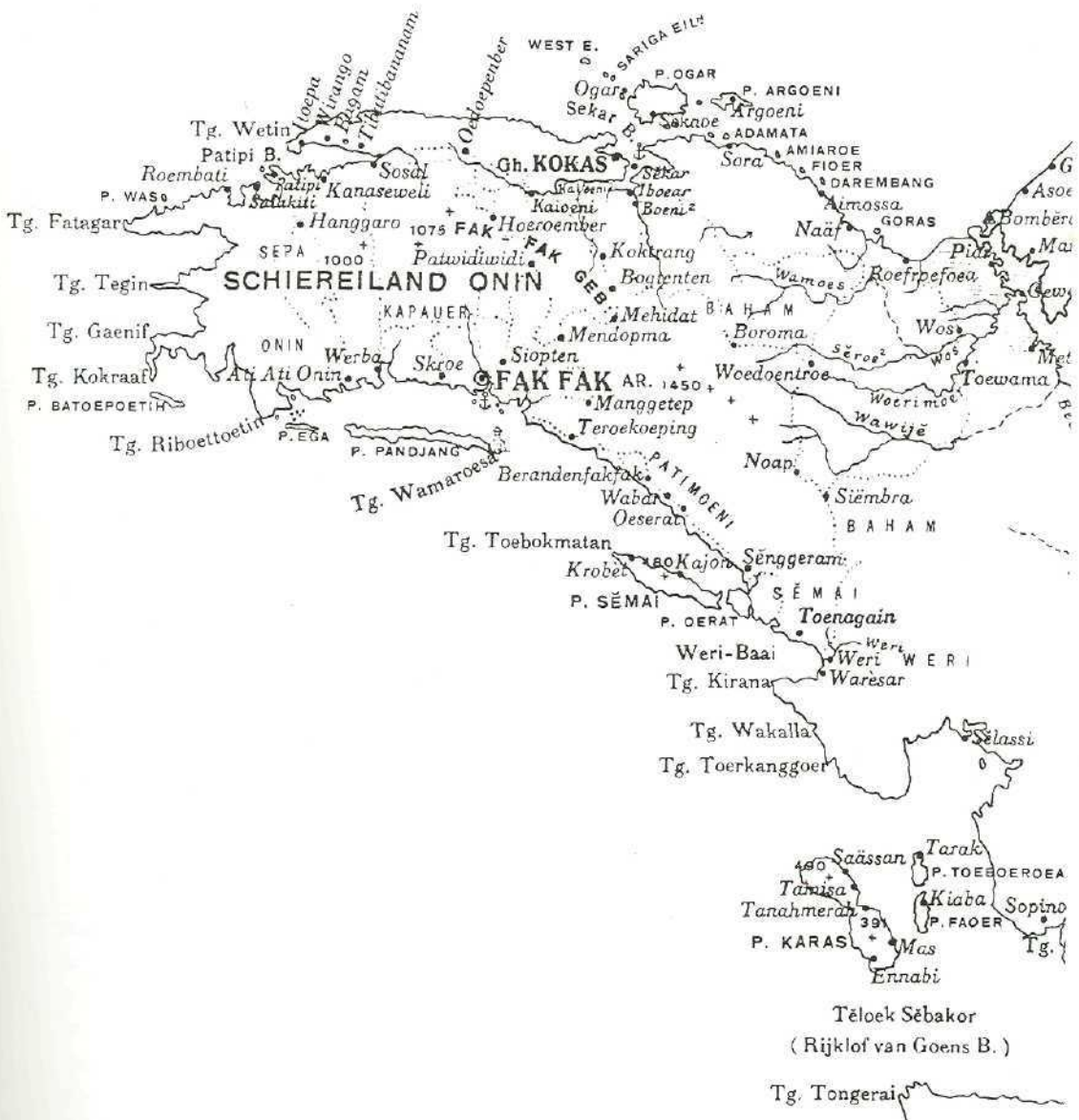
A.R.	Assistent-Resident
B.A./b.a.	Bestuurs-Assistent
B.A.A.	Binnenlands [?] Adjunct Adviseur
B.B.	Binnenlands Bestuur
B.B.A.	Binnenlands Bestuurs-Assistent
B.G.D.	Burgelijke Gezondheids Dienst
blz.	bladzijde
b.v.	bijvoorbeeld
dd.	dienstdoend
Det. Comdt.	Detachements Commandant
dm	decimeter
G.	Gunung ('Moutain')
G.B.	Gouvernements Besluit
G.S.	Gouvernements Stoomschip
G.V.	Gouvernements Vaartuig
Gew. Pol.	Gewapende Politie
K.G.	Kilogram
K.P.M.	Koninklijke Paketvaart Maatschappij
MMK	Memories Ministerie van Koloniën
N.G.	Nieuw-Guinea
N.I.	Nederlandsch-Indië/-Indisch
N.N.G.	Noord Nieuw-Guinea
N.O.	noord-oosten
O.a.	onder andere
Stbl.	Staatsblad
T.r.t.	Te rechter tijd
U.Z.V.	Utrechtsche Zendings Vereeniging
w.g.	was getekend
W.N.G	West Nieuw-Guinea
wnd./wd.	waarnemend
w.o.	waar onder
z.g.n.	zogenaamde
Z.N.G.	Zuid Nieuw-Guinea

MAP 2: Centre Division West New Guinea and surrounding areas

MAP 3: Centre Division West New Guinea

M A C - C L U E R - G O L F
(Töloek Bërau)

1. DUMAS, F.H. NOTA VAN OVERGAVE VAN DE AFDEELING WEST NIEUW-GUINEA, Fak-Fak 1911 [MMK 442]

Als vervolg op hetgeen door mijn ambtsvoorganger in hunne nota's van overgave is medegedeeld, kan het volgende worden aangetekend.

I Grondgebied.

Bij missive van den Resident van Ternate dd: 15 november 1910 No. 3574 (goedgekeurd bij Gouvernements besluit dd. 25 oktober 1910 No. 34 (Stbl. 557)) is het gebied van de zogenaamde Radja-Ampat van deze afdeeling afgescheiden en gevoegd bij de afdeeling Noord-Nieuw-Guinea op grond dat met de beschikbare communicatiemiddelen de vaartregeling der schepen der Kon. Paketvaart Maatschappij dienst 13b de Radja-Ampat beter van uit Manokwari dan vanuit Fak-fak kan worden gecontroleerd. In de plaats van den Opziender der Recherche te Sorong, die met het bestuurstoezicht op dit eiland was belast, werd een bestuursassistent aangesteld, belast met boomzaken en bezoldigd uit de landschapkas van Tidore.

II Algemeene beschrijving van den politieken toestand

Door mijn voorganger werd een soort van districts- en kampongbestuur in het leven geroepen dat in de landschappen Ati-Ati en Fategar bijna was voltooid, doch nog op losse schroeven staat. Deze organisatie moest dus nog voltooid en bevestigd worden en ook in de andere landschappen worden uitgebreid. Na Fategar en Ati-Ati werden derhalve Roembati en Patipi onder handen genomen en de kust van de Maccluer-golf. Hoewel de militaire bezetting van Fak-Fak en de plaats gehad hebbende afpatrouilleering van het schiereiland Onin ons politiek standpunt belangrijk hadden versterkt en verhoogd, was de toestand op het einde van het jaar 1908 nog van dien aard, dat de nieuwbakken dorps- en districtshoofden tot het scheppen van orde en regelmaat nog te weinig of geen gezag hadden; vrees en ontzag voor de komende [...] beheerschte onze verhouding tot de bevolking in het algemeen en van vertrouwelijke aanrakingen of eene natuurlijke, onbevengene samenwerking was geen sprake zoodat onze invloed op de inwendige huishouding van de inheemsche bevolking dan ook zeer weinig beteekende.

Het blijven voortbestaan van oude veten door de afwezigheid van gezag en tucht was een voorname hinderpaal tegen ontwikkeling en samenwerking van de verschillende elementen der bevolking. De afdoening van zaken naar oud gebruik leidde niet tot eindbeslissingen; want tegen de vorderingen van de eischende of klagende partij stelt de tegenpartij haar tegeneischen of verweer en er was geen gezag krachtig genoeg om den knoop door te hakken dan wel een compromis geheel ten uitvoer te leggen tot tevredenheid van beide partijen. Eerst als de eisende partij krachtig genoeg is geworden om door geweld zich te doen gelden komt aan de zaak een einde, doch schijnbaar want de verliezende partij wacht slechts op een gelegenheid om haar wrok

te bevredigen of wraak te nemen.

Ook vreemde handelaren maakten gebruik van hunne, door onze actie versterkte positie, om bij het manen of innen van schulden ongeoorloofde pressie, soms gepaard met geweldpleging en schending van huizen en eigendommen op de bevolking uit te oefenen dan wel vexaties te plegen of de bevolking tot nadeelige transacties te bewegen, liefst gestaafd door schriftelijke bewijzen waarvan de inhoud boven het bevattingsvermogen van den Papoea ligt en die toch zoogenaamd geteekend worden in bijzijn van getuigen. Het opsporen dier oude veten en van recente perkaras door tusschenkomst der hoofden en het behandelen der zaken voor de rapats was een voortreffelijk middel om voortdurend in aanraking te komen met de bevolking, de tegenstrijdige elementen tot elkander te brengen, de positie der nieuw bakken titularissen te versterken en hen tot plichtsbetrachting en handhaving van orde en tucht op te leiden. Het registreren van de vorderingen der handelaren op de papoesche bevolking en het geleidelijk onderzoeken daarvan op de rapats bracht vele misbruiken aan het daglicht, hetgeen geen verwondering kan baren als men bedenkt dat tegenover den sluwen en op zooveel hogeren trap van ontwikkeling staanden vreemdeling de papoea staat die lezen noch schrijven kan en ter nauwernood kan tellen. Aan schriftelijke bewijsstukken mag om de hierboven vermelde redenen niet te veel waarde worden toegekend vooral daar meermalen bleek, dat van gedane betalingen geen notitie werd gehouden. Door de heer Kroesen werd destijds gedecreederd dat vóór onzen tijd aangegane schulden niet langs justitieele weg mochten worden opgevorderd; toch kwam het meermalen voor dat oude vorderingen met nieuwe werden vermengd en het geheel bedekt en vernieuwd door een schriftelijke bewijsstuk als een geheel nieuwe vordering werd voorgedragen. Door schulden gedemoraliseerd is de Papoea van de kuststreken, die zonder uitzondering in schulden leeft, niet meer de eenvoudige aborigenes waarvoor men hem oogenschijnlijk zou willen houden; ondanks zijn beperkte geestvermogens heeft hij sluwheid geleerd en tracht hij dikwijls aan geld te komen door niet aan zijn schuldeischers doch aan derder zijn waren van de hand te doen en nieuwe schulden aan te gaan. Dat des ondanks de handel over het algemeen tot zeer goede winsten maakt schrijf ik toe:

1. aan de hooge prijzen waarop de ruilartikelen zijn gewaardeerd en de lage prijzen waarop de producten worden ingekocht.
2. aan de winsten behaald op de goede betalens, die de schade, op slechte betalens geleden, moeten dekken.

Door onafgebroken de districts en dorpschoufden in actie te houden is de toestand in de landschappen Fategar, Ati-ati, Roembati en onderhoorigheden en Patipi thans zoodanig gewijzigd, dat de heersende orde en tucht eene vergelijking kan doorstaan met hetgeen in de landstreeken te zien valt die langer onder ons bestaan zijn geweest. Deze toestand doet zijn weldadigen invloed ook gelden in Bintoeni en Kowiai, waar de bevolking zeer dikwijls blijken gegeven heeft van hare neiging om ook in hare aanlegenheden onze tussenkomst in te roepen. Daar Kokas vanuit Bintoeni vrij gemakkelijk kan worden bereikt, worden de bestuursaanrakingen steeds menigvuldiger en is eene voortdurende toename te constateren van het aantal daar ter berechting of

behandeling aangebrachte zaken. Hetzelfde kan helaas niet gezegd worden van Kowiai, waar gebrek aan bestuurs- en communicatiemiddelen meestal tot onthouden hoopt.

Het detacheren van een officier te Kaimana gesteund door een brigademarechaussee met het doel daar bestuurscontrole te doen uitoefenen en voorbereidingen te doen treffen voor de vestiging van een bestuurspost heeft helaas weinig resultaten opgeleverd; daar aan de bestuurszaak te weinig aandacht was geschonken en het verblijf der militairen telkens werd afgebroken. Vroeger was daar een politiepost onder een korporaal die zich den titel gaf van mantri; hij begaf zich in ongeoorloofde relaties met de handelaren, was onbetrouwbaar en niet voor zijn taak berekend. Twee keer werd Kaimana in 1909 door de pakketvaartboten aangedaan en was de ingenomen lading voldoende om de kosten van deze vaart te dekken en winst op te leveren, doch het vastlopen van een der schepen deed de proef staken. Thans wordt Kaimana door de pakketbooten geregeld om de twee maanden aangedaan, op de route tussen Gisser en Fak-Fak. Het is nodig daar eenig bestuurtoezicht te plaatsen daar Kaimana zich spoedig zal ontwikkelen tot een levendig handelsplaatsje. Tal van aanvragen om bouwterrein zijn reeds gedaan voor de oprichting van woonhuizen en tokos. Te Kaimana moeten alle vreemde handelaren worden verzameld, die thans aan de kustplaatsen in de Argoenibaai bij Papoeas zijn gehuisvest en waar zij buiten toezicht van het bestuur welig kunnen parasiteeren.

Eene regeling van de vaart der booten zoodanig dat Kaimana ook in verbinding werd gebracht met Toeal zal de aanvoer van materialen voor huizenbouw, werklieden en Keyneesche emigranten ten gevolge hebben.

Bij de verbeterde politieke toestanden in het overige gedeelte van de afdeeling, kon niet langer worden toegelaten dat in het naburige Berau, de N. kust van de Maccluegolf, moord en rooftochten - hongies - als het ware nog dagelijks werden bedreven. In Juli 1909 werd derhalve besloten ook daar pacificatie bij de bevolking te brengen.

Het tot vroeger gevolgde systeem van tegengang der hongitochten door beboeting of tuchtiging van de schuldig geachte kampongs, op de korte, speciaal daartoe ondernomen reizen, achtte ik niet het middel om blijvend rust en orde in het land te brengen. Om daartoe te geraken werd nodig geacht; onderwerping van de machtigste der aldaar wonende stammen, opvattingen c.q. veroordeling of verbanning van de slechte elementen, die steeds als hongieleiders optraden en het blijvend bezetten van het land, reeds bij het eerste bezoek aan Kais en Bira, werden tal van hongieleiders opgevat of uitgeleverd en veroordeeld. De bevolking van Roemakoin aan de beneden Kais en Matamani had uit vrees voor de aanvallen der omliggende stammen zich teruggetrokken in de ongenaakbare sagemoerassen. Onder bescherming van het daar geplaatste detachement waagde zij zich naar buiten en stichten nieuwe kampongs aan de monding van de Kais en Dafoerrivieren en op Mogimbret aan de Metamani-rivier. De bevolking van Bira oorspronkelijk schuw en alle aanraking afwijzend kwam ten slotte in onderwerping en er werd een nieuwe kampong gesticht aan de monding der Birarivier die de naam van Sigei kreeg.

Teneinde bestuurstoezicht uit te oefenen werden twee Onische hoofden aangesteld onder den titel van Radja-commissie, die zich in de nieuwe kampongs Jahadian aan de Kais en Segei aan de Birarivier vestigden en tot steun de beschikking hadden over een peleton gewapende politie-dienaren. Deze maatregelen hadden het resultaat dat in één jaar tijds slechts één hongitocht werd ondernomen door het roofzieke Bira in vereeniging met lieden uit de boven-Kais. Daaraan nam echter niet, zoals vroeger, de geheele bevolking deel - waardoor de Biraers zoo geducht en gevreesd waren - doch slechts enkele dorpen hadden daartoe hun contingent geleverd. De tuchtiging van een der schuldige dorpen - Selawat - had de uitlevering der hongileiders ten gevolge die verbannen werden.

De rust bleef sedert hersteld, totdat in september 191[...]. door een por van den Radja Commissie van Bira, die wegens vexatien van zijn ambt ontheven zou worden, de kampong Segei werd verbrand en een daar ten handel zich gevestigde Chinees werd met zijn bediende vermoord en de bevolking in opstand kwam. Een tiendaagse excursie die daarop was gevolgd, gesteund door de landingsdivisie van R.M. Mataram, bracht de bevolking zonder bloedvergieten in onderwerping. Slechts een bij den aanvang der excursie uitgezonden patrouille bestaande uit pradjoerits en de bevolking van het bevriende Kais, had eene ontmoeting met Birasche hongiprauwen, die in hun brooddronkenheid een tocht naar de Kaiboës ondernamen, waarbij de vijand met achterlating van een gesneuvelde op de vlucht sloeg. Tot straf werd in hoofdzaak opgelegd:

1. de wederopbouw van een nieuwe kampong op Inanwatan aan de Birarivier door het gedeelte van de bevolking van Bira dat bovenstrooms is gevestigd;
2. de wederopbouw in Segei door de benedenstrooms gelegen kampongs;
3. de aanleg van een weg naar Sitobir aan de monding van de kreek, waarlangs de hongiprauwen der Biraers gewoonlijk hun route nemen om niet door anderen ontdekt te worden;
4. een boete van 500 gulden aan de kampongs Sebarak en Besam die de por aangenomen en de last tot hongie hadden gegeven en een boete van f 250.= aan de andere kampongs met uitzondering van Semot die aan de plundering niet had deelgenomen;
5. teruggave der gerampaste goederen van den vermoorden Chinees;
6. een nader vast te stellen schadeloosstelling aan den Chinees Kwa Leong Hean, chef van den vermoorde, te Kokas, voor de verloren geraakte of niet teruggebrachte goederen.

De boeten en schadeloosstellingen moesten in damar worden opgebracht, waaraan het binnenland zeer rijk is. Met uitzondering van sub 4 tot 6 is aan alle der voorwaarden sedert voldaan en heeft de bevolking als bewijs beelden van afgestorvenen uitgeleverd, waarvan de vereering tot hongitochten aanleiding geven. De Radja Commissie van Segei, die de last tot verbranding van Segei en opstand had gegeven, werd op den 18 januari 1911 door de Rapat tot 20 jaren dwangarbeid veroordeeld.

De opgelegde boeten zullen in overeenstemming met bevolking en hoofden werden vervangen door 10 dagen arbeid aan de demping van een poel bij Kokas.

De opstand in Bira heeft ook de bevolking aan de boven Kais in beroering gebracht, de opgewekte moordlust kostte het leven aan drie lieden van Roemakoin, die, in hunner kampongs vernachtende, werden overvallen. Hoewel de daarheen gezonden patrouille er nog niet in was geslaagd de schuldigen op te vatten heeft het goede deel van de bevolking zich onderworpen en is bezig onder leiding van den Roembatier Tamangila zich in een nieuwe kampong Kartaseri te vestigen.

Wegens poging tot verlossing van een tweetal op Inanwatan, wegens dronkenschap en het toebrengen van verwondingen, aangehouden personen werden de kampongs Toewari en Mogoer getuchtigd. Zij kwamen daarop zich onderwerpen en beloofden zich op Inanwatan te komen vestigen. De rapporten van de Civiele gezaghebber Verboon en den instrukteur La Bron de Verala over de verrichtingen in deze streek zijn nog in behandeling. De actie in dit gedeelte van Berau heeft sedert de andere aan deze kust wonende stammen van hongitochten weerhouden.

Geregeld komen de hoofden te Kokas hunne opwachting maken of zaken aanbrengen. In het landschap Kaiboos heeft de bevolking ook een nieuwe kampong opgericht en begint zij de ontoegankelijke woonplaatsen in de moerassen en bossen te verlaten om op beter te bereiken terreinen zich metterwoon te vestigen. Ook het tot Sekar en Argoeni behoorende Berau, oostelijk van Bira gelegen, is thans voor onze aanrakingen toegankelijk en toont neiging om zich op beter bereikbare plaatsen te vestigen.

Thans is op Bira geplaatst een gewezen tijdelijk beambte van het bureau F.A. Tanasale geheeten, die voorlopig het tractement van een korporaal der gewapende politiedienaren zal genieten en aan wie 15 predjoeries zijn toegevoegd. Volgens schatting bedraagt het aantal zielen in dat landschap 20.000 zoodat de pacificatie een onafwijsbare taak lijkt.

Over de landstreken beoosten de Etnabaai valt niet veel te vermelden; een Engelse Expositie is aan het exploreeren aan de Mimika met een dekking van 40 man marechaussee onder een officier. De bezoeken aan deze landschappen zijn schaars; de bevolking lijkt vredelievend en voor aanrakingen toegankelijk doch staat op den laagsten trap van beschaving. Thans zijn weer drie Mimikaers op Fak-Fak die vrijwillig in November met de Mataram zijn medegegaan om wat beschaving op te doen en zoodra mogelijk dienen te worden teruggevoerd als de Mataram weder naar de Mimika gaat, hetgeen op de terugreis naar Ambon steeds zal moeten plaats hebben.

De uitgebreide bemoeienissen, die wij thans met de bevolking in alle delen der afdeeling hebben en niet meer af te wijzen zijn doet in hooge mate de noodzakelijkheid gevoelen van uitbreiding van bestuurspersoneel. Officieel is aan den Assistent Resident slechts 1 klerk toegevoegd; sedert augustus 1910 heeft hij de beschikking over een Civiele gezaghebber en op Kokas is een opziener der politie geplaatst. Dat is alles. Om geregeld de zaken te kunnen bijhouden zal het bureau-personeel moeten worden uitgebreid met een 1 klerk op 120 gulden vooral nu de exploratie zooveel schrijfwerk meer geeft.

De civiele gezaghebber Verboon moest herhaaldelijk wegens ziekte en na ontslag-aanvraag van den politie-opziener te Kokas, diens functiën waarnemen, want Kokas,

thans een bloeiende en zich steeds uitbreidende handelsplaats kan niet lang zonder bestuurstoezicht blijven. Om het geheel goed te kunnen beheren en beheerschen zou noodig zijn de toevoeging van één bestuurs-assistent voor de Noordkust van de Macclurgolf, één bestuurs-assistent voor de Oostkust van die golf, terwijl de vermeedering van Bureau-personeel zal veroorloven om den Civiel-Gezaghebber elders te detacheren. Mij komt het voor dat hij op Kokas beter op zijne plaats zal zijn dan op Kaimana, waar dan de voor Kokas uitgetrokken politie-opziener geplaatst zou kunnen worden. Kaimana kan, nu zij door de pakketbooten wordt aangedaan, niet buiten toezicht blijven, vooral omdat de vooruitzichten er zoo veel belovend zijn. Ook het korps gewapende politiedienaren moet minstens worden verdubbeld want nu reeds kan tengevolge der detacheringen in Berau, niet voloende in de wachten te Fak-Fak worden voorzien, zoodat daartoe de hulp van het detachement is ingeroepen.

In behandeling is een reorganisatie gebaseerd op het invoeren van een hoofdelijke belasting waaruit eventueele uitbreiding van personeel bekostigd zou moeten worden. Ik heb er nog niet aan begonnen omdat het onbegonnen werk is. De belasting zou gemiddeld $f\ 4.=$ per gehuwde en $f\ 2.=$ per ongehuwde man moeten bedragen met geleidelijke verhooging van de laatste kategorie. Zooveel kan de Papoea in de thans voor belasting in aanmerking komende districten niet betalen. Die districten zijn: Fategar, Ati2, Roembati en onderhoorigheden en Patipi, met uitzondering van de Beraustreek. Er zijn zielenregisters aangelegd en schat ik het aantal belasting-schuldigen op 3000 hetgeen een opbrengst zou opleveren van $f\ 8000.=$ á $f\ 10.000.=$'s jaars.

Aan licenties voor de vogeljacht, berekend op $f\ 15.=$ per geweer 's jaars zou opgebracht kunnen worden $\pm f\ 10.000.=$; de daartoe door de Resident gedane voorstellen zijn echter nog niet tot verwezenlijking gekomen. Het is niet mogelijk de uitgaven van een behoorlijke reorganisatie uit de opbrengst van belastingen en licenties te bekostigen.

Het land is rijk aan bosproducten, doch arm aan bevolking. Opheffing van de economische toestand kan alleen plaats hebben door emigratie en van buiten komend kapitaal. Het denkbeeld van den heer Colijn om monopolie concessies uit te geven voor bosexploitatie verdient derhalve in nadere overweging te worden genomen. Mij komt het voor dat tegen dergelijke concessies geen bezwaren bestaan mits aan de bevolking de vrije uitoefening van haar bedrijf, de beschikking over haar bosschen en de daarvan verkregen producten worde gelaten met uitzondering van die gedeelten der bosschen die door rationeele exploitatie of onderhoud met eigen werklieden als het eigendom van de concessionaris moeten worden beschouwd.

III Bijzonderheden in de verschillende gedeelten der afdeeling Fategar en Ati2.

Fak-Fak

Ten einde met de steeds toenemende behoeften van de bevolking ter hoofdpaats voeling te kunnen houden zijn hoofden aangesteld over de Chineezzen, Boeginneezen

en Boetoneezen, berustende op bevolkingskeuze. Het aantal Boetonners, die zich hier als landbouwers vestigen is zeer toegenomen.

De Radja van Ati-Ati, min of meer beschouwd als te zijn van vreemde afkomst, heeft in de aanvang van mijn bestuur nog veel last gehad van de partij die in Sakroe en Werpigam vroeger openlijk tegen hem in verzet was gekomen onder leiding van de Kapitan Laoet. Eenige de opposanten moesten worden gestraft anderen hebben de last gekregen naar het gebied van Fategar te verhuizen nadat zijn verklaard hadden liever onder de Radja van Fategar dan van Ati-Ati te willen staan. Tussen de Radjas van Ati-Ati en Fategar bestaat nog steeds een scherpe naijver, omdat ieder zich het recht toekent over beide landschappen alleen het bestuur te voeren. Beide radjas zijn zeer ontwikkelde personen en het bestuur zeer genegen; op hun medewerking kan in alle opzichten worden gerekend en op de hoofden en onderhoorigen hebben zij voldoende invloed en gezag.

Evenals alle radjas en hoofden in deze afdeeling drijven zij handel; komen zij in geldnood dan springt de bevolking bij door op hun verzoek bosch en zeeproducten te verzamelen tot delging van schulden. Wel zijn ze in het bezit van palatuinen, doch deze brengen niet genoeg op om naar hun stand te kunnen leven. Om in het algemeen het aanzien der Radjas te verhogen en hen aan ons te binden, zou het wenselijk zijn hen van distinctieven te voorzien bijvoorbeeld voor de hoofd radjas een stok met gouden, voor de ondergeschikte radjas (onderdistrictshoofden) een stok met zilveren knop. Bovendien voor de hoofden van verschillende rang een uniformpet.

Roembati en Patipi

Ook tussen de Radjas van deze twee landschappen bestaat steeds naijver en evenals in Fatagar en Ati-Ati zoeken hoofden van Solat-Lan daarvan partij te trekken door aan de Radja van Roembati eer te bewijzen, indien zijn grieven hebben tegen Patipi. De Majoor van Solat-Lan staat aan het hoofd van een latente heimelijke oppositie tegen de Radja van Patipi, omdat hij in afkomst en aanzien zich de gelijke acht van zijn superieur.

Het ambt van Radja van Roembati wordt thans waargenomen door een onbevoegde. In de schatting des volks is hij meer Gorammer dan een kind des lands; door aanhuwelijk is hij verwant geraakt aan wijlen den vorigen Radja. Naar 's Lands inzichten is de Radja Moeda van Roembati, de persoon die bij den dood van den vorigen Radja hem tijdelijk had moeten vervangen. Die Radja liet een minderjarige zoon na, thans in opleiding bij den Civielen Gezaghebber te Kokas, vroeger 1 jaar bij mij in opleiding geweest. Dit jongetje is zoodanig door zijn aangehuwden oom, de wnd. Radja bewerkt, dat hij in zijn ontberekenbaarheid zich verenigen kan met het denkbeeld om van zijn aanspraken af te zien, zoolang die oom in leven is en later dese te verdeelen met de zoon van de wnd. Radja die op Ternate school is geweest. Aangezien ik de bedoeling doorzag om de laatste spruit van de Radja van Roembati geleidelijk geheel te elimineren, heb ik daartegen maatregelen genomen.

Het bestuur van de Radja van Roembati strekt niet tot tevredenheid van de bevolking. Door zijn hard optreden tegen de oorspronkelijke bevolking en zijn

bevoorrechting van Goramsche stamgenoten, heeft de bevolking en ook de Radja Moeda de hoofdplaats Roembati verlaten om zich elders verspreid te vestigen. De Radja Moeda woonde lange tijd op Oegar een eiland tegenover Kokas en is nu belast met het bestuur van het Kais-gebied. Ik heb de wnd. Radja van Roembai, die voor mijn tijd zich schuldig had gemaakt aan mishandelingen één er van zelf als moord te kwalificeren met ontzetting en verbanning bedreigd en sedert heeft hij zich gebeterd althans zich kalm gehouden. Daar Poeking alias Aboe-Bakkar spoedig tot een leeftijd zou zijn gekomen dat hij tot Radja kan worden aangesteld heb ik met in acht neming van onze geringe bestuursmiddelen en ter vermijding van overstelping van arbeid, tegen den wnd. Radja van Roembati geen strengere maatregelen genomen. Algemeen is de wnd. Radja van Roembati bij de bevolking gehaat en niet gezien. Het gevolg daarvan is dat de onderhorigheden Sekar, Argoeni en Bintoeni zich meer en meer als zelfstandige districten gedragen. Daar hier flinke personen aan het hoofd staan, verdient het aanbeveling deze toestand voorloopig te bestendigen om later van die landschappen afzonderlijke districten te maken, voor het geval voor Roembati geen geschikte definitieve Radja kan worden gevonden.

De beste hoofden van Roembati zijn die van Sekar en Wertoear; ook de Radja van Argoeni is medegaand genoeg doch zwak en dom. De Majoor van Bintoeni daarentegen is iemand die met handelaren knoeit, de bevolking vexeert en de zending tegenwerkt.

Daar de afgetreden opziener van Kokas niet opgewassen is tegen de toestanden in dat landschap en blijvende bemoeienis vereischte is om geregelde toestanden in het leven te roepen waarvoor een tijdelijke detachering van Militairen of predjoerits noodig zou zijn die niet beschikbaar waren, heb ik de Majoor in 1910 niet afgezet doch mij tevreden gesteld met aanhouding op Fak-Fak en onthouding van pante-pante gelden/jaarijksch tractement uit de kas van Tidore. Zijn karakter eigenschappen zijn voor verbetering echter niet vatbaar en derhalve is met de militairen commandant afgesproken om er een detachement te plaatsen tot steun van de Civielen Gezaghebber of een der beschikbare beambten die ik dacht daar te plaatsen tot regeling der aanhangige zaken.

De Radja van Patipi is minder ontwikkeld doch gewillig en goedwillend met vrij grooten invloed op de bevolking die hem gaarne in alles steunt. Hij staat onder de leiband van de Radja Moeda, een Gorammer, die een twijfelachtige invloed op hem uitoefent. De Radja zelf klaagt niet, daarvoor is hij te bang. In de laatste tijd stelt hij echter meer vertrouwen in ons en begint grieven te uiten tegen den Radja Moeda, zoodat de ontzetting van deze in overweging kan worden genomen.

Berau

De pacificatie van de tot Patipi en Roembati vroeger als sosolats of monopoliegebieden ressorteerende landstreken in Berau, verkeert nu op een keerpunt. De machtige Birastam heeft onze macht gevoeld en begint ontzag daarvoor te krijgen. De voornaamste hoofden hebben mij hunne opwachting te Fak-Fak gemaakt ondanks de kortelings plaats gehad hebbende onlusten, in vroegeren tijd overschreden zij hun

grenspalen alleen om te kunnen hongien. Doorzetting van den aangevangen arbeid is geboden, om de geheele Noordkust van de Maccluer-golf tot rust te brengen en om den handel toegankelijk te maken. Het land is over het algemeen beter bevolkt dan de Zuidkust en is rijk aan damar, rotan en paradijsvogels. In het binnenland moet zich een groot meer bevinden met een dichte bevolking. De exploitatie van het binnenland zal veel verrassingen kunnen opleveren.

De op Bira geplaatste beambte E.A. Tanasale is zeer handig en de Papoeataal van Onin, die ook daar verstaan wordt machtig. Hij moet echter streng gecontroleerd worden. Ik heb hem vergund wat handel te drijven om zijn inkomsten eenigszins te verhogen en de moed er in te houden en om anderen aan te lokken er ten handel te komen, daarna de catastrophie op Segei, de vrees voor Berau weder is opgerakeld.

De Radja van Sekar heeft het voorstel gedaan, ziende de vooruitgang van Kais, Bira en Kaiboos om ook het tot hem ressorteerende Berau, beoosten Bira tot aan de Sebjar, eigenlijk zijn de grenzen dezer monopolies waarop Argoeni ook aanspraak maakt nog niet vastgesteld, op dezelfde wijze te ontginnen en de bevolking aan de Kamoedan een passer en kampong te doen oprichten. Dit voorstel is in beraad gehouden daar het mij voorkomt dat persoonlijke opname van de toestand, en van het terrein een beslissing onvoorwaardelijk moet voorafgaan.

In augustus bezocht ik de streek en werden de hoofden te Terof van acten van aanstellingen voorzien.

Kowiai

Dit gebied is in tweeën verdeeld; de Radja commissie van Kaimana, die ter genoemde plaats resideert heeft het dagelijks toezicht over het gebied ten N. en ten W. van de Tritonbaai. Het overige gedeelte wordt bestuurd door de Radja van Namatotte, die eigenlijk chef moet zijn over het geheel.

De bevolking is hier aan de kust vrij goed ontwikkeld, zelfs beter dan in Onin; er zijn onder hen vele Maleisch sprekende individuen en er wordt meer aan kleding en opschik gedaan, vermoedelijk tengevolge van de vermenging der handelaren, die zich in hun midden hebben gevestigd. Zij zijn vredelievend en rustig van aard, aan hongies wordt niet meer gedaan. Hier is een volk dat slechts wacht op onze komst om zich politiek en economisch verder te ontwikkelen; onthouding kan moeilijk meer worden volgehouden.

Lakahia

In naam ressorteerende onder Namatotte doch het meest geëxploiteerd door Kajoe-Mera en Aid(...), is de bevolking hier zeer schuw en onbetrouwbaar. Het exploitatie-detachement heeft er noch met goede woorden noch met dwang gidsen en hulp kunnen bekomen; de bevolking vluchtte om zich aan verder aanrakingen te onttrekken, die aanvankelijk vriendschappelijk waren. Vermoedelijk is vrees voor de aan de N. kust gevestigde stammen, waarheen het detachement zich dacht te begeven, een groote factor die tot die houding aanleiding gaf. Het land levert vooral massooi op.

... *mika en Kapia*

Voor zoover de weinige aanrakingen veroorloven een oordeel te vellen: een ruwe bevolking levende zonder andere uitzichten dan om aan dierlijke behoeften voldoening te geven. Hoewel levende in groote kampongs is van maatschappelijke orde en tucht niets te bekennen.

Nochthans wordt op sieraden en kledingsstukken zeer veel prijs gesteld en is de algemeene geaardheid vriendschappelijk, luidruchtig en natuurlijk. In Kapia zijn de toestanden iets beter; er is hier een radja die algemeen als zoodanig erkend wordt. Een van zijn zoons is *anak piara* alias goed behandelde slaaf bij een Boegineesche handelaar te Fak-Fak en wil niet eens meer naar zijn land teruggebracht worden.

Over het algemeen is het land dicht bevolkt en in het gebergte moet het bevolkingstal nog groter zijn. In Kapia noemt men mij de Kapia-egoe als aangrenzende bergstam, wier vestigingen 4 á 5 dagen van het strand af beginnen. Met een bestuurspost op Kapia of Lakahia zou dit land zeer zeker tot ontwikkeling te brengen zijn door aantrekken van vreemdelingen wier invloed onmiskenbaar zijn gebleken in de andere gedeelten van dit nog zoo weinig bekende land.

Meer dan in de andere gedeelten van Nieuw-Guinea is de bevolking vatbaar voor ontwikkeling en opbeuring en zeer stellig zal de evangelisatie daartoe veel kunnen bijdragen. Het is zoo jammer dat steeds finantieele bezwaren een rem moeten zijn om in deze richting het nodige daar te stellen.

IV Economische toestand

Het bijbouwen van tal van soliede woonhuizen en tokos, het verbouwen van vroeger zeer onaanzienlijke woningen te Fak-Fak en te Kokas wijzen op een sedert twee jaren sterk toenemende handelsbeweging en goede vooruitzichten op dat gebied. In en uitvoer houden, hetgeen een goed teken is, gelijke tred en deze kan nu op 3 á 4 ton 'sjaars te Fak-Fak en 1 á 2 ton 'sjaars te Kokas worden geschat.

De economische toestand van de bevolking gaat niet zichtbaar vooruit, hoewel de toenemende in en uitvoer moet doen veronderstellen dat de koop en productiekraft is toegenomen. Het geheele schiereiland Onin is een bergland met weinig vruchtbare humuslaag dus niet bijzonder geschikt voor landbouw. Toch wordt landbouw hier gedreven, doch door de berg- als door de kustbevolking en de opbrengst is niet voldoende om in de behoefte aan levensmiddelen te voorzien. Vandaar dat de sago wordt ingevoerd van de lage streken als Berau, Bintoeni en ook van Ambon, Seram en Goram.

Het voornaamste uitvoerproduct van dit gedeelte der afdeeling afkomstig is notenmuskaat en foelie. In dit bergland schijnt de wilde palaboom goed te willen gedijen ondanks de weinig zorg die aan de boschtuinen wordt besteed en de weinige uitbreiding die daaraan gegeven wordt. Het onderhoud wordt eens per jaar ter hand genomen bij de hoofdpluk, die in de Westmoesson valt, de napluk heeft plaats in de Oostmoesson. Hoewel aan de (...) veel damar moet voorkomen worden de bosschen er

niet daarvoor geëxploiteerd, eerst in de laatste tijd wordt iets daaraan gedaan. Aanmoediging van de teelt van pala komt mij niet raadzaam voor in verband met de overproductie en de dientengevolge steeds dalende prijzen van dat product.

Proeven om rijstbouw en pepercultuur ingang te doen vinden mislukten; de door tusschenkomst van het landbouwdepartement toegezonden peperzaden kwamen niet op. Bij meer bestuursmiddelen zouden de proeven kunnen worden hervat. Overigens houdt de kustbevolking zich onledig met de vischvangst en het inzamelen van schelpen; bij groote voorraden wordt de vangst ingeruild tegen tabak of de in de tuinen der bergbevolking geteelde kladiknollen; ook wel in de sagostreken tegen sago.

De hier geschetste toestand vindt men ook in de bergstreken van Kowiai en Bintoeni. Echter wordt hier waar de bosschen rijk zijn aan damar, paradijsvogels en massooi meer aan inzameling van boschproducten gedaan en door schaarste aan sago ook de teelt van kladi en pisang meer ter hand genomen. Op de inzameling van boschproducten en de jacht op paradijsvogels drijft de geheele handel te Kokas en te Fak-Fak. De ontginning van boschproducten geschiedt echter nog op zeer primitieve wijze en daarvoor zijn geen werkkrachten genoeg.

Invoer van kapitaal en werkkrachten zullen de middelen moeten zijn om op handelsgebied het land krachtig tot ontwikkeling te brengen en in deze stroom de bevolking mede te trekken. Hoewel ruilhandel nog hoofdzaak is bij de opkoop van producten ondergaan de soort en kwaliteit der ruilmiddelen toch gestadig wijzigingen die verband houden met toenemende ontwikkeling van de bevolking. De tijd van kralen en spiegeltjes is nagenoeg voorbij; gemaakte kledingstukken, lijnwaden komen meer en meer in trek evenals porselein en metaalwerk, zelfs meubelen vinden bij hoofden afzet.

Ter hoofdplaats Fak-Fak en te Kokas wordt meer en meer betaling in geld gevraagd en aan de kustplaatsen wordt geld gaarne in betaling aangenomen. De meeste vraag is overal naar tabak van de algemeen verspreide fabriek Weduwe van Nelle.

In de lage kuststreken van de Maccluegolf en Etnabaai is de exploitatie van sagobosschen en de vischvangst het hoofdmiddel van bestaan der inheemse bevolking.

De huizenbouw staat in het algemeen nog op een zeer lang standpunt; het volk leeft hoofdzakelijk nog buitenhuis en komt thuis alleen als het ware om te slapen. Het gemeenschappelijke wonen wijst op de lage ontwikkeling waarop het gezinsleven nog staat en het weinige gevoel voor huiselijkheid en vrijheid van beweging.

Landsgebouwen

Voor zoover deze niet voor vernieuwing in aanmerking zijn gebracht verkeeren de Gouvernements-gebouwen in vrij goeden staat. Het onderhoud van de in staat van verval verkeerende verwaarloosde gebouwen vereist echter meer verbeteringen en verbouwingen moeten worden bekostigd o.a. de verbouwing en uitbreiding van het recherche gebouw, aanleg van steiger, bouw van hulp-gevangenis, van een loods tusschen Assistent-Residentswoning en bijgebouwen, verbetering van watervoorziening enz.: Het onderhoud der daken vooral is een voortdurende en kostbare zorg daar de duurte van materialen en de zware winden en regens in beide moessons waartegen de

uit Gorang aangebrachte atap slecht bestand is. Bij missieve van de B.A.A. Bo/W: wordt een project gevraagd van de te vernieuwen gebouwen. Ik heb mij onbevoegd verklaard daaraan te voldoen in verband met de gesteldheid van het terrein die zeer uitgebreide uitgravingen nodig zal maken waarvoor de kosten door leken niet kunnen worden geraamd; in verband met dat terrein zijn ook bijzondere constructies noodzakelijk om iets behoorlijks te kunnen leveren.

Aanhangige zaken

Twee moordaanslagen en een poging tot doodslag waarvan de processen verbaal gereed zijn moeten naar de landraad verwezen worden zoodra de verwonden totaal genezen of overleden zijn waar omtrent nog geen zekerheid bestaat.

Exploratie

In overeenstemming met de detachementscommandant zijn de toekomstige werkzaamheden voorlopig geregeld als volgt:

1. De aan de Etnabaai ageerende troep zal naar Lobo worden verplaatst indien de wijze waarop thans wordt gearbeid langs de beoogde route, geen kans heeft goede resultaten op te leveren tot onderzoek waarvan de Militaire commandant persoonlijk zich van den toestand is gaan overtuigen.

De Resident-Bensbach of de Mataram zal ter beschikking worden gesteld om via Bintoeni vivres te doen overvoeren naar het vermoedelijke punt van uitkomst van de troep; de noodige hulp zal worden verleend om vanuit Wendessi die vivres verder te kunnen doen brengen. Met deze tocht of doorsteek zal de exploratie van het Kaimana gebied als afgelopen kunnen worden beschouwd tenzij de verkregen gegevens en ervaringen aanleiding geven op een ander gedeelte van de kust in die streken een tweede en derde doorsteek te ondernemen ter betere vaststelling van geografische en ethnologische gesteldheid des lands.

2. Na afloop van de Kaimana exploratie, of na terugkomst van de Militaire commandant, zal met voorbereidingen worden begonnen voor doorsteken door het Noord-schiereiland de z.g. Vogelkop. Als uitgangspunt komen in aanmerking de Kaiboes, Waronge en Kaisrivieren en aan de Oostzijde de Kamoendan, Sebjar en Wasianrivieren.

Bruikbare personen tot het geven van inlichtingen en om als gids dienst te doen zijn: In het Kaiboesgebied de Radjas van Ati2 en Fatagar of indien zij niet voor langdurige landtochten berekend zijn, de gewezen wd. Taib van Ati2, Hadji Antar en de (...) Ceram van Ati2 die op Poeloar Ega woont. In Kaiboes zelf kan men rekenen op Kapitan Anggok met zijn gebroken neus anderen wantrouwen ons nog of durven zich niet te uiten.

In het Kais en Warongegebied moet van Tamanggila gebruik gemaakt worden, mits royaal met beloningen worde te werk gegaan. Oostelijker zijn te gebruiken de Kapitan van Saka onin en de hoofden van Kenara-Mogitira kampong complex. Sekar en Argoenilieden kam men niet zonder controle vertrouwen; het is beter ze niet mede te nemen doch slechts voor de eerste aanrakingen te ge-

bruiken, zoolang het persoonlijk vertrouwen nog niet is gevestigd.

De Majoor van Bintoeni als chef van Sakaoni mag ook niet als tusschenpersoon gebruikt worden, beter geschikt zijn de kapitan van Goras of de Berauers van Sebjar enz.: die oostelijk van de Bedidi aan de Bomberai en Jaroe zijn gevestigd en die op Kokas kunnen worden opgeroepen om te worden bewerkt.

Aan de Noordkust (Radja-Ampat) zien de hoofden ons liever gaan dan komen; zij zijn afzetters en onderdrukkers van de Alfoersche bevolking met wie zij handel drijven. De handel is daar heelemaal in hun handen zoo zelf dat Chineezen en andere vreemdelingen zonder hun tusschenkomens of goedvinden niets kunnen uitrichten. Hun belangen brengen mede dat wij niet in het binnenland komen, waar zij ons natuurlijk als dwarskijkers beschouwen.

Op Mohammed Ali heeft de Militaire commandant veel vertrouwen; ik niet. Hij is in staat onder den schijn van de medewerking en alszoo geld verdiende achteraf bedrog te plegen en tegen te werken. Al de hoofden van Sorong zelf, indien zij nog dezelfde zijn gebleven, varen in het zelfde zog. Men moet hier meer gebruik van maken van Ternataansche en Patanische jagers, die langs de kusten gevestigd zijn in de Papoeakampongs. Kan men achter de naijver of vijandschap der hoofden onderling komen, dan eerst zou daarvan gebruik gemaakt kunnen worden; er moet naar een zelfstandig hoofd in staat Sele gezocht worden voor dat doel, doch ik geloof niet dat zulks licht zal gaan; de Radja's hebben te lang het volk onderdrukt. Aan de Noordkust van het schiereiland ben in totaal onbekend, er moeten daar nog menscheneters zijn en de bevolking zeer woest juist door de concurrentie tusschen vogeljagers die elkander door intrigues op de bevolking laten vermoorden.

Indien het detachement van de Mimika door opheffing van de exploratie vrij komt zal het wenselijk zijn het daarheen te leiden, dat het nog wordt aangehouden voor de exploratie van het gebied tusschen Lakahia en de Mimika. Er moet daar een tatrijke, hoewel zeer weinig ontwikkelde bevolking wonen en ik vermoed dat de uitlopers van het Charles-Louis gebergte miniralen bevatten en van veel andere grondformatie dan elders in de afdeeling. In dat gebergte moet de bevolking veel dichter zijn dan aan de kust. Ook hier is te lang onthouding betracht en in mijn eerste voorstellen reeds had ik daar eene exploratie gewenst.

Boetefonds LAKATE Kokas

Deze boete, is door mij vanaf 1909, dus tot ultimo 1908, vrijgescholden op grond van de volgende overwegingen:

1. de boete is gebleken tot vexaties aanleiding te geven, die door zijn gedrongen door alle lagen van de hoofden cathegorie, daar de bevolking zelf geen begrip heeft van gewicht en waarde;
2. de boete is voor het volk te zwaar en niet opvoedend; het zijn de zwakken van karakter die het meest hebben te betalen; controle is niet mogelijk; juist de kopstukken van het land, die de leiding in handen hebben bij dergelijke opstanden, worden het minst lastig gevallen en de toestand is nog niet zoo, dat het geheel zich daarvan rekenschap kan geven.

3. Het ware beter geweest de leider van het verzet lichamelijk te doen boeten, waartoe onze macht voldoende was.
4. Tot de opstand is door ons zelf veel aanleiding gegeven. Het door mij nader ingestelde onderzoek deed de overtuiging zich vestigen dat de Opziener Seijler destijds onder weinig controle staande, in dienst was geraakt als het ware van de handelaren. Als zoodanig belastte hij zich rechtstreeks met de inning van schulden en schroomde zich niet huisschennis te plegen, verschillende personen lichamelijke en kastijden en wat vooral de wrok gaande maakte, de vrouwen des lands te misbruiken. Men vertelt mij een verhaal die door getuigen bewezen zou kunnen worden dat herhaaldelijk (zelfs 10 tot 12) vrouwen werden opgevat en opgesloten, in huis door dien beambte werden misbruikt en daarna aan pradjoerits overgeleverd tot gelijk doel. Waar dergelijke zaken gebeurd zijn, moet het geen wonder baren dat de bevolking in verzet kwam of daartoe toegankelijk werd en de billijkheid gebiedt dat wij ook eigen fouten inzien en royaal bekennen.

In het algemeen heb ik daarna ook afgezien van boete opleggingen, zoodat deze bron van inkomsten voor de landschapskas is opgedroogd; 't volk mag niet denken dat wij het daarom doen. Een frappant geval was de gevolgen van het opleggen van boeten destijds voor het niet volledig inleveren van een geschat aantal geweren van elke kampong naar verhouding van het zielenaantal. De kampong Goab (boven Ajer-Besar) schoot te kort aan 2 geweren en kon die nergens meer bij bevriende kampongs krijgen omdat alles reeds ingeleverd was of moest worden. Beboet met 100 gulden boete, die in geld moest worden opgebracht, trachtte de oudste van de kampongs vergeefs bij handelaren het nodige in leen te bekomen, zeer natuurlijk, om de ruilhandel niet te bederven. In plaats van geld kreeg hij van een Chinees een lila van 3 á 400 gulden waarde en dit stuk werd aan een andere Chinees weder verkocht voor f 100.=; zoo kwam hij aan het bedrag dat hij in contanten moest opbrengen. Ik heb de boete ook kwijt gescholden toen de zaak voor de Rapat kwam omdat de lila onbetaald bleef; de Chinees de lila en de f 100.= teruggeven.

Fak-Fak, 22 januari 1911.
De Assistent-Resident
(w.g.) Dumas.

Voor eensluitend afschrift,
De Wd. Assistent-Resident
(w.g.) Verboon.

Voor eensluitend afschrift á afschrift
De Secretaresse,

L.R. Rapmund.

2. INGENLUIFF, G.M.G.M., NOTA VAN OVERGAVE DER AFDEELING WEST NIEUW-GUINEA DER RESIDENTIE AMBOINA, FAK-FAK 1918 [MMK 443]

I Grondgebied

Naar aanleiding van de mededeelingen van het Encyclopaedisch Bureau, aflevering KI, nopens de "uitkomsten der verrichtingen van de militaire exploitatie in Nederlandsch Nieuw Guinea", welke met een daaraan toegevoegde overzichtkaart in uitgave is gesteld, zegt de heer C. Lulofs in het Tijdschrift voor het Binnenlandsch Bestuur (November 1916 bldz 409) o.a. "beter dan beschrijvingen kunnen doen, geeft deze kaart een beeld van den kranigen arbeid door onze militaire explorateurs in dit onherbergzame land verricht. De beschamende witte plekken van vroegere kaarten zijn grootendeels verdwenen, bijna alle rivieren zijn tot in hare bovenlopen geëxploreerd, de bergstelsels zijn vastgelegd, Nieuw Guinea heeft geen geheimen meer".

II Algemeene beschrijving van den politieken toestand

Nu volgt de niet minder moeilijke en veel tijd roovender taak om het enorme gebied van het groote eiland, dat onder Nederlandsche heerschappij is geplaatst, geleidelijk aan onzen invloed te onderwerpen. In de laatste jaren zijn op dezen weg reeds groote vorderingen gemaakt, maar veel meer blijft nog te doen. En het land belooft niet veel, vooral de afdeelingen Zuid Nieuw Guinea met haar uitgestrekte moerassen en wilde, moeilijk te leiden bevolking, vormt een weinig dankbaar bestuursressort. De resultaten in de afdeelingen Noord en West Nieuw Guinea, moeten echter ook voor het meest achterlijke gedeelte open tot volhouden.

In toch desniettegenstaande de nog vele te overwinnen moeilijkheden, daarbij op den voorgrond stellende dat men geen goudbergen, althans van West Nieuw Guinea, moet verwachten, dient door het bestuur door gewerkt te worden in de tegenwoordige richting ten einde haar taak naar vermogen te aanvaarden en geleidelijk uit te breiden, te meer omdat de mogelijkheid daartoe opengesteld is:

- a. door meedere beschikbare gegevens omtrent land en volk (uitkomsten militaire exploitatie)
- b. door de instelling van het landschapskas-instituut (poging om zich financieel zelf te bedruipen, althans geen lastpost te maken)
- c. door het verlevendigen van handel en verkeer, het scheppen van orde en veiligheid en het uitroeien van misstanden op elk gebied.

Volhouden moet het devies zijn, en het zal blijken dat de politiek van Generaal Van Heutsz ook hier proefhoudend zal zijn.

Alhoewel omtrent geografische, ethnografische bijzonderheden, zoomede omtrent land en volk, inrichting van bestuur, gezag van hoofden, rechtspraak, zeden en gewoonten

zou kunnen volstaan worden door te verwijzen naar de Exploiratie, in de door mijne ambtvoorgangers ingediende korte en algemeene verslagen, en voor *uitvoeriger* mededeelingen naar den inhoud van de artikelen "Reizen in West-Nieuw-Guinea", door den Assistent Resident J.W. van Hille, opgenomen in het Tijdschrift van het Koninklijke Aardrijkskundig Genootschap (in het archief aanwezig), ware het niet dat als direct gevolg van den door den Resident van Ternate en Onderhoorigheden, E.L. Gerrits, aan de Regeering bij zijn brief ddo 28 December 1909 No 3973 voorgestelde "Reorganisatie van het Bestuur en de Bestuursmiddelen", (in het archief aanwezig) ook hier eene algeheele wijziging van het vroeger gevolgde bestuursregime, beleid en zorg, tijdens het bestuur van mijne ambtvoorgangers Palmer van den Broek en Dumas in voorbereiding genomen, doch bij mijn optreden (medio 1911) tot uitvoering gebracht.

"Die wijziging was noodzakelijk omdat ook in de Residentie Ternate en Onderhoorigheden de politiek van onthouding in de zaken der Zelfbesturende landschappen geheel diende te worden verlaten, wilde men werkelijk van behartiging der volksbelangen kunnen spreken, echter moet met, red. zoodanige regeling der finantieele verhouding tusschen Zelfbesturen en Gouvernement, dat de directe bestuurskosten gedekt worden door restitutie uit de landschapskas", (missive van Adviseur der bestuurszaken der B.B. ddo 27 Augustus 1910 No 267), voorkomende in de Reorganisatie van het Bestuur en de bestuursmiddelen van den Toenmaligen Resident E.L. Gerrits.

Die nieuw, ook voor West Nieuw Guinea, als behoorende tot het sultanaat van Tidore te volgen gedragslijn, (intensiever bestuur), werden in Augustus 1911 op eene conferentie te Fak-Fak door den Resident Gerrits, ook in tegenwoordigheid van den toenmaligen Adjunct Adviseur C. Lulofs, den Commandant van het Exploiratie detachement, den Kapitein der Infanterie K.F. Koch en den Commandant "Kataram", den Luitenant ter zee 1ste klasse Tirion nader besproken en toegelicht, waarvan de resultaten zijn neergelegd in de z.g. "Exploiratie-nota van Noord en West Nieuw Guinea" van vd. Adjunct Adviseur, met de strekking waarvan ook de toenmalige Resident van Amboina H.J.A. Raedt van Oldenbarneveldt (bij Gouvernements besluit ddo. 5 September 1911 No.1 werd deze afdeling met ingang van 1 October afgescheiden van de Residentie Ternate en Onderhoorigheden, vgl. ter zake voorkomende in de reorganisatie voorstellen van den Residentie E.L. Gerrits), en de Gewestelijk Militaire Commandant van Amboina en Ternate, de Kolonel J.C. Schid, zich vereenigd hebben.

Bestendinging van die gedragslijn, van die koers wordt noodzakelijk geacht, ten bewijze waarvan de door mij bij mijn schrijven ddo 27 Juli 1916 No. 650 aan den Resident van Amboina ingediende voorstellen tot uitbreiding van bestuursmiddelen, door den Adviseur voor de Bestuurszaken der Buitenbezittingen met een gunstig advies aan de Regeering werden voortgeschikt (vgl. het voorkomende in het slot van diens aan den Resident van Amboina gericht brief ddo. 21 November 1916 No. 209 agenda Fak-Fak No. 1515) terwijl bij schrijven ddo. 13 September 1917 No. 933d1/BtB, mij geworden bij naschrift van den Resident van Amboina ddo. 17 October 11.

No. 5895 van den Directeur van B.B. den mededeling werd ontvangen dat in Februari 1917 aan den Minister van Kolonien een ontwerp aanvullings begrooting voor 1917 werd gezonden, waarbij met het voorstel tot uitbreiding dier bestuursmiddelen rekening is gehouden.

In mijn te voren genoemde nota werd een en ander bekendgesteld (bldz 17 en volgende, omtrent de reeds van Gouvernementswege in het leven geroepen regelingen en voorzieningen, zoodat mij thans overblijft van de sedert tot stand gekomen Inlandsch-Zelfbestuur regelingen melding te maken.

Deze zijn:

1. het heffen eender belasting naar het inkomen van Inlanders in de tot het landschap Tidore behorende afdeeling West Nieuw Guinea der Residentie Amboina, voor zooverre zij geen rechtstreeksche onderdanen zijn van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement.
2. regelen betreffende den aard en den duur der persoonlijke diensten, waartoe de tot de onderhoorigen van het zelfbesturend landschap van Tidore behorende mannelijke inlandsche bevolking in de afdeeling West Nieuw Guinea verplicht is.
3. Keur op het koopen of aannemen door Gouvernements onderhoorigen van op buiten concessie terreinen gewonnen boschproducten.
4. licentiestelsel voor de jacht op paradijs- en papegaaiachtige vogels en kroonduiven.
5. Regeling op het stellen van sero's en het heffen van eene belasting.
6. Regeling en heffing van grondhuur verschuldigd door Gouvernements onderhoorigen op buiten concessie terreinen bestaande en aan te leggen klapperaanplantingen. Voor verdere bijzonderheden omtrent de oprichting van de Afdeelingskas en het beoogde doel daarvan, zij mij vergund te verwijzen naar het voorkomende in mijne nota om vermeerdering van bestuursmiddelen (bladzijden 2 t/m 16).

Het spreekt van zelf [*dat*] er een beheersreglement bestaat (de afdeelingschef is administrateur, een der Europeesche klerken is boekhouder (bezoldigd), en de tweede klerk treedt op als onbezoldigd kashouder).

In het beheersreglement zijn tevens de voorschriften opgenomen voor de samenstelling en indiening van de afdeelingskas begrootingen. Bij de samenstelling der begrootingen van inkomsten en uitgaven, zoomede van de restitutiepost, is de raadpleging van den inhoud der nota's houdende opmerkingen, naar aanleiding van de examinatie der reeds ingediende begrootingen van ontvangsten en uitgaven, en die van opmerkingen van de examinatie der begrootingsrekeningen van ontvangsten en uitgaven, opgemaakt door den Adviseur voor de bestuurszaken der Buitenbezittingen, een vereischte.

In de Exploiratie-nota van den toenmaligen Adjunct Adviseur C. Lulofs, werd naar aanleiding der door mij opgemaakte schets nopens de verschillende hoofden en hun invloedsgebied een voorstel tot eene globale indeeling in districten in uitzicht gesteld. (zie noot onder no 28 dier nota). Door den Assistent-Resident Palmer van den Broek werd het eerst die aangelegenheid in behandeling genomen. Den schema komt voor in zijne nota van overgave. Zijn opvolger Dumas vond dat die regeling, welke hij aangaf

als te zijn een soort district en kampongbestuur, wel wat op losse schroeven stond, deed verder niets ter zake, als gevolg waarvan door mij vrij wel een toestand van wanorde, vooral onder de ondergeschikt negerij, feitelijke familie-, stamhoofden, wederom werd aangetroffen, zoodat een schifting noodzakelijke was, na beeindiging waarvan de registratie van de werkbare mannen, hun onderhoorigen, kon te hand genomen worden.

Hoofden- en bevolkingsregisters zijn op het afdeelingkantoor aanwezig voor wat betreft de onderhoorigen van de radja's van Fatagar en Ati-Ati, terwijl te Kokas, Babo en te Inanwatan die bescheiden onder berusting zijn van de bestuurs-assistenten. Die registratie werd alleen in toepassing gebracht voor de bevolking met wie geregelde aanrakingen bestonden, t.w. bij die, blijvend ter kustte thans gevestigd zijn, en dat de alfoeren, de bewoners van het binnenland, eerst dan geregistreerd worden, zoodra zij gegroepeerd zijn en permanente nederzettingen bewonen.

Wegens de herhaaldelijke bestuurswisseling te Kaimana heeft tot nu toe nog geen bestuurs-assistent er kans gezien om de onderhoorigen van den Radja van Namatotte, van registratiepassen te voorzien. Zoodra de uitbreiding van bestuurspersoneel en middelen toegestaan, zoomede wederom bestuurs-assistenten zullen zijn aangesteld, is eene *herregistratie* van de onderhoorigen van alle Oninradja's, en van het Bentoenigebied (termijn van 5 jaren is verstreken) ter zéérste aan te bevelen.

Terugkomende op de aangelegenheid om aan de hand van het door den Assistent Resident Palmer van den Broek aangegeven schema de poging verder door te zetten om een indeeling in districten in het leven te roepen, zij bekend gesteld dat daarbij moeilijkheden en bezwaren zich hebben voorgedaan.

Bij eene lezing van hetgeen Van Hille werd verteld omtrent het ontstaan van al die rijkjes (zie zijne reisverhalen opgenomen in het Tijdschrift van het Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap) zou men gevoelig o.a. de gevolgtrekking mogen maken dat Roembati's vorst feitelijk de machtigste, de voornaamste zou zijn geweest en dat die van Piek-Piek, Wertoevar, Argoeni en de Majoor van Bentoeni zijne onderhoorigen waren. Dit moge vroeger werkelijk de toestand zijn geweest, doch na verloop van tijd, wellicht doordat Roembati zijn plaats in het *radjaverband* niet heeft kunnen handhaven, hebben zij zich als zelfstandige hoofden opgeworpen en zich als zoodanig weten te doen gelden.

Ten einde de talrijke questies, onderlinge oneenigheden omtrent den voorrang, welke ook een nadeeligen invloed hadden op de gezindheid hunner onderhoorigen te beeindigen werd, om in dat chaos een weg te banen, in onderling overleg en overeenstemming beslist die grootwaardigheidsbekleeders allen in rang gelijk zouden zijn. Hun gelijke bezoldiging uit de afdeelingkas en het uitkeeren van collecteloonen der belastingen aan de negerijhoofden, zijn mede van invloed geweest, men zich onthouden heeft van verder protest: Om hun echter verplichtingen, bevoegdheden ook voor wat betreft de rechtspraak a.s., toe te kennen, noodzakelijk verbonden aan een district en negerijbestuur, en die vast te leggen en te omschrijven in een reglement, in een oendang-oendang, daarvoor acht ik den tijd nog niet aangebroken, zulke ook in verband met hun nog geringe beschaving, achterlijkheid, en weinige plichtsbetrachting,

terwijl zij daarenboven nog maar al te veel afhankelijk zijn van invloeden van buiten, vooral waar het betreft hun geldelijke positie.

Nadere bijzonderheden zijn vermeld in mijn aan den Resident van Amboina gerichten brief ddo. 9 Februari 1917 No. 148, handelende over "eigen rechtspraak dan wel Gouvernementsrechtsbedeeling."

Van bestuurswege kan voorlopig volstaan worden door de erkende hoofden aan het hen nog ontbrekende gezag te helpen, desnoods met den sterken arm, en van hun aanrakingen en invloed, gebruik te maken om onder de nog in de binnenlanden rondzwervende Alfoersche stammen ook orde en regelmaat te scheppen.

Er moet getracht worden een eeningzins krachtig centraal gezag te scheppen, dat niet in naam erkend, doch inderdaad uitgeoefend moet worden. (zie voorts het voorkomende in het slot dezer nota onder wijziging der bestuursressorten).

De grenzen dezer afdeeling, zooals die omschreven in Staatsblad 1991 No. 631 zijn foutief; een herziening daarvan zou aanbeveling verdienen (zie grensomschrijving voorkomende in de legenda van mijne met den chef van den Topografischen dienst gevoerde correspondentien, welke in een bundel zijn verzameld).

Die der verschillende gebieden der radja's voor wat betreft het kustgedeelte, zoomede de bestuursressorten van de ambtenaren en de bestuurs-assistenten in dienst van het Inlandsch Zelfbestuur zijn mede daarin te vinden. Eene wijziging der administratieve indeeling is echter opgenomen in mijn voorstel tot vermeerdering van bestuurspersoneel (bladzijde 45).

III Bevolking

Over de *bevolkingsterkte* (inheemsche) wordt verwezen naar de "Vergelijkende overzichten van de in de Buitenbezittingen van de inlandsche bevolking geheven directe belastingen" door J. Roest, Adjunct Adviseur voor de bestuurszaken der Buitenbezittingen overdrukt in het Tijdschrift B.B. waarvan exemplaren in het archief aanwezig zijn. Volgens die overzichten, loopende over de jaren 1913 t/m 1916 zou het aantal zielen gesteld kunnen worden op 20636, en vrij wel stationair zijn gebleven. Als gevolg van slechte hygienische toestanden moet het echter verminderen.

Op hygienisch gebied heb ik hier nog weinig kunnen doen. Mijne pogingen in 1913 gedaan voor de plaatsing van een dokter-djawa alhier, (vergelijk antwoord van den Hoofdinspecteur van den Burgelijk Geneeskundigen dienst ddo. 23 Juni 1913 No. 4165 /ag. No. 964?) werden bij mijn brief ddo. 12 Juli 1917 No. 694 en gericht aan den Resident herhaald, doch ook ditmaal zonder succes. (De urgentie wordt erkend, doch het gebrek aan Inlandsche artsen blijft een bezwaar terwijl de afdeelingkas voorhands onmogelijk de kasten aan de indienstname van een particulier persoon verbonden, kan dragen.

Voorts wordt het niet voldoende geacht dat slechts één vaccinateur te werk is gesteld. Hij kan het werk, vooral in de streken (Beraustreek, Vogelkop) waar groote complexen van bevolking als gevolg van de nieuwe groepeerings ontstaan, niet af. De

plaatsing aldaar, zoomede te Babo, dus van twee vaccinateurs boven de tegenwoordige formatie zal een vereischte blijken te zijn.

IV Economische toestand

Dat op handelsgebied de terugslag van den huidige toestand ook hier merkbaar is, kan blijken uit het vermeldde in de korte verslagen, Rubriek Handelsbeweging, zoomede uit de ingediende begrotingen van ontvangsten der Afdeelingkas (vermindering inkomsten vogeljacht-licenties en hacil van boschproducten).

Het wil mij voorkomen dat bij het intreden van normale tijdsomstandigheden, de questie op welke wijze de natuurlijke hulpbronnen van dit gebied méér oeconomisch geexploiteerd dienen te worden, wederom op den voorgrond zal treden. Het wordt daarom niet ondienstig geacht om daartoe te geraken, ter zake te verwijzen naar de verschillende zienswijzen o.a. vermeld in de z.g. "Nota betreffende de ten aanzien van Nieuw Guinea te volgen gedragslijn", van den toenmaligen Kaptein in Commissie H. Colijn. Deze was een voorstander van een monopoliesysteem en van het oprichten van handelsposten, echter zonder algeheele uitschakeling van de tusschenhandelaren. Anderen waaronder kopstukken, uit den handel, achtten die uitschakeling niet wenschelijk.

De toenmalige Resident van Ambonia, H.J.A. Raedt van Oldenbarnevelt was de meening toegedaan dat ons vrijhandelsysteem geen monopolies kent, en door die in het leven te roepen een bedenkelijken stap zou teruggedaan zijn naar den tijd der O.I. Compagnie, dien wij nu voor goed achter den rug hebben (vgl. missive ag. No. 315 jaar 1913).

De adviseur van de afdeling Bestuurszaken der Buitenbezittingen adviseerde kortelings geleden (zie af. Fak-fak 1917 No. 576 dat van de vogeljacht en de inzameling van boschproducten de oeconomische welstand van de bevolking en de financieele toestand der landschapskas afhangt, ook voor wat betreft de toekomst, en daarom zal aan deze bronnen van inkomsten steeds de grootste aandacht dienen te worden geschonken, en er naar gestreefd moeten worden om de nadeelige invloeden van de huidige crisis op de prijzen der producten te verminderen door *coöperatie* onder de handelaren te bevorderen, en tusschenpersonen voor den afzet der producten zoo mogelijk uit te schakelen. Die uitschakeling wordt echter door mij niet mogelijk geacht. Hun aanrakingen met de inheemsche bevolking, ook op handelsgebied dateeren reeds van den tijd vóór er sprake was van eenige bestuursbemoeyenis. Vergelijk ook het voorkomende in mijn reisrapport opgenomen in het kort verslag van December 1917 waarin bekend gesteld wordt dat ten einde te voorkomen dat de Ver-tegenwoordiger van de Firma Ong Kie Hong te Mimika het monopolie van Kaimana zou verkrijgen, er een 16 tal handelaren van Kaimana werden aangetroffen, die met prijsgeving van hun aan het Bestuur gedaan verzoek om er voor veiligheid van persoon en goed een detachement gewapende politie dienaren te plaatsen, voor het aanknoopen van handelsbetrekkingen die Firma op den voet gevolgd waren.

Zoolang in de geheele Residentie Ambonia de door den toenmaligen Resident van Ternate en Onderhoorigheden E.L. Gerrits, voor Noord Nieuw Guinea in het leven geroepen verbodsbepalingen omtrent het handel drijven aan boord der K.P.M. stoomers door rondreizigers (optielading) niet afdoende bestreden kan worden, blijven de bezwaren verbonden aan het stichten van een plaatselijken handel op hechte grondslagen bestaan. (beloofde verwijzing naar het aan mij gericht schrijven van den toenmaligen Resident van Ambonia H.J.A. Raedt van Oldenbarnevelt ddo. 29 Mei 1912 No. 2870).

Erkend moet worden dat op de handelsvestigingen Fak-fak, Kaimana en Kokas handelaren, ook van elders, filialen hebben opgericht (ik eischte zulks bij mijn optreden in 1911, op poene van eene weigering voor het verkrijgen van jachtlicentie), doch de meesten waren, en zijn nog niet kapitaalkrchtig genoeg, en daardoor nog te afhankelijk van groote firma's en handelsverenigingen van elders, die middels hun rondreizigers de connecties gaande houden. Ook de tussenhandelaren waren in den aanvang afhankelijk van deze laatsten. De door hen van de bevolking opgekochte producten worden aan wal door hen in ontvangst genomen en aan boord dier stoomers gedeeltelijk met contanten, gedeeltelijk met handelsgoederen verrekend. Hieraan werd zooveel mogelijk een einde gemaakt door zachten drang uit te oefenen op de plaatselijke handelaren voor opkoop hunner producten en de gelegenheid open te stellen tot het geven van voorschotten.

V Politie, rechtsbedeling en lokaal bestuur

Behalve de door mij noodzakelijk geachte uniforme wijze van handeldrijven, geldig voor de geheele residentie, kan voorts niets meer in die geest hier verricht worden zoolang het personeel van de Algemene Politie, als bedoeld in mijn aan den Residentie van Amboina gericht schrijven ddo. 31 Juli 1916 No. 653, waarop is teruggekomen bij mijn idem 6 Juli 1917 No. 657, zal aangesteld zijn, zoomede eene beslissing zal zijn genomen in de voorstellen betreffende de inlijving dezer afdeling bij het Regiogebed, welke sinds 1913 aanhangig zijn, waarmede gepaard gaat een uitbreiding van politie-personeel en de indienststelling van een politie-vaartuig.

Het spreekt van zelf dat het overal elders geldende voorschotsysteem, ook hier (w.o. te rekenen onder de inheemsche bevolking) in praktijk wordt gebracht. Op zich zelf is dit natuurlijk een allesbehalve goede toestand, maar hij bestaat!

Men staat versteld van het crediet, indertijd verleend aan personen, die nagenoeg niets bezaten. Dit ging uit van Makassaarsche of Bendasche firma's; de debiteur was even royaal met voorschotten aan zijn afnemers, en deze weer tegenover den inboorling. De laatste is over het algemeen zéér eerlijk in het erkennen van zijn schulden, maar hij haast zich niet met betalen en dwingen kan men hem moeilijk.

Komen de veranderingen van den hier gevestigden handelaar niet binnen, en weigert zijn patroon verder crediet, dan moet hij leven van het hem verstrekte kapitaal en werkt er zich meer en meer onder. Uit vrees hierover gaat de patroon veelal door

met zijne verstrekkingen, gerechtelijke innig van zijn vordering zou hem nagenoeg niets opleveren. Zodoende verheugen zich vele handelaren in een betrekkelijk welvaren, hoewel zo voor lang "op" zijn; het is hier het land der "boeroeng mati hidoep (doode vogels die leven)" - (van Hille).

De door elders gevestigde handelsfirma's tegen hen ingestelde vorderingen worden in den regel door het Residentiegerecht en den land-raad te Banda, dan wel te Amboina in behandeling genomen. Die ingediend door hier gevestigden worden voorgebracht bij die rechtbanken te Fak-fak. In den regel werd getracht langs minnelijken weg en ten genoeye van partijen de aanhanig gemaakte zaken afgewikkeld.

Wil men cooperatie onder de plaatselijke handelaren bevorderen dan dienen in de allereerste plaats in onderling overleg maatregelen genomen te worden tegen het roekeloos crediet verleen, die gelegenheid ontnomen worden om bij niet nakoming van verplichtingen, elders een nieuw crediet aan te gaan.

Een goede stap in die richting ware om tot de opheffing van den Landraad en het Residentie gerecht te Fak-fak, ook om redenen als vermeld in mijn aan den Resident van Amboina gericht schrijven ddo. 24 November 1913 No. 1449, over te gaan, waarmede tevens het voordeel wordt bereikt dat hiergevestigde eischers, in verband met de meedere kosten verbonden aan het instellen eener vordering te Banda of Ambon, bij het verleen van voorschotten een beteren, meer securen weg zullen hebben te volgen.

De oprichting dier rechtbanken te Fak-fak (Gouw: besluit ddo. 19 Juni 1913 No. 49, dateert uit den tijd dat deze afdeling nog een deel uitmaakte van de Residentie Ternate en Onderhoorigheden. Het voorstel daartoe is uitgegaan van den Resident E.L. Gerrits, die daarmede, in verband met de geringe communicatie met Ternate, dan handelaren tegemoet wilde komen. Toen echter het laatst van 1911 dit ressort bij Amboina ingelijfd werd, werden de vorderingen voorgebracht te Amboina en Banda (tot Juni 1913). Ik bracht deze aangelegenheid onder de aandacht van den toenmaligen Resident, daarbij ook betoogde dat de afdelingschef hier los moest zijn van alle bijbetrekkingen die hem achter den schrijftafel hielden, doch de Heer Raedt van Oldenbarnevelt gaf te kennen later op deze aangelegenheid waarvan de urgentie werd erkend, te zullen terugkomen, hetgeen echter nimmer geschied is. Ik ben er van overtuigd, dat bij het intreden van normale tijden, mijne zienswijze wel de instemming zal hebben van mijn opvolger, in welk geval ware terug te komen op mijn voorstel.

Door de bekendstelling van deze nota van overgave moet beschouwd worden als te zijn een vervolg van die handelende over vermeerdering van bestuursmiddelen, vermeen ik als slot nog het volgende onder de aandacht te moeten brengen.

Door de gewijzigden toestand, hoofdzakelijk het resultaat van de tijdelijke detachering van den Europeesch Datchementscommandant der 1ste klasse Marks, (vergelijk mijne korte verslagen van 13 April t/m 10 Mei 1917 en van 12 Mei t/m 6 Juli 1917, en zijne rapporten), onder wiens leiding het detachement der Gewapende politie in de Beraustreek gelegerd, eindelijk zich er doorheen heeft weten te slaan om een als minder veilig bekend staand gebied te betreden, is het noodzakelijk de ressorten van beide Gezaghebbers B.B. (bladzijde 45 en 46 van laatstgenoemde nota)

te wijzigen, zooals hieronder bekend gesteld.

a. Als dat van den Gezaghebber B.B. met standplaats Fak-fak dient thans aangewezen te worden het gedeelte dezer afdeeling van de Kaap van den Bosch, de kustlijn volgende naar Fak-fak en van daar tot aan Kaap Fatagar, zijnde het gebied van de Onin-radja's van At-ati en Fatagar, benevens de in den z.g. "Vogelkop" gelegen stroomgebieden van af Tandjong Sele de kustlijn volgende in Oostelijke richting tot en met de Sabiar. Hiermede wordt beoogd een geleidelijke uitschakeling van den invloed in die streken van Radja's van Ati-ati, Fatagar, Roembati, Patipi, Sekar en Argoeni. De beide eerstgenoemden hebben sedert eenige jaren er geen bemoeienis meer mee; die van patipi en Roembati is sterk afgenomen, terwijl een begin is gemaakt die aan Sekar en Argoeni te ontnemen, naar aanleiding van door hen gepleegde vexatien, het op clandestiene wijze in omloop brengen van jachtgeweren etc., in vereeniging met een Arabier, die er een monopolie trachtte te handhaven. (vergelijk kort verslag 13 April tot en met 10 Mei 1917).

Met den Gezaghebber B.B. A.J. Wenting besprak ik voorts de noodzakelijkheid van eene nieuwe groepeerings van eenige bevolkingscomplexen in de Beraustreek (de door hen geoccupeerde terreinen worden te klein; de huizenbouw dient verbeterd te worden etc.). Het eerst komt daarvoor in aanmerking de nederzetting Inanwatan (Bira). Alvorens echter daartoe over te gaan dient een nauwkeurig onderzoek naar de geschiktheid der nieuwe terreinen daaraan voor af te gaan. Ter zake ware ook overleg te plegen met de Zending. Men vermijde echter het oprichten van klein negorij. Is die nieuwe indeeling tot stand gekomen, dan ware pogingen aan te wenden voor het in leven roepen van een negerijbestuur. (stam en familiehoofden). Men schakelde echter niet al te spoedig de aldaar aangestelde Radja's Commissie's uit, zeker niet zoolang er geen bestuursassistent te Inanwatan is. Is te Babo (Bentoeni) een Gezaghebber B.B. aangesteld, dan krijgt zijn collega te Fak-fak zijne handen vrij en kan zich meer dan tot nu toe het geval is geweest, met de aangelegenheden in de Beraustreek bemoeien. Voor een doelmatige bestuursvoering met de geringe hulpmiddelen waarover het Europeesch bestuur hier beschikt zijn deze laatsten voorloopig niet te ontberen.

Door hem direct uit te schakelen wordt de bestuursambtenaar genoodzaakt om tot in futiliteiten datgene te regelen en in uitvoering te brengen wat anders aan de radja's commissie's kan worden opgedragen, te meer omdat het hier een veelhoofdige (stam en familie) bestuur geldt van een nog met ruwe reden behepte bevolking, wier onderlinge veeten nog talloos zijn, doch die uit de modder en onherbergzame oorden zijn te voorschijn gehaald om aan orde, regelmaat en gehoorzaamheid te gewennen. En het exploitatie, en het Excursiedetachment, en niet in geringe mate het Bestuur hebben wil gehad van die hoofden.

b. Als dat van den te Babo te plaatsen Gezaghebber B.B. het gedeelte van West-Nieuw-Guinea van af Kaap Fatagar (Oninschiereiland tot aan de Geelvinkbaai, zijnde het gebied van de Oninradja van Roembati, Patipi, en van Sekar, Argoeni, en van den Majaor van Noesawamar (Bintoeni), zoomede de geheele streek om de Argoenibaai tot en met Kaimana, en van daar langs de kust in Z.O. richting tot en met de Etnabaai zijnde het gebied van den Radja van Namatotte.

Zoodra van bestuurswege over meer gewapende politie dienaren kan beschikt worden wordt het noodzakelijk geacht de stroomgebieden der Wasiani, Sjangkaro, Moetoeri en Tirasahi, gelegen in het Z. gedeelte van den z.g. Vogelkop (Bintoeni) onder meerdere bestuurscontrole te stellen, ook op handelsgebied.

De Majoor van Noesawamar en familie dient er geheel uitgeschakeld te worden, terwijl het aanbeveling verdient door steun te verleenen aan den kapitein van Sakaoenin, thans te Moetoeri blijvend gevestigd, te trachten er aan meer geregelden toestand te scheppen, ook onder de Alfoeren, meer speciaal de Mantionners, en het geharrewar als gevolg van het optreden van een sergeant der gewapende politie-dienaren aldaar in Juli 1915 te beeindigen. Overleg, overeenstemming zoomede samenwerking met het Bestuur te Manokwari zijn daarbij wel gewenscht, terwijl rekening ware te houden met de plannen der Zending.

Nadere bijzonderheden zijn opgenomen in mijn kort-verslag van 21 Januari t/m 15 Februari 1917.- Zie ook opdracht van den Europeesch Detachementscommandant. Het is zeer gewenscht gevolg wordt gegeven aan het voorkomende in de Nota van den toenmaligen Kapitein in Commissie H. Colijn en gericht aan den Landvoogd.

Voor de uitoefening van het gezag, voor machtsvertoon, voor het concentreren der verspreid wonende bevolking etc. dient de Gewapende Politie thans aangewezen te worden. Van Misool, Kofiau en de talrijke eilandjes, valt alleen te vermelden dat door den Heer Lauschke te Ambon een begin is gemaakt met de exploitatie van de door hem aangevraagde erfpachtperseelen ressorteerende onder het gebied van Waigama.

Bijzonderheden zijn vermeld in de correspondentien in één bundel verzameld. Aangezien de bevolking er voornamelijk handelsconnecties heeft met handelaren te Sorong (Radja-Ampat, waarvan het eiland een deel uitmaakte) ware, ook in verband er geen communicatie met Fak-fak bestaat, te overwegen het van deze afdeling af te scheiden, wederom bij de Radja-Ampat groep in te lijven en onder het ressort van den Gezaghebber B.B. te Sorong te stellen.

De Assistent-Resident van West-Nieuw-Guinea.

w.g. Ingenluijff.

3.1 SEIJNE KOK, J., MEMORIE VAN OVERGAVE AFDEELING WEST NIEUW-GUINEA, FAK-FAK 1919 [MMK 444]

I Aardrijkskundige Beschrijving

a Ligging, Grootte, grenzen

Bij staatsblad 1911 No. 631 werd de begrenzing der afdeeling West Nieuw-Guinea omschreven als volgt: "bestaande uit het gedeelte van Nederlandsch-Nieuw-Guinea van Tandjong Selee tot kaap Steenboom (Poelau-Naurio) en omliggende eilanden, waaronder ook het eiland Misool van de groep der Radja Ampat, met bijbehorende eilanden", enz. In deze omschrijving is dus van eene landgrens nog geen sprake; de grenzen met de Afdeelingen Noord-en Zuid-Nieuw-Guinea zijn ook thans nog niet vastgesteld. Dienaangaande kan ook nog alleen, anders dan vage aanduiding, genoemd worden de grenslijn over de landengte, tusschen de Bentoeni-golf en de Geelvinkbaai, loopende in ongeveer Noord-Zuidelijke richting langs het Masikeri-gebergte.

Wat de verschillende eilanden betreft zij verwezen naar de kaart. Alleen wordt opgemerkt dat tot Misool ook gerekend wordt het ten Noorden daarvan gelegen eiland Kofiau.

Reede-grenzen zijn vastgesteld voor de volgende drie plaatsen:

Fak-Fak: de meridiaan en de parallel over Toebi Serang en de meridiaan over het rif Metti-Metti.

Kaimana: de meridiaan over kampong en de parallel over Tandjong Simorra.

Kokas: de lijn uit den hoek van den landtong Oost van Kokas, recht Oost getrokken en de cirkelboog met een straal van 1250 M. getrokken uit den kop van den steiger. (Staatsblad 1914 No.399).

b Algemeene gesteldheid van den bodem

Een hooge centrale bergketen vormt de ruggegraat van Nieuw-Guinea. Deze vangt aan in het Noordwestelijkste gedeelte van het eiland en loopt in den beginne in ongeveer oostelijke richting, dicht langs de Noordkust. Daarna buigt zij zich zuidwaarts, scheidt de golf van Bentoeni van de Geelvinkbaai (Masikeri-gebergte) en gaat daarna in ongeveer Zuid-Oostelijke richting, om zich ten slotte weer voort te zetten van West naar Oost (Charles Louis gebergte), toenemend in omvang en in hoogte (Nassau-gebergte).

Eene diepe insnijding wordt gevormd door het gebied, waar de Etna-baai in doordringt en de Omba-rivier stroomt, komende uit het Jamoer meer, waarin zich nog riviertjes uit het Noorden uitstorten.

Afzonderlijke gebergten zijn dat, hetwelk het groote schiereiland Kapaur vormt en dat van Koemawa, eindigende bij Kaap van den Bosch.

Zoo is ook, van veel kleiner omvang echter het gebergte dat zich van de Westelijken oever van Bitsjaroe-baai langs de Kamrau-baai uit strekt een afzonderlijke bergklomp; het is van het Oostelijker gebergte dat den ingang der Argoenibaai bereikt en zich daarlangs voortzet, gescheiden door eene groote vallei, welke eene verbinding

vormt tusschen dien ingang en het Noord-westen van eerstgenoemde baai, waar de Sisiandang-rivier uitmondt.

Het Kapaur-gebergte is van dat van Koemawa gescheiden door het lage Sabakor, het land echter de Rijklof van Goensbaai. Het zet zich wel voort in lage ruggen tot aan de Argoeni-baai. Tusschen het Noordwesten dezer baai en het stroomgebied van de Kaitero treft men slechts matig hooge heuvels en ruggen aan. Kapaur, of eigenlijk het geheele gebied bewesten de lijn Goras/Zuidelijkste punt van de Mac cluergolf.-

Rijklof van Goensbaai (of Teloek Sebakor) is één kalksteengebergte. De scherpe kammen hiervan loopen eerst in Oostelijke, daarna in Zuid-Oostelijke richting, de kustlijn heeft vele diepe insnijdingen. Vlakten van eenige beteekenis komen er niet voor.

De riviertjes loopen in het algemeen door diep ingesneden kloven; vaak verdwijnt het water in den bodem onder de steenen, om een heel eind verder weer aan de oppervlakte te komen.

Gaten en hopen komen in menigte voor. Doordat het water dus in den kalksteen snel wegzinkt is dit bergland toch, ofschoon er een goede regenval heerscht, waterarm en dor; meest zijn de beddingen der riviertjes droog (met hier en daar gevulde kommen) en alleen na flinke regenbuien staat er een, snelbruisende, bergstroom.

Het gebergte in het Noordwestelijk deel de zoogenaamde "Vogelkop" gaat naar het Zuiden over in zacht glooiende heuvel-terrein, spoedig weer overgaande in eene uitgestrekte lage vlakte, welke voor het grootste gedeelte moerassig is en zich slechts een weinig boven het peil der rivieren verheft. In die lagere gedeelten liggen, als eilandjes verspreid, stukken hooger terrein, de aangewezen plaatsen voor kampongs, doch overigens van geringe uitgestrektheid. Na zware regens wordt niet alleen het drassige terrein, doch ook wel hier en daar, waar het water niet snel genoeg kan wegvloeden, bv. door natuurlijke boomversperringen, de vastere grond overstroomd.

Op grooten afstand van de kust nog vindt men laag moerasland, doorsneden door tal van rivieren en wateren, welke ook weer onderling verbonden zijn waar nog ver landwaarts in de vloed merkbaar is en hetwelk meerendeels bedekt is met de gewone plantengroei der moerassige kustgebieden, met meer binnenwaarts sagoeboschen.

Een vooruit geschoven bergklomp is de Steenkoolberg, waarlangs de Wasianrivier stroomt (uitmondende aan de Noordkust der Bentoeni-golf) en waarachter, ongeveer O.N.O. daarvan, de Sigemerai berg ligt, met twee toppen (522 en 537 Meter), reeds van verre zichtbaar.

Trekt men nu een lijn van Konda nabij de monding der Kaiboës-rivier naar den Steenkoolberg en vandaar naar Simir-achter het Noord-Oostelijke hoekpunt van de Bentoeni-golf, dan geeft deze ongeveer aan de scheiding tusschen de hooge en de lage gronden (de laatste voor het grootste gedeelte moerassig). Uitloopers van die hoogere gronden vindt men bij Konda en achter de binnenwateren van de Noordoosthoek der Bentoeni, niet ver van de mondingen der riviertjes: Moetoeri, Tirasahi, Anakassi (met Tsigamari) en Simir. De geheele bijbehorende kust is vol banken en ondiepten.

De tweede uitgestrekte vlakte vangt aan bij "Vlakke Hoek" en ligt begrepen tusschen het Charles Louis met het Nassau-gebergte en de Zuidkust. Smal aan-

vangende verbreedt zij zich in Oostelijk richting snel. Ook in deze vlakte worden aan en nabij de kust groote moerassen aangetroffen. Tal van ongeveer evenwijdig van Noord naar Zuid loopende riviertjes, vaak in de kuststreek met elkaar in verbinding staande, doorstromen deze vlakte; Oostwaarts wordt hun stroomgebied langzamerhand grooter. Over grooten afstand zet zich deze vlakte langzaam glooiend onder den zeespiegel voort. Ook deze kust is dus vol ondiepten en banken, en des te moeilijker te bevaren, wijl hier, ook nog iets ten Oosten van Kaap Steenboom, geene riviergeulen van eenige beteekenis (zooals wel aan de Noordwestkust het geval is) voorkomen.

Het gebied, begrepen tusschen de Argoeni-baai, Kapaur en Koemawa, is heuvelachtig, doch van Mac Cluer en Bentoenigolf en van de Kamrau-baai gescheiden door de gewone, zoo veelvuldig voorkomende breede lage moerassigge kuststrook. Het Zuidelijk gedeelte is meer vlak: de vlakte van Sebakor (met Batoefarra en Madefariviertjes). In het midden wisselen de hoogten van 60 en 80 Meter tot 100 Meter (op een punt 260 M). Eigenaardig is het voorkomen van vele kleine inzinkingen, groote kommen soms van elkaar of van eene beek slechts door een smal ruggetje gescheiden. Naar gelang het geregend heeft zijn deze kommen, zoogenaamde "kolams", droog of min of meer vol water. De ruggen, welke dit gebied doorsnijden, verbinden het lagere heuvelterrein aan de Westkust der Argoenibaai met het hogere Bahamgebied hetwelk aan Kapaur grenst.

Eén rug loopt meer in Westelijke richting en zet zich voort tot den ingang der Bentoeni-golf. Het einde daarvan, de aldaar temidden der lage kuststreken gelegen heuvelgroep, bij het binnenvaren der golf van verre kenbaar, bestaat uit leem, is aan de zeezijde kaal en heet Tanah Merah.

In het Westen van Baham, waar het kalkgebergte van Kapaur lager begint te worden om zich dan in uitloopers voort te zetten, heeft men van de top (bij de kampong Wagap) een prachtig vergezicht overal deze streken; men ziet tot over de lage Bentoeni landen en zelfs de bergen bij Modan en Sjoega.

Het gebied ten Zuiden en ten Zuidoosten van de Bentoenigolf verdient afzonderlijke vermelding. Hier werd indertijd vergeefs gezocht naar eene goede plek voor eene flinke vestiging die voor ruime uitbreiding vatbaar zou zijn en dat gansche gebied ook dat om de Argoeni baai, tot achterland zou hebben.

Het kenmerkende van deze streken is de plotselinge overgang van moerassen en gebergte. "Jonge landvormingen, die elders de schakel zijn tusschen de getijmoerassen, en het hooger gelegen binnenland, ontbreken zoo goed als geheel. Enorme slibafzettingen hebben overal plaats, doch nergens bereiken zij het vloedpeil; overal gaat het mangrove moeras zoo goed als plotseling over in het droge terrein van andere formatie". (Rapport Palmer van den Broek, hetwelk uitvoerig de gesteldheid dezer streken beschrijft). Steil, zonder eenigen overgang, rijzen bergen en heuvels uit den modder omhoog. In deze uitgestrekte moerasgronden, waar de rivieren overal in hun benedenloop het karakter van zeerarmen hebben, liggen wel hogere terreingedeelten als eilandjes verspreid, zoodat men hier en daar over kleine afstanden steile, plaatselijk van 5 tot 10 M. hooge oevers, vaak afbrokkelend, ziet tusschen het Mangrove-gebied. Meer binnenwaarts geschiedt dit in toenemende mate, is dat hogere terrein ook meer

samenhangend, maar de rivieren zijn daar niet meer voor schepen bevaarbaar. Ook in het gebied ten Oosten van de golf verrijzen zware bergklompen uit het rhizophoren-gebied, de zoutwater planten groei staat er tot aan de steile rotsen. Bevaart men de Rariori (nog minstens zes vaam diep) of de Tatawori, dan ziet men tusschen rivier en steil gebergte, ter weersijden, een breede strook Rhizophoren, verdeeld door talrijke krekten.

Aan de zuidkust der golf werd alleen nabij den linkeroever der Kasirarivier, en slechts door een smalle rhizophoren-strook (thans opengekapt) daarvan gescheiden, niet ver van de monding, een vlak terrein aangetroffen van een paar vierkante Kilometers, ongeveer 3 Meter boven vloedpeil, hetwelk geschikt is voor eene vestiging, welke echter, aan dat terrein gebonden, nooit groote afmetingen kan aannemen. Zeeschepen kunnen hier vrij dicht onder den wal komen. Hier ontstond de post en kleine handelsvestiging Babo, nadat de post op Modan, welke plek niet voldeed ingetrokken was.

Kort samengenomen kan men van het kustgebied rondom de Bentoengolf zeggen: Alle rivieren hebben benedenstreams het karakter van zeearmen; zijn staan veelvuldig met elkaar in verbinding. Behalve nog een paar meer vooruitgeschoven lage eilanden aan de Zuidzijde (Asap, Saniri, Amoetoe) vormen de uitgestrekte binnenwateren een reusachtig labyrinth dat ontelbare groote en kleine, uiterst lage en moerassige eilanden met zoutwater vegetatie omvat. Zuidwaarts blijft dit gebied lang zijn karakter van uitgestrekt kustmoeras behouden; hooge-terreinen komen daarin voor, doch zijn van gringen omvang; Zij nemen verder Zuidwaarts toe, tenslotte overgaand in laag heuvelland. Ten Zuidoosten, Oosten en ten O.N.O. verheffen zich onmiddellijk uit den modder van dit waterland bergklompen. In recht Oostelijke richting nadert het samenhangend bergland het dichtst de kust: hier is de landengte. Nabij de mondingen der riviertjes in den Noord-Oosthoek (Anakassi met Tsigamari), uitkomende in de binnenwateren, naderen de hooge gronden, de uitlopers van het uit het Noordelijk gebergte afdalend heuvelland, de kust. Een goed overzicht geeft de zeekaart No. 352 Oostelijke helft.

Ten slotte eenige hoogte-cijfers:

Het Lina-gebergte is hoog 2870 Meter. Het hoogste punt van het Kapaur-gebergte is 1450 M., van het Koemawa-gebergte 1489 M. In het Oostelijk deel van het Charles Louis gebergte zijn meerdere hooge toppen waarvan twee ond. 3020 en 3061 M. In het Westelijk deel van het Nassau gebergte is een top van 4255 M., iets Oostelijker, even voorbij de meridiaan van Kaap Steenboom, verheffen zich toppen boven de sneeuwgrens.

c Kusten

De kust van afdeeling West Nieuw Guinea kan in drie vakken verdeeld worden:

1. De kust van Tandjoeng Selee naar en langs de Mac cluer Golf, de Bentoengolf omvattende tot aan Goras, het Zuidelijkste punt van de Mac Cluer golf. Deze kust is overal zeer laag; alleen bij Tanah-Merah (Zuidelijke ingang der Bentoengolf)

ligt een steile heuvel, einde van een rug.

Overigens is het vanaf hoek Wamonket bijna uitsluitend eene rhizophorenkust met hier en daar een klein stukje zandstrand.

2. De kust van Goras tot aan de baai van Lakahia. Deze is overal bergachtig, meest zeer steil grillig van vorm, met scherpe insnijdingen, dus meest een sterk gebrokkelde lijn vormende, en met vele kleine en groote diep binnen dringende baaien, een fjorden kust, echter onderbroken door een rhizophorenkust van Tandjong Oesau (Zuidoost Koemawa) tot in de Kamrau-baai.
3. De kust beO. de baai van Lakahia. Deze is wederom zeer laag en voor zooverre bekend wisselen rhizophoren-oevers af met zandstrand. Alleen Oostwaarts van Tanjoeng Nariki, een uitlooper van berg Boeroe, over eene lengte van ongeveer zes zeemijlen, is de kust hoog en rotsachtig. Daarna verwijdert zij zich van dit in Oostelijke richting loopend gebergte, hetwelk, meer binnenwaarts, eene hoogte van 1390 M. bereikt.

Voor de kust beOosten Tandjoeng Selee liggen eenige Koraal-eilanden en riffen, waar zij naar het Zuidoosten ombuigt beginnen groote droog vallingen, die zich soms tot ver in de zee uitstrekken. Overal is de zee over grooten afstand nog ondiep en ver uit de kust liggen nog banken. Smalle zandstrooken vindt men hier en daar in de eentoonige rhizophorenkust. Op deze zandgrond, met zandstrand, staan hoogere boomgroepen, meest tjemara bosch, van verre kenbaar. De voornaamste zijn bij Tjandjoeng Oewain, waarachter nog een, bij Tandjoeng Mesjateririvaim, daarvan gescheiden door een lagune, - bij den ingang der Metamani rivier, nabij de monding der Sigaroi of rivier van Inanwatan (Bira) Zuidzijde, dan bij Tandjoeng Sabra (ingang Mac Cluer golf) en bij Tarof, iets beoosten Sabra, waar de kust een groote inspringende bocht maakt.

De breede door afgevoerd slib ontstane modderbank loopt verder langs deze geheele kust tot aan de breede binnenwateren van den Noord-oosthoek der Bintoeni golf, die zich weer door een groote diepte kenmerken.

Aan het Westelijk gedeelte dezer kust komen drie groote baaien voor: De Kaiboes baai, waarin de Kaiboes rivier uitmondt, de baai, gevormd door de samenkomende mondingen van de Warongé - en van de Sekak rivier, en de baai, gevormd door de eveneens samenkomende mondingen van de Kais en de Metamani rivier.

Groote schepen kunnen deze baaien niet binnenkomen. Het verdient alle aanbeveling om alleen met kalme zee deze kust te bevaren of deze baaien binnen te komen, niet alleen wegens de banken en ondiepten, maar ook wijl de geulen, welke toegang geven tot de riviermondingen, steeds aan verandering onderhevig zijn. Gedurende den Westmoesson kan er op deze kusten heel wat zee staan, en de eenige plaats waar, zonder bepaalde genoemde riviermondingen op te varen een (klein) schip aan de kust eenigszins beschut kan liggen is achter bovengenoemde Tandjoeng Mesjateririvaim.

Aan de Noordkust van de Mac Cluer golf is, behalve in den kenteringstijd, het land vaak bezwaarlijk, soms bijna onmogelijk. Voor Tanah Merah en het naastbijzijnde kustgedeelte ligt men in den Oostmoesson goed, doch in den Westmoesson meermalen zeer onrustig, hetgeen dan natuurlijk gepaard gaat met uiterst moeizaam

landen. Aan de Zuidzijde van de Bentoeni golf vindt men te allen tijde goed beschutte ankerplaatsen.

In het Oosten en Zuiden dezer golf zijn weer vele droogvallende modderbanken (Noesawammar, Amoetoe). Van Tanah Merah naar Goras bemoeilijkt weer een Westwaarts in breedte toenemende modderbank het naderen der kust. Iets bewesten Goras wordt de zee weer snel dieper.

De overgang tusschen de rhizophorenkust en het steil uit zee oprijzend bergland is scherp. Tandjong Goras, een bergje door een landstreek met den vasten wal verbonden, vormt het eerste in zee uitstekende hooge punt, waarbij zich een paar rotsachtige eilandjes aansluiten. Oostelijk (iets verder) van die kaap is de modderstrook, Westelijk daarvan (...), en iets verder Noordwestelijk staat al een hooge rotspunt in zee, als een zuil, een obeliek, de van verre zichtbare Batoe Lajar (aldus genoemd wegens de gelijkenis, van verre, met een zeil). Waar de kust weer westelijk ombuigt ligt een archipel van een paar groote en ontelbare kleinere eilandjes, de laatste vaak slechts groote rotsblokken. Het grootste eiland heet Oegar, daarop volgt het Oostelijk daarvan gelegen Argoeni. Hier is het gevaarlijk ankeren, zoowel wegens den steenbodem als wegens de zware stroom, die er vaak staat. Eens, voor eenige jaren, kon hier een anker niet meer worden opgehaald, de ketting was tusschen de steenen bekneld en verward geraakt. Bij een bezoek aan de kampong Argoeni (Zuidzijde, woonplaats van den Radja) is het dus beter dat het Gewestelijk vaartuig op en neer houdt. De tegenoverliggende kust heeft een eigenaardige aanblik wijl hier, reeds vele jaren geleden, een reuschachtige boschbrand heeft plaats gehad, waarvan bodem en plantengroei zich nog niet hebben kunnen herstellen. Kale boomstammen staan er op een rotsbodem.

Door de werking der golven heeft dit bergland grillige kustwanden gekregen. Vele zijn de uithollingen langs de kustlijn, de grotten en holen, en de overwelfde galerijen. Sommige der kleine, goed begroeiide rotseilandjes hebben door het uitvretend werken van de golfslag, die hen ondermijnt, eenigszins den vorm gekregen van een paddestoel. In het Noord-westen van Oegar is een vrij groot binnenmeer, dat met de zee in verbinding staat door een tunnel, waar men met eene sloep nog juist door kan varen.

Door een kortere tunnel komt men van dit meer in een tweede, kleiner. Beide zijn omgeven door hooge steile rotswanden, met weer uithollingen, waarin schedels en doodsbeenderen (gelijk ook elders in het gebergte worden aangetroffen. Het verhaal gaat, dat de bewoners dezer streken, zich voor vijanden, van Misool afkomstig (zeker slavenhalers) op de steile overs van dit bergmeer hadden teruggetrokken. Toen nu de vervolgers door den tunnel kwamen opduiken wierp men groote, daartoe gereed gehouden steenen op hen; niemand ontkwam.

In de baai van Sekar ligt men volkomen voor wind en zee beschut. Hier ligt Kokas, bestuursvestiging en tevens centrum van den geheelen handel in de Mac Cluer en de Bentoeni-golf; de te Babo (eveneens bestuursvestiging) wonende handelaren zijn de vertegenwoordigers van de handelaren te Kokas. De reede van Kokas biedt een ruime ankerplaats aan. Over het kusttrief heeft men een 200 M. langen dam gelegd, aan het uiteinde waarvan een landingshoofd is, waarop een flinke loods is gebouwd.

Het plaatsje ligt tegen het gebergte aan. Achter in de baai mondt uit het riviertje Kaoeni, hetwelk de Wertoevar in zich opneemt.

Met een prauw is het ongeveer twee uren varen van Kokas naar Pasir Pendek, de Wertoevar op, alwaar het pad naar Fak-Fak aanvangt, en iets langer naar Pasir Pandjang, verder de Kaoeni op, alwaar het pad naar Degen, het uiteinde van de baai van Patipi, begint. Het telefoontracé snijdt beide riviertjes.

Westwaarts de kust volgende gaat men de Mac Cluer golf uit. De ingang daarvan is, gerekend ter hoogte van Hoek Sabra, ruim 22 Zeemijlen breed, de breedte van den ingang van de Bentoenigolf bedraagt ongeveer de helft. De geheele lengte van beide golven, gerekend tot voor straat Modan bedraagt ongeveer 93 zeemijlen.

De baai van Patipi biedt, met uitzondering van den ondiepen achterhoek, allerwege goede ankerplaatsen, behalve in den Westmoesson. Gedurende dien tijd ligt men alleen beschut in den Noord-Westelijken hoek, achter den Zuid waarts ombuigenden bergrug (Itoepa). Daartegenover, aan den Zuidelijken oever, bewesten Tandjong, Taroeba, ligt op een strook zandgrond de nieuwe kampong Patipi (woonplaats van den Radja). De oude kampong Patipi, even beoosten de Salakiti-baai, nog op de kaarten aangegeven, is afgebroken.

De baai van Salakiti biedt te allen tijde eene veilige ankerplaats aan voor groote schepen. De Telok Tawar is in den Westmoesson niet altijd veilig.

Even bewesten daarvan ligt de kampong Roembati (Woonplaats van den Radja), aan de Oost zijde van een rotshoek. Hier ligt men echter niet beschut.

Met de goede ankerplaatsen - vele zijn het er niet, buiten het Zuiden van de Bentoeni-golf [-] en hunne onderlinge afstanden dient natuurlijk rekening gehouden, (ook in verband met den stroom die in de Mac Cluer golf tot 2½ zeemijl per uur sterk kan zijn) bij alle reizen met het gewestelijk vaartuig; men is er vaak - het hangt ook van den tijd van het jaar af - min of meer doorgebonden. En nu bleek de Zuid-Oostelijke inham van de baai van Soeweri tusschen de Tandjoengs Tegin en Gaenaf, een goede ankerplaats in den Oostmoesson.

Vroeg van daar vertrekkende - bij het prauwen langs Batoe Poetih - heeft men kans op een kalme(re) zee tusschen Batoe-Poetih, Ekka en Poelau Pandjang.

De Telok Togarwatan, dadelijk beoosten Tandjoeng Kokraaf, en de daarnaast gelegen Telok Sipatnanam worden genoemd als goede ankerplaatsen in den Westmoesson. Eenige eilandjes - groote rotsblokken - onderling en met die Tandjoeng verbonden door een gedeeltelijk droogvallende rug, vormen een natuurlijken havendam, W.O. loopende, waarachter eveneens geankerend kan worden.

Tusschen Batoe Poetih en Ekka en tusschen Ekka en Poelau Pandjang kan de zee vaak onstuimig zijn. Het Laatstgenoemde lange smalle, bijna niet bewoonde eiland ligt echter als een prachtige golfbreker voor de kust; daarachter - wat dicht onder den wal, evenals bij Ekka, om de riffen aan de Kaupaur-kust te vermijden - vaart men altijd kalm.

De baai van Werba in die aldus bescherm de kust verdient afzonderlijke vermelding. "Bij de keuze van een plaats voor de bestuursvestiging schijnt deze baai aan de aandacht ontsnapt" schrijft de A.R. van Hille, die haar beschrijft als grooter, ook

wat het diepe gedeelte aangaat, dan die van Fak-Fak, terwijl de oevers niet zoo steil oploopen en eene waterrijke rivier er in uitkomt. De A.R. Palmer van den Broek, eveneens er op wijzende dat daar een kustgedeelte ligt dat minder steil is en er te allen tijde ruimschoots drinkwater is gaf dringend in overweging de bestuursvestiging van Fak Fak naar Werba over te brengen. (Vroeger kwamen, naar vernomen, Gouvernementsstoomers daar ook wel water innemen). Op dit voorstel werd echter niet ingegaan.

Inderdaad krijgt men van deze breede en voor de helft ook diepe baai, waarin groote stoomers kunnen liggen, welke in twee uitspringende riffen nog natuurlijke landhoofden heeft, en waarvan de beide aangrenzende kustgedeelten niet steil zijn, een uitstekenden indruk. Het achter in uitkomende riviertjes heeft ook veel snelstroomend en helder water, ook in het droge seizoen.

De baai van Fakfak is al heel onbeduidend. Zij lijkt wel ruim doch is het geenszins. Vooral van de hoogte gezien blijkt met "laagspring" de geheele diepspringende kloof bijna dichtgeslibd. Het is niet meer dan een haventje, waarin juist ruimte is voor het gewestelijk vaartuig, een kleiner motorscheepje en een dozijn handelsprauwen. De reede is echter beschut door Poeloe pandjang en het eilandje Toebi Serang, met daarbij liggende riffen; toch kan er in den Oostmoesson wel vrij hooge deining staan.

Op den Oostelijken uitlooper van Poelau Pandjang, een smalle rug, staat een vuurtoren (*ijzeren geraamte*) waarvan het licht 16 zeemijlen zichtbaar is.

In de Weribaai - waarin in de Westmoesson veel zee kan staan - ligt de kleine kampong Weri, in zooverre van beteekenis wijl van hieruit een pad loopt, dat dwars door Baham leidt; men kan hierlangs ook den doorsteek maken naar Goras (Roefroefoëa).

De Sebakor-baai of Rijklof van Goens-baai waarin het eiland Karas, waarachter nog een paar kleinere, is in het Oostelijk deel als bezaaid met gevaarlijke riffen, waartusschen echter wel geulen zijn. De kust is hier veel minder hoog. Ongeveer in het midden van den oever ligt de kampong Sopinoesa; van hieruit bereikt men gemakkelijk het binnenland den bovenloop van Batoefarra en de Madeefa riviertjes, die de Beroedi rivier vormen, welke bezuiden de Kamrau-baai uitmondt. Zoo moet men van het Zuidoosten der baai gemakkelijk de Karoefa rivier kunnen bereiken, die beNoorden Poeloe Adi uitmondt. Van uit deze baai gaat men het binnenland van Sebakor in voor de vogeljacht en om boschproducten te zoeken. Ceramsche prauwen bezoeken vaak Poeloe Karas. Van Ceram of Goram naar Fakfak varende doen wij dikwijls eerst Karas aan.

Het schiereiland Mommon, ongeveer Noordwestelijk uitstekend, vormt twee baaien, de Sanggala- en de Wap-baai. Hier is een geschikte plaats om te overnachten, in de eerstgenoemde baai in den Zuid-Oostmoesson in den andere in den Westmoesson. Even beNoorden de Sanggala baai is een breede waterval, van verre zichtbaar. De Wap-baai is zeer diep, klein en heeft steile oevers; zij heeft alleen beteekenis als rustpunt voor het gewestelijk vaartuig.

De zee beZuiden Koemawa is zelden onbewogen, vaak nogal ontstuimig. Het

eiland Adi is lang, smal en laag heuvelachtig.

De Kaimana-baai wordt gevormd door het Bitsjara-gebergte en den lagen hoek Simora. Kaimana ligt aan den Oostelijken Oever; de reede is door het voor Tandjong Poweri liggend droogvallend kustrif vrij goed beschut. Men kan er dicht onder de kust ankeren. Een half uurtje bezuiden het plaatsje is aan de kust een grot, met kleinere hopen en diep inloopenden gang. Kaimana is bestuursvestiging en handels-centrum van een uitgestrekt gebied, hetwelk de tegenover liggende kust, de streken om Kamrau- en Argoeni baai en verder de geheele kust tot zelfs Kaap Steenboom omvat. Chineesche handelaren, met Inlandsche matrozen (Boetonners, Keineezen), bevaren van hieruit zoowel de geheele Argoeni-baai met de daarin uitkomende rivieren als de groote Oostelijke baaien en ook, wanneer het jaargetijde daartoe gunstig is, de moeilijke kust voorbij Lakahia.

De onmiddellijke omtrek van Kaimana leent zich goed tot uitbreiding van het plaatsje; het terrein tusschen het strand en het achterliggend bergland is in den laatsten tijd voor een gedeelte schoongemaakt en van greppels voorzien, terwijl een paar poelen werden gedempt. Hiermede kan, naar behoefte, worden voortgegaan. Aan de Noordzijde van het plaatsje is een heldere beek.

De Kamrau-baai is ongeveer 15 zeemijlen lang, de daarachter liggende Argoeni-baai dringt nog 25 zeemijlen verder landwaarts in. De Kamrau-baai heeft een lage Westelijke oever (uitgestrekt moeras gebied), waarlangs modderbanken, met breede droogvallingen. De Oostelijke oever is ook laag, doch niet ver daarachter verheft zich het gebergte.

In het Noordwesten monden uit de Ombwaller en de Irimawa-rivieren met diepe mondingen (geen drempel aangegeven) doch van geen nut voor schepen, daar zij meer te beschouwen zijn als uitwateringen van het moerasgebied. De hogere gronden tref men echter aan iets beoosten hunne mondingen, aan de achterzijde der baai: Het eiland Sjimoesoe is heuvelachtig, de kust daarachter ook.

De ingang van de Argoeni-baai wordt bemoeilijkt door vier zeer gevaarlijke steenriffen en er kan een felle stroom staan, die vele draaikolken veroorzaakt. De "Pintoe Sètan" heeft deze toegang. Of de zij ingang, achter Sjimoesoe om, (zie zeekaart No.350) ook zulke moeilijkheden biedt is dezerzijds niet bekend; het vaarwater langs het groote, ten Westen van Sjimoesoe afstekend rif, is over een gedeelte niet zeer breed, wel overal voldoende, meest zeer diep, en zou wellicht de voorkeur verdienen. Waar de (eerste binnen) baai zich vernauwt, het Zuidelijk gedeelte van den smallen doorgang, is weer een zeer gevaarlijk gedeelte, Ajer Poetar genaamd, naar de veelvuldig voorkomende sterke draaikolken (er ligt ook een gevaarlijke steen voor de eerste bocht) die het varen uiterst bemoeilijken en een prauw soms terugdringen. Met doorgaand tij is dit gedeelte niet te bevaren. De Oevers van den nauwen doorgang zijn hoog het vaarwater is zeer diep. Waar de baai zich sterk verbreedt wordt zij ondiep, doch eene breede geul leidt tot voorbij het eiland Fraternoes en een klein schip, zooals een gewestelijk vaartuig zou nog een eind de Tonggaranrivier kunnen opvaren. Een Gouvernmentstoomer volbracht eens de moeilijke vaart tot Madoewa, N.W. kust van Fraternoes (woonplaats van den "Hoekoem", het voornaamste Hoofd der baai).

Langs de Oostelijke oevers der baai verheft zich een hoog bergland; de Westelijke oevers wordt lager, daarachter bevindt zich uitgestrekt heuvelland. Het eiland Fraternoës is bergachtig. Het Noordelijk uiteinde der baai wordt gevuld met droogvallende modderbanken, waartusschen eene nauwe, ondieper wordende geul.

Ten Noordwesten van het heuvelachtige eilandje Soesoenoë is eene rizopheren kust met breede modderbank. Hier is de monding van de Rafada, een onbeduidend riviertje, maar waardoor men het hooger terrein bereikt, alwaar een pad voert naar de Boven-Kaitero. Iets Oostelijker voert een pad naar de Boven-Sara, rechter zijrivier van de Kaitero, en van het Bianonggariviertje (Noordpunt der baai) leidt een pad naar Sjoega (drassig terrein). Eene vierde verbinding met de Bintoeni-kust wordt gevormd door het pad van Mediëwa (ongeveer tegenover Zuidpunt Fraternoës) naar de Jerroerivier, welke met de Aroba de Kasoeri vormt.

De groote Toenggaran en de kleine Berari-rivier zijn de toegangswegen tot het Oostelijker binnenland.

Even na het binnenkomen van de Argoeni-baai ziet men duidelijk tusschen het gebergte langs de Kamrau-baai en het bovengenoemd gebergte ten Oosten daarvan, waarlangs de Argoeni-baai ombuigt, een ruimen doorgang, in Zuidoostelijke richting loopend. Deze vallei scheidt beide gebergten geheel en komt uit aan de baai van Bitsjaroe, alwaar de Sisiandang-rivier uitmondt. De Zuidelijkste der beide mondingen heeft een mooien ingang (4 vaam laagspring), en al vindt men ook achter de zandkust een rizophorenstrook langs de rivier, het hoogere terrein is dichtbij. Hier is dus een goede toegang tot die vallei. Genoemde zandstrook, ook tusschen beide mondingen, wordt ten Noorden weer spoedig afgewisseld door rots, doch strekt zich ten Zuiden wat verder uit. Hier is klappercultuur in opkomst. Een pad leidt vandaar naar Kaimana.

De kust in den Noordelijkerhoek van de Triton baai is ook lang. In den Noordwesthoek ligt Lobo, de plek waar de eerste bestuursvestiging, Fort du Bus (1828 - 1836) gesticht werd. Tot dicht onder den wal is het vrij diep; hier ligt tusschen den oever en den ontzaggelijken bergklomp, het Lamansiëre-gebergte, een flink zacht glooiend terrein eene bijzonderheid. Ook hier heeft men aangevangen klappers te planten, een paar jaar geleden, op vrij groote schaal. Een uitgestrekte klappertuin is hier in opkomst - als er maar wat meer zorg aan besteed wordt. Onder het struikgewas vindt met nog een paar steenbrokken, overblijfselen van de vestiging. Het verdient alle aanbeveling eene daad van piëteit ten opzichte van de bezetting van het Fort de Bus, die zooveel ellende heeft moeten doorstaan in dit afgelegen oord - op deze plek een gedenkteeken op te richten, zij het dan voorloopig ook maar van hoogst eenvoudigen aard. Om te beginnen dient er voor gezorgd, dat een stuk grond hiervoor gereserveerd blijft.

De zeekaart (No. 349) geeft aan dat een der toppen van Lamansiëre-gebergte 1306 Meter hoog is, op de Topographische kaart staat in die streek slechts een berg van 700 Meter (" G. Lihminsir").

Ten Noordoosten van de Tritonbaai bevindt zich het meer Emah of Kamaka waller, lang 10 K.M. breed 3 K.M., bijna overal dieper dan 20 M., en 75 M. boven den

zeespiegel. Het is door het gebergte omringd en heeft zeer helder water. De oevers zijn bijna overal zeer steil; het waterpeil moet vrij wat hooger zijn dan vroeger, blijkende uit doode boomen, tot op 9 Meter diepte in het water staande; dit wordt ook bevestigd door de Inboorlingen.

Van de Kajoe Merah baai vallen geene bijzonderheden te vermelden. Tusschen deze baai en de ingang der Etna-baai ligt het 'm Boeta meer op 200 M. hoogte. Het is $\pm$ 10 M. diep; er komt veel riet in voor.

De bocht van Lakahia verschaft toegang tot de Etna-baai, welke Oostwaarts $\pm$ 18 zeemijl het land indringt. Achter dien nauwen, tusschen twee bergen besloten toegang wordt men dadelijk getroffen door een zeer hoogen waterval die aan den steilen Noordelijken rotswand trapsgewijze omlaag stort. In de kleine inham ten Westen daarvan mondt een riviertje uit, de Emborra. Van hier uit moet een pad leiden naar het 'm Boeta meer. De waterval verschaft een prachtige gelegenheid voor schepen en het waterruim te vullen; men meert aan de boomen en pompt het water binnen. Het achterstuk der baai wordt weer ondiep, doch eene geul dringt er ver in door.

De geheele Noordkust is hoog bergland, hier en daar zijn een paar stukken met rizopheren begroeid modderstrand.

Aan de Zuidkust zijn ook hoge bergen, doch niet aaneengesloten; de beide alleenstaande berggroepen staan ook in geen verband met het Oostelijker bergland. Tusschen die berggroepen door stroomt de Oremma, de voornaamste rivier, bevaarbaar, maar waarvan de oevers moerassig zijn, met enkele stukken vaste grond.

De zeekaart (NO. 348) geeft aan, dat twee toppen van het Bamana gebergte (ten N.O. van den ingang) 1286 en 1371 Meter hoog zijn. Op de topographische kaart staat in deze streek een top zonder naam aangeduid, van 800 M.

Van de kust beoosten Lakahia kan slechts medegedeeld worden dat er nergens een schip ook maar eenigszins beschut kan liggen; zij ligt geheel open. Er zijn geen landtongen of inhammen van eenige beteekenis en de talrijke riviertjes zijn alleen toegankelijk voor kleine vaartuigjes, sloepen, aangezien zij geulen hebben waarin slechts 2 of 3 voet minste diepte.

De Mimika rivier moet, bij hoog water, toegankelijk zijn voor zeer kleine stoomscheepjes; de nauwe kronkelende geul moet zich echter vaak verleggen.

Voor al in den Zuid-Oost-moesson staat er op deze kusten veel zee of deining, met branding. Dit geheele kustgebied is dus van zee uit al heel moeilijk toegankelijk.

Een toegangsweg tot deze streken zal tot uitgangspunt moeten hebben eene plek aan den Zuidelijken oever der Etna-baai; niet te Oostelijk, waar deze te ondiep wordt, en waar men vrij blijft van moeras, verder de hooge gronden volgende.

d Rivieren

Voor toegangswegen tot het binnenland is men, overal waar de kust uit moerassen bestaat, op de rivieren aangewezen en ook waar achter dat kustgebied zich nog moerasland bevindt zijn zij als communicatie-middel onontbeerlijk.

Men stelt zich de vraag langs welke rivieren de hoogere gronden het best te

bereiken zijn. En men heeft dan dadelijk met twee zeer ongunstige factoren rekening te houden.

De eerste betreft de toegankelijkheid voor schepen. Sommige rivieren, meer zeestroomen nabij hunne monding, kunnen door grootere schepen worden binnengevaren (Kasira, Kasoeri, Kaitero, een de Zuidkust der Bentoeni-golf, de Wasian aan de Noordkust daarvan. In een paar rivieren kunnen alleen zeeschepen van geringe diepgang, steeds binnenkomen: de Waromgé, aan de Noordwestkust, de Jakati en de Inbeh, zich vereenigende tot straat Modan, Oostkust der Bentoeni-golf. Van een paar andere rivieren is de drempel zoo hoog, dat kleine zeeschepen van geringe diepgang er alleen met hoog water kunnen binnenkomen: de Kaiboës, de Kais en de Metamani (welke beide een gemeenschappelijke monding hebben). De andere rivieren zijn zelfs voor zeer kleine schepen óf niet of alleen bij hoog water toegankelijk: Sigaroi of Bira (de rivier van Inanwatan), Kamoendan, Sebjar, Wiriagar, Kanarin met Timboeni. Zelf scheepjes type G.v. Resident "Bensbach" ondervinden moeilijkheden bij het binnenkomen, zoo dit al niet ondoenlijk is. Hierbij dient ook rekening gehouden met het feit dat vele geulen zich herhaaldelijk verleggen; de vraag doet zich dan ook wel eens voor of eene monding aan het dichtslibben is of dat de geul zich geheel verplaatst heeft.

De tweede faktor betreft de bevaarbaarheid der rivieren in hun midden loop. Waar de hoogere gronden bereikt worden zijn de rivieren zelden bevaarbaar voor schepen, soms alleen voor kleine vaartuigen, meest slechts voor prauwen. Het samenvallen van toegankelijkheid en bevaarbaarheid van eenige beteekenis doet zich zelden voor. Daarbij komt dan de vraag, hoe ver de hoogere gronden nog verwijderd liggen van het punt der uiterste bevaarbaarheid, hetzij stroomopwaarts, hetzij terzijde daarvan, door een lage overstroom van de rivier gescheiden. Daarbij dient er echter op gewezen, dat de bevaarbaarheid bovenstrooms heel wat verbeterd kan worden door het opruimen van boomverspringen.

De Sigaroi of rivier van Bira heeft een kleine loop; zij ontstaat uit het samenvloeiën van verscheidene riviertjes, alle afwateringen van het ver uitgestrekte moerasland, welke eene watervlakte vormen, vanwaar uit de rivier met een paar groote bochten in Zuidelijke richting stroomt. Een uurtje van de monding ligt op den rechteroever de kampong Inanwatan op een vrij groot terrein, dat zich een weinig boven het omringende Moerasland verheft. Deze kampong, standplaats van een Bestuursassistent, is het voornaamste bevolkingscentrum van de geheele kust van het Noordwestelijk schiereiland. De bevolking - de Bira-stam, vroeger zich ophoudende in alle kreek en moddergaten, werd alhier vereenigd. Zij trekt er vandaar veel op uit, hetzij naar de verder binnenwaarts gelegen sagoboschen, hetzij naar de lagunen of naar de kust om te visschen; met houdt zich dan tijdelijk op aan de monding (Tandjoeng Segee) of bij Setoebir of Tandjoeng Oewaim.

Tusschen deze beide laatste punten ligt eene groote zich weer vertakkende lagune. Deze komt bij Setoebir uit in zee, en achter Tandjoeng Oewaim in het begin der baai, gevormd door Kais- en Metamani-rivier. Eene vertakking komt uit achter de iets binnenwaarts gelegen Tandjoeng Mesjateririvaim, alwaar, evenals bij Oewaim, eene strook vaste grond is, doch deze tak is zeer ondiep. Setoebir, een iets hooger plekje, is

met Inanwatan verbonden door een vrij goed pad van drie kwartier gaans.

Men kan dus binnendoor van Inanwatan op eene gemakkelijke wijze vooral als men eene der groote prauwen gebruikt waarvoor Bira bekend is de Metamani en de Kais bereiken, eene verbinding die van veel nut is, wanneer er nogal zee staat. Wanneer het gewestelijk vaartuig goederen overbrengt, bestemd voor Inanwatan b.v. rijst voor de gewapende Politie enz) en de Woelige zee maakt het lossen voor de monding der Sigaroi ondoenlijk, dan kan het deze achter een der bovengenoemde landtongen aan den wal brengen. De beide stukken vaste grond aldaar zijn bij prauwreizen een geschikt punt om te overnachten en ook om, de rivieren opgaande, den vloed af te wachten. Bij Oewain staat een bivakje; een schip ligt echter beter beschut achter de meer binnenwaarts gelegen landtong, ook een goede plek voor eene stapelplaats van brandhout voor het gewestelijk vaartuig.

"Bij bekendheid met de strekking van de geul over de bank" - zegt de Zeemansgids kan de mond der Metamani opgezocht worden met 11 $\frac{3}{4}$ vadem minste water bij laagspring". Ongeveer zeven zeemijl van de monding ligt, op een hooger terrein aan de rechteroever, de kampong Moegini, het grootste bevolkings centrum van dit stroomgebied. Ook hier heeft, evenals aan de Sigaroi en de drie Noordelijker uitmondende rivieren, kampongvorming plaats gehad, de bevolking is uit de verschillende riviertjes en kreken gehaald en samengetrokken in de kampongs Moegim en Saga, terwijl veel verder stroomopwaarts nog een paar kleine nederzettingen zijn. Hier en daar vindt men langs de rivier nog een paar stukken iets hogere grond, van geringe uitgestrektheid; op een daarvan ligt op den linker oever Saga, op een scherp toeloopende landtong. Hier komt een pad uit van de Boven-Sigaroi, van een punt ongeveer twee uur roeien van Inanwatan gelegen, welk pad, ruim drie uur gaans, geheel door moeras loopt en dus uiterst moeilijk begaanbaar is. Ongeveer drie kwartier roeien bovengestrooms Saga komt een klein riviertje aan den rechteroever uit. Na dit een tien minuten te zijn opgeroeid bereikt men een klein hooger plekje. Van hier uit voert een pad, ook nog door drassig terrein, naar de Kais rivier, uitkomende even benedenstrooms kampong Bahroe; het is twee uur gaans.

Dit is de plek waar vroeger de Mimiristam uit hare schuilhoeken kwam om handel te drijven. Thans is deze stam verzameld te kampong Bahroe (Kais). Een paar lieden vandaar zijn hier gevestigd in het belang der verbinding per prauw met Saga; zij bevinden zich hier bij een sago-bosch en oefenen vischvangst uit door het riviertje met staketsels af te zetten. De Metamani verder opvarende ziet men hier en daar nog kleine stukken hooger terrein, o.a. bij eene nederzetting der Bomiaks, die van daar uit in Noordelijke richting damar gaan zoeken, maar de oevers blijven toch laag en de hogere gronden bereikt men niet. De rivier, nog zeer diep voorbij Saga nog wel 4 à 5 vaam komt blijkbaar voort uit moerasgebied; het water is zeer donker gekleurd. Ook blijkt zij uit het Zuid-oosten te komen in plaats van uit het Noord-Oosten, zooals verwacht en wat de algemeene richting is der vier Noordelijker stroomende rivieren. Zij moet dus eene afwatering zijn uit het moerasland ten Oosten van de streek waaruit de Sigaroi haar water ontvangt. Een gids van Inanwatan herkende een oevergedeelte als door hem bezocht van daaruit; een dag marsch van Beda (Boven Sigaroi streek).

Het water van de Metamani blijft nog lang zout, dat van de Kais is niet ver van de monding reeds zoet. Waar de Metamani wegens de toenemende boomversperringen alleen nog maar voor kleine prauwen bevaarbaar wordt is zij nog $\pm$ 15 meter breed.

De Kais rivier komt men binnen van de Zuidzijde, dus meer uit de monding der Metamani; de Noordelijke uitgang, door een droogvallende bank daarvan gescheiden is te ondiep. Ongeveer zes zeemijlen van de monding ligt op den rechteroever, weer op een hooger stukje grond, de kampong Jahadian. Vandaar is het met vloed een vijf uur stoomen naar kampong Bahroe, eveneens op den rechteroever, op een hooger terrein van grootere uitgestrektheid gelegen, aan de binnen zijde van een groote bocht. Van hier leidt een pad, zes uur gaans ongeveer, naar Noegatemin, aan de Sekakgelegen, gedeeltelijk ook nog door drassig terrein. Kampong Bahroe is ook weer een centrum waar de bevolking is samengetrokken de lieden van de Kais en die van Matamiri, bovengenoemd, elk onder een hoofd (Radja). Van hieruit is tevens het binnenland te voet te bereiken: het pad naar Moegatimin splitst zich, bij Soronggo, ongeveer twee uur gaans van Kampong Bahroe gelegen. Deze plaats is dus het uitgangspunt voor patrouille gangen naar het achterland.

Het gewestelijk vaartuig kan de Kais nog eenige uren boven Kampong Bahroe opstoomen; langzamerhand echter wordt het varen moeilijker, door de bochten; meer bovenstreams komt in de rivier ook weer veel dood hout voor. Een uurtje stoomen boven kampong Bahroe mondt aan den rechteroever het riviertje Bepin uit. Na een paar uur roeien wordt dit onbevaarbaar. Ofschoon het terrein laag blijft komt men toch aan vasten grond. Een pad leidt, waar de bevaarbaarheid ophoudt, naar de kleine kampong Kora-mangani op een kleine terreinheffing, een laag heuveltje, gelegen (Drie kwartier gaans). het pad van Saronggo naar het achterland voert hier langs. Bij Karamangani is weer sagobosch. Het pad erheen leidt bijna geheel over vasten bodem, die echter na flinke regenbuien overstromd wordt. Indien de vele boomversperringen in den bovenloop van dit riviertje werden opgeruimd (die nu ook de grootere prauwen tegenhouden) en het pad wat werd verbeterd (voornamelijk door te zorgen voor afvoer van het water) zou dit een goede toegansweg (en afvoerweg) worden tot het achterland. Verder stroomopwaarts de Kais-rivier worden de oevers geleidelijk iets hooger; er staat hier ook een krachtige stroom. Een uur benedenstreams kampong Bahroe is de Sekakweri, aldaar vrij smal, doch spoedig breeder wordend.

Aan den Noordelijken oever der Sekakweri is gelegen de vroegere, thans verlaten nederzetting Sepa; de bewoners eertijds beruchte hongiers, zijn op last verhuisd naar kampong Bahroe Kais. Deze rivierarm brengt eene verbinding binnendoor tot stand tusschen de Kais en de samenvloeiing van de mondingen van de Warongé - en van de Sekak rivier. Eene der vertakkingen komt in zee uit even bezuiden de Warongé-baai. het is niet uitgemaakt of het Gewestelijk vaartuig, de "Resident Bensbach" hier nog over de bank kan.

Het bij den ingang der Sekak uitkomende water heeft een ondiep en bochtig gedeelte, waar de "Bensbach", in alle gevallen met hoog water, moeilijk door zou kunnen. Voor een vaartuig van iets kleiner afmetingen is het te doen, de motorboot der zending ondervond niet de minste moeilijkheden. Zulk een doortocht is van belang, én

wijl men onafhankelijk is van eene woelige zee, én wijl het een veel korter weg is. Men kan dus van het genoemde Setobir, vlak bij Inanwatan, te water binnendoor reizen naar Sekak en Warongé. Niet ver van de Warongé monding komt in die rivier uit een breede kreek, de Gimna. Deze opvarende zou men slechts een korten afstand over land behoeven af te leggen, volgens de Inboorlingen, om te Konda, aan den linker Kaiboës-oever te komen. Aldus zou men binnendoor zelfs van Inanwatan het Kaiboës-gebied kunnen bereiken, te water, behalve een paar kleine afstanden te land aan het begin en aan het einde van de reis.

De Sekak opvarend bereikt men, na ongeveer vier uur stoomen met de vloed, de kampong Moegatemin, gelegen op en flinken heuvel aan den linkeroever, vanwaar men de rivier, die hier een vrij scherpe bocht maakt, in beide richtingen kan overzien. Ook het terrein hierachter, waardoor het pad loopt naar Kampong Bahroe, is vaste bodem. Het gewestelijk vaartuig kan van hier nog een paar uur opstoomen, (en komt dan aan een riviergedeelte waar een bosch dood is over eene groote uitgestrektheid); verder is dit niet aan te bevelen. Na een goed uur bereikt men met de sloep de kleine kampong Maseffoe, weer op een heuvel aan den linkeroever gelegen, en niet lang daarna de plaats, waar de rivier het pad van kampong Bahroe naar Bagaraga (aan de Warongé), hetwelk van dat naar Moegatemin afbuigt, snijdt. De oevers zijn hier over 't algemeen nog laag; gedeelten ervan staan na zware regens nog wel onder water. Een kleine tien minuten van de plek van overgang binnenwaarts ligt de kleine kampong Semai op een terreinverheffing nabij den rechteroever. (Dit hoogere terrein is niet zichtbaar van de rivier, de oever is hier juist zeer laag).

Bij het opvaren der Warongé rivier stoomt men een uur of zes tusschen de rizophoren oevers alvorens het eerste hooge punt, Bagaraga, bereikt wordt. De diepte is zeer ongelijk; maar niet minder dan twee vadem. (Het schetskaartje van v. Hille vermeldt dit op een punt, de andere diepte getallen gaan tot zelfs 9, afwisselend). Bagaraga ligt aan den rechteroever op hoog steil heuvelterrein, waarop, in de onmiddelijke nabijheid van de kampong, flinke aanplantingen pisang, aardvruchten enz. De tegenover liggende oever is laag, bij regen drassig; hier komt het pad uit van Semai. Het pad van Bagaraga naar Wersar (aan de Kaiboës), achter uren gaans, loopt langs den voet van de heuvels. Bagaraga moet ruim 30 zeemijl van de monding liggen; het gewestelijke vaartuig kan nog een half uur doorstoomen. Niet ver bovenstrooms Bagaraga is men reeds in de hoogere gronden. De oevers worden snel hoe langer hoe hooger, aan den linkeroever verschijnt ook heuvelterrein (met aanplantingen). Een uurtje roeien doet eene kloof bereiken, waarover een rotanbruggetje, over boomtakken, dat er uiterst zwak uitziet, en waarin een sterke stroom staat. Dan verwijden zich de hooge oevers van kalksteen tot een groote kom, waarin stroomversnellingen en een watervalletje uitkomen.

De Kaiboës-baai binnenkomende vindt men reeds op ongeveer zes zeemijlen van den ingang aan den linkeroever de kampong Konda, op vasten bodem. Ook dit is eene in de laatste jaren gevormde kampong; hier is het grootste bevolkingscentrum van het Kaiboësgebied, waar overigens de andere kampongs ook van vrij grooten omvang zijn, (voor deze streken). De kampong is gebouwd op zandgrond, het daarachter liggend

terrein is eveneens vaste bodem, vlak en droog. Hier vangt aan het pad naar de kampong Wersar, bovenstrooms, alwaar ook het pad van *Bagaraga* uitkomt.

Al is, meer binnenwaarts, dus goed terrein, de oevers blijven nog hun moerassig karakter behouden. Na nog ongeveer een zes zeemijlen de rivier te zijn opgestoomd bereikt men het voor het gewestelijk vaartuig hoogst bevaarbare punt. Hier ligt aan een riviertje, dat aan den linkeroever uitmondt, een vijf minuten roeien naar binnen, de kampong Wersar, op een hoogen smallen heuvelrug. De "Bensbach" ankerde voor de monding van dat riviertje, dit bleek echter iets te ver gegaan; er ligt daar een groote steen of rots in de rivier, waardoor bij laag water het vaartuig langzamerhand geheel scheef kwam te liggen, juist op den rand een verschil van 3 met 8 voet; bij opkomend water herstelde het zich geleidelijk weer.

Na een half uurtje roeien de hoofd rivier op bereikt men Teminaboean, op hoogen steilen heuvel, nabij de samenvloeiing van twee riviertjes die hier de Kaiboos vormen. Met laagwater kan de sloep niet meer tot voor den steiger komen. Het eene riviertje omsluit de kampong, die op den linker oever ligt, aan drie zijden, en vormt twee watervallen. De eene is iets ter zijde van de kampong en ook nog met een prauwtje te bereiken, de andere ligt eenige minuten achter de kampong. In vroeger jaren, voor deze kampong gevormd werd, ontmoetten handelaren op dit punt de zich binnenwaarts ophoudende bevolking. Van hier gaan twee paden, een naar Wersar en een naar Fejen. Tusschen Konda en Wersar ziet men links een groot binnenwater, na ongeveer een uur roeien bereikt men de daaraan gelegen kampong Fejen, op hoogen zeer steilen heuvel. Deze kwam onlangs tot stand en wordt nog vergroot door verdere samentrekking. Het pad van hier naar Teminaboean één uur gaans, leidt door zwaar heuvelterrein.

Wat deze in het kort besproken stroomgebieden betreft valt het volgende op te merken:

- Het moeras gebied is door tal van binnenwateren, kreken en riviertjes doorsneden.
- De Sigaroi of Bira-rivier is eene afwatering van moerasland.
- De Metamani eveneens.
- De Kais (welke haar water o.a. ontvangt uit het Amaroemeer) komt wel uit het heuvelland, doch is, waar zij de hoogere gronden doorstroomt, al lang niet meer bevaarbaar dan door prauwen. Het uitgangspunt naar de hoogere terreinen, waar zij nog voor schepen bevaarbaar is, is kampong Bahroe, bovenstrooms daarvan ook door het zijriviertje de Bepin.
- De Sekak is bevaarbaar tot de hoogere gronden, al naderen de oevers die maar op een paar punten. Ten Noorden van Moegatemin, beoosten de Sekak, is het terrein vlak maar droog (met een laag gedeelte een diepe kolam, (bij regens onderlopend), daarna wordt het licht golvend - de patrouille kaart wijst al een heuvel aan met 60 Meter- om verder geleidelijk te steigen.
- De Waromgé is bevaarbaar tot (iets voorbij) het punt waar de hoogere gronden aanvangen: oplopend heuvelterrein, verder langzaam steigend (tot 385 M. waarna weer eenige daling tot het Amaroee-meer).

De Kaiboës voert spoedig tot het hooge terrein; de vaste bodem strekt zich uit tot niet ver van de monding. Van dit zandig linkeroever gedeelte bereikt men iets binnenwaarts spoedig laag heuvel terrein - de patrouillekaart wijst daar reeds een paar heuvels aan met 40 Meter. Ten Oosten van de rivier vormt een lage heuvelreeks van graniet gesteente de waterscheiding met het Warongé stroomgebied; de hoogte neemt Noordwaarts geleidelijk toe. Ten Noorden van het Kaiboësgebied strekt zich een heuvelland van Kalksteen uit tot aan het Amaroemeer, in welk heuvelland steile toppen tot ± 300 en ± 400 Meter zijn. (Ten Noorden van het Amaroemeer is over eene kleine uitgestrektheid weer drassig terrein hetwelk spoedig overgaat in heuvel- en bergland.)

Het Gouvernementsstoomschip de "Albatros" - het welk eene diepgang heeft van 3,1 Meter - voer de Kaiboës op tot even beneden Wersar, doch het binnenkomen van de baai voor een schip van dien diepgang is niet gemakkelijk. De Zeemansgids (1914) noemt, wegens de kustbank, een maximum diepgang van 12 voet.

Het dichtst bevolkt zijn de streken van de Sigaroi en van de Kaiboës, het minst het Waromgegebied.

De Assistent-Resident van Hille wijst er op, dat, waar langs diep water spoedig eene plaats wordt bereikt waar het terrein hoog is, zonder dadelijk in het rotsachtige over te gaan, zich Kaiboës wel leent voor centrum van den handel.

De Zeekaarten (NO. 353, 271) doen zien, dat de toegang tot de Kaiboës-baai langs groote bochten moet geschieden; de toegang tot de Waromge-baai, Oostelijke geul, is gemakkelijk.

Door de bevolking zijn indertijd op last van het Bestuur, de toegangen tot Kaiboës, Waromgé, Metamani en Sigaroi afgebakend, met staken, en evenzoo de geul van de Metamani naar de *Kais*- monding. Deze primitieve bebakening dient onderhouden en van tijd tot tijd herzien.

De aan de Noordkust der Mac Cluer- en der Bentoenigolf uitmondende rivieren hebben wel hunne waarde als binnenlandsche verbinding, voor prauwenverkeer, doch met een paar uitzonderingen, niet als toegangsweg voor de scheepvaart.

De Wasian-rivier verdient de aandacht. De minste diepte van den toegang bedraagt $3\frac{1}{4}$ vadem laagspring, (waarachter 8 vaam; zeekaart No 352) en spoedig bereikt men hoog terrein: de voet van den Steenkoolberg, aan den linkeroever, waar de rivier nog minstens vier vadem diep is. Deze oever vaste bodem, loopt spoedig binnenwaarts op; na een twintig minuten komt men aan een ravijntje, waarin eene beek, alwaar de (slechte) steenkool werd aangetroffen. Het vaste overgedeelte is echter niet van groote uitgestrektheid; het is ruim voldoende voor eene flinke groote landingsplaats, maar daarna komt weer moerasoever, hier en daar met een hooger stukje grond. Alleen iets bovenstrooms de Steenkoolberg is nog een flinke heuvel aan den zelfden oever. De Wasian is voor het gewestelijk vaartuig bevaarbaar tot een eindje voorbij het punt waar de Rittoewe er uitstroomt.

Stroomopwaarts blijven de oevers nog lang moerassig, de richting van de rivier is hier vrijwel Oost, bij den Steenkoolberg buigt zij Zuidelijk. De Rittoewe-rivier valt tegen; zij heeft een diepen toegang, doch een eind binnenwaarts werd ondiepte aan-

getroffen en de rivier maakt hoogerop scherpe bochten. Zij stroomt geheel door moerasgronden; waar zij de Wasian verlaat is zij smal. Volgens de inboorlingen was dit oorspronkelijk slechts eene kleine opening, die zich langzamerhand verwijdde, en waardoor dus meer en meer water de Wasian verlaat. Zoo vermeldt van Hille, dat de Westelijker stroomende tak Timboeni voortdurend breeder en dieper moet worden en zodoende meer water onttrekt. (De Timboeni-monding is afgesloten door eene droogvalling, vide zeekaart.)

De uitgestrekte binnenwateren van den Noord-Oosthoek der Bentoenigolf zijn alle zeer diep en langs de Noordkust zelfs voor groote zeeschepen toegankelijk.

De uitloopers der hooge gronden bij Simir eindigen waar dit riviertje reeds voor eene sloep onbevaarbaar wordt, een half uur roeien boven de nog diepe ankerplaats.

De Anakassi, eene der uit het Noorden komende riviertjes (Tsigamari) die de Wasari vormen, biedt een vrij goede gelegenheid om de hoogere gronden te bereiken. Van het uiterste punt der bevaarbaarheid door een klein schip is het een half uur roeien tot de kampong, doch de sloep kan met laag water maar even daar komen. Zij ligt op twee achter elkaar liggende heuvels waartusschen het riviertje ombuigt. Het heuvelterrein zet zich aflopend stroomafwaarts voort langs den linkeroever in een lange landtong. Een pad hierover met steigertje aan het uiteinde (waar het water dieper is) zou het landen te allen tijde vlugger en gemakkelijker maken.

De Tirasahi is diep genoeg om een eind op te varen, doch wordt te smal om gemakkelijk te kunnen keeren. Met vier vadem werd geankerd, doch van hieruit is het nog een uurtje roeien tot de kleine kampong. Iets te voren komt men reeds aan hooger terrein, aan den linkeroever, waar vroeger de nederzetting gestaan heeft. Achter het drietal huizen op den rechter oever begint onmiddellijk mooi, iets golvend zacht oplopend terrein. Het riviertje wordt hier onbeduidend.

De Moetoeri is aan het dichtslibben en daarom onbruikbaar. Haar Westelijke zijarm de Komano kan worden opgevaren, doch dit bleek, met het Gewestelijk vaartuig, in veel minder mate het geval dan de zeekaart aangaf; de diepte was veel minder, een eindje benedenstrooms de splitsing. Naar de nieuwe kampong is nog wel een uurtje roeien; de oude lag iets binnenstrooms maar werd verlaten wegens Soewangi-vrees. De nieuwe kampong-woonplaats van den Kaptitan van Saoeni- ligt op een flink stuk vlakke doch drooge oever; het terrein daarachter is ook vaste bodem.

Te Anakassi, Tirasahi en Moetoeri komen de lieden uit het binnenland handel drijven; zij ontmoeten daar de handelaren, bijna allen Chineezen. Binnendoor van Simir te beginnen, zijn door de moeraskust ook nog waterverbindingen, meest alleen voor prauwen.

Het gebied achter de vier genoemde plaaatsen, elk aan het uiteinde daarvan gelegen, is langzaam oplopend heuvelland. In het binnenland van de Moetoeri ligt nog eene groote vlakke (Mapar).

De rivier van Jakati werd tot die kampong opgevaren door H.M. "Mataram" diepgang 36,5 dm), de kampong ligt op de helling van het gebergte aan de Oostzijde waarvan de rivier stroomt.

De rivier van Idore, uitkomende in de Inseh, is niet tot die kampong, alwaar in die

streek de vaste gronden beginnen, bevaarbaar. Het laatste kwartier moet zelfs in een vlet of een prauwtje afgelegd worden, een motorsloep moet daar stoppen. Een pad van de kampong tot die stopplaats is wel aan te leggen; dit moet dan de kronkelingen van het riviertje afsnijden en behoeft dus niet lang te zijn. Van Idore loopt een pad naar Memisi, aan de Wandamenbaai gelegen.

De Aramasa(Naremas) is aan het dichtslibben. Haar Oostelijke zijtak, de Sowara-wara vormt de verbinding. Kort na het binnen varen ziet men aan de linkerzijde een watervlakte van grooten omvang, doch voor het grootste deel gevuld met moeras-eilandjes. Het gewestelijk vaartuig kan de eerste Kampong, aan den voet van het gebergte, bereiken. Stroomopwaarts zijn weer moerasgronden, tot men wederom het gebergte bereikt. De stroomgebieden Westelijk hiervan zijn reeds sub e beschreven.

De riviertjes in het Kalkgebergte van Kapaur zijn alle van hetzelfde type: breede bedding vol groote steenen, bij zware regens gevuld met een bruisende bergstroom en dan ook niet of hoogst moeilijk over te komen, daarna weer waterloos, met hier en daar gevulde kommen; het water zakt weg in den poreuzen kalkbodem om veel verder weer tevoorschijn te komen, tusschen de steenen.

De kleine rivieren BeOosten de Etna-baai zijn hoogstens toegankelijk, met hoogwater, voor sloepen, en dan nog alleen met kalme zee.

De snelstroomende Omba loopt door moerassen en is van geen belang. De Bokamau opvarende bereikt men spoedig stroomversnellingen, hooger op breekt zij door het gebergte heen, dat aan beide oevers honderden Meters steil omhoog gaat.

De Mimika- rivier wordt gevormd door de samenvloeiing van twee riviertjes, een goed half uur met de motorboot (met oplopend water) van de monding. Ongeveer evenver van deze samenvloeiing, ook een goed half uur, liggen twee groote kampongs, de Oostelijke is Wakatimi, de Westelijke Obata Atapo, beide op lage oevers, doch boven het moeras terrein. Op de zandige oever waar Wakatani ligt staan vele klappers.

In den Westmoesson verblijft deze bevolking evenals die der naburige rivieren, veel aan het strand, waar dan een primitieve tijdelijke kampong gebouwd wordt, niet meer dan een rij lage afdakjes.

Deze gansche moerassige kuststrook is doorsneden door tal van rivierarmen en binnenwateren, die weer over een grooten afstand tusschen de verschillende kleine stroomgebieden eene verbinding vormen. Deze verbinding binnendoor moet zich ver uitstrekken, en gedeelten hiervan werden ook met eene stoomsloep bevaren.

Meer Westwaarts zijn de "antassans" tenslotte alleen bevaarbaar voor de (alle zeer smalle) prauwen. Oostwaarts daarentegen moeten zij een goede waterweg vormen van eene groote lengte, waarlangs men dus de geheele kuststreek binnendoor moet kunnen afreizen, telkenmale de riviertjes ontmoetende en aldus ook gemakkelijk in het binnenland komende. (Zelfs vermeldt de Zeemans gids (van 1914) dat het mogelijk is van de eilanden-rivier binnen door te komen naar de Otakwa-rivier met een rivierstroomertje van 6 Meter diepgang en 25 Meter lengte). De "Antassan" van de Otakwa naar de Inaboeka versmalt zich tot hier en daar niet meer dan 10 meter, doch de diepte bleef nog voldoende om voorzichtigvarende, en eene stoomsloep met haar sleep

door te krijgen (exploratie-verslag). Dit is nog gebied beoosten het grenspunt Kaap Steenboom "Hoek Naurio".

Het landen op de geheele openliggende kust van Lakahia tot ver voorbij dit punt, waar geen enkele riviermonding voorkomt, welke een toegang biedt van eenige beteekenis, is bijna altijd lastig, vaak zeer bezwaarlijk soms ondoenlijk. Wellicht nu is het op gemakkelijker wijze te allen tijde, het gebied daarachter, wat betreft het Oostelijk deel daarvan, te bereiken door de monding van eene zoo dicht mogelijk beoosten Nauri stroomende rivier, met verdere gebruikmaking van binnendoorverbinding Westwaarts, antassan of rivierarm. Van de Koepera Poekwa-rivier deelt de zeemansgids alleen mede dat een toegang voor schepen, vermoedelijkwel bestaande, niet werd gevonden. Van de Iets Oostelijker Inaboeka wordt vermeld, dat op den drempel 11 voet minste water werd gevonden.

e Wegen en paden

Buiten de Bestuursvestingen en eenige grootere kampongs zijn er geene wegen in deze afdeling. De verbindingen te land worden gevormd door echte wildernispaden. Naar gelang het terrein, dat zij doorsnijden zijn zij vaak zeer modderig, of zeer steenachtig; boomstammen of gevallen zware takken versperren soms het pad.

Het Hoofdverkeer tusschen verschillende streken heeft plaats te water. Waar men nabij eene kampong een goed beloopend pad vindt, leidt dit naar eene nabijzijnde plaats waar water wordt gehaald of naar aanplantingen of een sagobosch. Strekt het zich iets verder uit, dan is het soms een boschpad dat gebruikt wordt door zoekers van boschproducten, die vandaaruit verder de wildernis ingaan. Slechts aan de voornaamste paden, de hoofdverbindingen, kan van bestuurswege eenige zorg worden gewijd.

Het dun gezaaid zijn der bevolking verhindert bepaalde wegen aanleg; de behoefte daaraan wordt ook niet gevoeld. Men moet zich, waar zooweinig arbeidskrachten verzameld kunnen worden, bepalen tot het onderhouden van de voornaamste paden in dien zin, dat geregeld te hoog opschietend gras wordt afgesneden, jong opkomend struikgewas wordt weggekapt, gevallen takken en boomen worden verwijderd, groote steenen worden opgeruimd, op een paar plaatsen een eenvoudige brug, meest van kleine afmetingen, wordt geslagen. Wel dient nauwlettend toegezien, dat landingssteigers in goeden staat worden gehouden. Voertuigen van eenigen aard zijn er dus niet in dit land, pakpaarden ook niet.

De voornaamste verbindingspaden zijn de volgende: Van Fakfak gaat een zeer zwaar bergpad naar Pasir-Pendek, aan den rechteroever van de rivier van Wertoeur, van waar in twee uren per prauw Kokas bereikt wordt. Dit pad valt vrijwel samen met het telefoontracé, dit tracé echter leidt bovenstrooms Pasir Pendek over de rivier van Wirtoewar en die van Kaoeni vrij recht naar Kokas. Tracé en pad hebben vele steile hellingen; wat het pad aangaat wordt naar omliggingen gezocht. Twee kleine rivieren snijden het pad: de rivier van Fakfak, een half uurtje achter deze plaats, en die van Wertoeur waar deze bergstroom is, ongeveer twee uren boven Pasir Pendek. Na zware regens is de eerste rivier hoogst moeilijk te doorwaden (eens moet hier een

soldaat verdronken zijn), de tweede niet; op twee punten kan deze dan worden overgestoken, door gebruik te maken van een zwaren boom en door een groote plank, welke van de linkeroever naar een rotsblok nabij den anderen oever is gelegd. Beide riviertjes dienen overbrugd te worden. Een paar uren van Fakfak is nog een beek bij Siopten, die steeds water moet bevatten, dit is van belang in dit vaak waterarm gebeerte. Wellicht is, van deze plek uitgaande, een pad te maken (met verbetering van bestaande boschpaden) naar Goras; dit zou dan wezen door Baham, welke streek thans zoo afgezonderd ligt.

Van Rafada, nabij de Noordwestkust van de Argoenibaai, voert een pad naar de Tomaremma, rechter zijrivier van de Kaitero. Men vaart eerst per prauw, b.v. van de kampong Soesoenoë op het gelijknamige eiland door een ondiep gedeelte der baai naar de monding van het moerasriviertje, de Rawa, en daarna dit op tot het punt waar het geheel onbevaarbaar wordt, waar de vrij groote kampong ligt, (bivakje) met flinken landingssteiger. Hier beginnen de heuvels. Het pad voert door dit heuvelterrein, waarin een paar lage drassige stukken, ook over ruggen, naar den linkeroever der Tomaremma, alwaar dit riviertje den laatsten heuvelrug raakt (bivakje) nabij de kampong. Bijzonder hooge heuvels komen in dit terrein niet voor. Meerdere kleine beekjes snijden het pad en een riviertje (beter te overbruggen), ruim 5 uur van Rafada, ruim 2 uur van Tomaremma. Dit pad, kort geleden aangelegd met gebruikmaking van bestaande bosch-en ladang-paadjes, vormt de hoofdverbinding tusschen Argoeni-baai en Bentoeni-golf en dient als zoodanig goed onderhouden en nader verbeterd.

Het is wenschelijk dit pad te verlengen zoo mogelijk in beide richtingen. Het doortrekken van Rafada of een naburig punt, Oostwaarts naar het nabij gelegen Wanggita (ten N.O. van het eiland Soesoenoë) aan de kust, die daar weer licht heuvelachtig is, zal gemakkelijk gaan en verdient aanbeveling om het traject van een uur per prauwtje, waarbij men nog eenigzins afhankelijk is van den waterstand ook, te vermijden. Daar moet dus een geschikte landingsplaats worden gemaakt. Bij Tomaremma is het getij in deze kleine, hier smalle rivier, nog merkbaar.

Men moet nog een uur of twee, drie (naar gelang het tij) in een prauw afleggen, alvorens de plaats te bereiken, waar het gewestelijk vaarttuig ankert (Jakaiman) in de Kaitero. Te Tomaremma zijn alleen kleine prauwen te krijgen, eene prauw van behoorlijke afmetingen moet, als men van de Argoeni-zijde komt, minstens een dag tevoren besteld worden in de ver stroomafwaarts gelegen kampong Warganoesa. Nu dient getracht, het pad te verlengen, met afbuiging om meer benedenstrooms de rivier, eventueel de Kaitero, te bereiken, dus het per prauw af te leggen traject zooveel mogelijk te bekorten, wellicht geheel overbodig te maken. Dit komt daarop meer, in hoeverre men nog een doorlopende rug vindt, min of meer samenhangende hooge gronden. (Eventueel zou daar een kampong gevormd kunnen worden).

Van Inanwatan gaat een pad naar Setoebir, nabij de kust ten Westen van de Sigaroi-monding, $\frac{3}{4}$ uur gaans. Na $2\frac{1}{2}$ uren roeien bereikt men van Inanwatan het punt, alwaar het pad aanvangt, hetwelk, onderbroken door de Metamani-rivier, verder van stroom tot stroom leidt tot Seremoek. Het verbindt de kampongs Saga (onder-

breking) Kampong Bahroe Kais, Saronggo, Megatemin, Maseffee, Semai, Bagaraga, Wersar, Teminaboean, Fejen, en Seremoek. Het bereikt de hogere gronden eerst voorbij Saronggo. Daarvóór doorloopt het drassig terrein, behoudens een paar kleine stukjes minder lage grond, hier en daar. Ten zuiden van Saga vooral is het een zeer moeilijk begaanbaar moeraspad. Teneinde niet in den modder te zakken heeft men dit pad belegd met strooken bast van sagoboomen en met latten, soms rustende op stukken hout als dwarsliggers. Het opwippen van die latten is wel eens lastig. Voor belangrijke verbeteringen (zooals het maken van afwateringen enz.) komt, in de lage terreinen, alleen in aanmerking het gedeelte van kampong Bahroe Kais naar Saronggo, en waar verder nog drassige stukken zijn, als zijnde dit de toegangsweg tot verdere hogere gronden.

Het eenige pad dat tot nabij de kust over vaste grond loopt (het kleine stukje bij Setoebir daargelaten) is dat van Wersar naar Konda (Kaiboës).

Naar Taratara voeren drie paden: één van kampong Bahroe Kais via Saronggo in vier dagmarschen. langs Karamangani, Soni (aan den bovenloop van de Kais-rivier) en Kambore, een van Semai (nabij de Sekak-rivier) in één (lange) en een van Bageraga (Waromgé rivier) via Sikaoe en Kediëm in twee dagmarschen. Van Taratara (of Amiak) leidt een pad, via Ewain, naar Harkomi ($\pm$ 5 uur) en van daar uit moeten het nog slechts enkele uren naar het Amaroë-meer zijn.

Verscheidene paden leiden over de landengte van de Bentoeni golf naar de Geelvinck baai. De voornaamste zijn: Van Idore over Wariangi naar Windessi (aan de Geelvinck baai).

Van Idore over Waraboer naar Wewer, van waar het een kwartier uur per prauw is naar Memissie (aan de baai, ten N. van Windessi). Van Kindewara over Waraboer naar Windessi.

Van het centrum Waraboer leiden dus paden naar Idore, Windessi, Wewer (Mewisai) en Kindewara, boevendien nog naar Etiebi (aan de baai, tusschen Memissi en Windessi) en naar Wariangi. Met uitzondering van de stukken Waraboer-Wewar (Memissie) en Waraboer-Wariangi voeren die paden door zeer zwaar bergterrein. Het pad van Waraboer naar Wariangi leidt door vlak, waterrijk en vruchtbaar terrein.

Dan nog is er een pad van Jakati naar Karwani (ten N. van Memissi), ook zwaar. De kortste verbinding (niet de gemakkelijkste), tot Waraboer vooral zeer zwaar, zou zijn die van Kindewara over Waraboer naar Etiobi of naar Wewor; een inboorling zou dezen afstand in ruim zes uren kunnen afleggen. (Zie verder Bijlage II, afstanden).

Tusschen de Argoeni-baai en de Bentoeni zijn nog een paar paden, van het Noorden der baai (Bianongga) naar Sjoega en van Wanggita naar den bovenloop van de Sara, rechter zijrivier van de Kaitere.

Van eenig belang zijn nog de paden van Mendiewa, Westkust der Argoeni-baai, naar de Boven-Jarroë, die met de Aroba de Kasoeri vormt, (heuvelterrein) en van Pasir Pandjang, aan de Kaoeni-rivier welke in de baai van Sekor uitmondt, naar Degen uiteinde der Patipibaai (bergterrein), echter minder als verbinding tusschen en verschillende streken dan wel voor de kampongs in de streek zelve gelegen. Van Kokas naar de Patipi-baai gaat men liever te water.

f Kampongs

Waar in 't algemeen van kampongs gesproken wordt dient bedacht dat deze vaak slechts uit eenige huizen bestaan; het land is uiterst schaars bevolkt. De laatste jaren is het Bestuur deswege begonnen met kampongvorming; de bewoners der verspreid liggende huizen of kleine groepjes van huizen sluiten zich op aanmaning van het Bestuur aaneen en gezamenlijk bouwt men op zorgvuldig uitgezocht terrein na besprekingen één groote kampong. Dit maakt tevens voor een deel een eind aan het zwervend leven van velen en biedt tegelijkertijd bij uitstek de gelegenheid om betere begrippen omtrent volksgezondheid ingang te doen vinden. Van een bijzondere inrichting van zoo'n kampong kan niet gesproken worden. Onder Bestuurstoezicht worden zij netjes in orde gehouden en wordt er ook op gelet, dat putten met hun onmiddellijke omgeving steeds in zindelijken staat gehouden worden. In deze nieuw aangelegde kampongs zijn breede wegen uitgezet; poelen zijn doorgemaakt, plassen gedempt, afvoergooten gegraven.

De meest door paggers afgezette, schoon gehouden erven krijgen hier en daar langzamerhand tuintjes, waar de bodem er zich toe leent ontstaat jonge klapperaanplant en allangs wordt ook aan andere gewassen in en om de kampong zorg besteed.

In een veertien tal kampongs zijn door de zending scholen opgericht en in een drietal een eenvoudig kerkje.

De meeste kampongs hebben een eenvoudig bivakje voor Politie-patrouilles met een afzonderlijk huisje (gewoonlijk zeer primitief) voor den Bestuursambtenaar. Mocht de noodzakelijkheid zich voordoen, dat grootere patrouilles moeten gelegerd worden of soms een paar patrouilles samen komen, dan zouden waar scholen aanwezig zijn deze nog voor een kort verblijf benut kunnen worden. Te Kampong Bahroe Kais is onlangs een flink "Bestuurshuis" op gericht, met bijgebouwen.

Zulk eene van Bestuurswege gevormde kampong bestaat vaak niet alleen uit de verzamelde, te voren verspreid wonende bewoners daarvan, doch ook uit samenvoeging van verschillende kleine kampongs van eene streek die soms vaksgewijze zijn vereenigd. Zoo bestaat Tanah-Merah uit de oorspronkelijke kampongs Tanah-Merah, Serhitoe, Ofatai, Mongosa.

Inanwatan is ontstaan uit de vereeniging van een 14-tal kleine kampongs, alle gelegen in het modder- en water-land van Bira, zooals Sigaroi Tapin, Raboeaboean, Semoet, Gimor enz. Dit is zoo een groote kampong geworden -het grootste centrum de inheemsche bevolking in de afdeeling- dat er over gedacht is deze weer te splitsen, een deel der bevolking, thans aan het Bestuur gewend, weer te verplaatsen ;een geschikt terrein is in dit Moerassen-gebied echter moeilijk te vinden, voor kleine nederzettingen komen Sètobir, Tandjoeng Oewaim enz. in aanmerking.

Ook kampong Bahroe Kais is eene vereeniging van Nederzettingen (Katasari, Sisi, Kaoeting, Djoffo, aan de rivier, de laatste plek ver stroomopwaarts en daarachter, naar binnen, in de sagobosschen, Nogat enz.

Te Jahadian worden aldus de bewoners van den benedenloop der Kais-rivier (Dafoe enz.) vereenigd.

In het Kaiboesegebied is Werwar een kampong op zichzelf, de andere kampongs zijn weer samenvoegingen: Konda (het nieuwe nabij de kust, het oude lag hooger op, binnenwaarts, aan een kreek) is eene samenvoeging van het oude Konda met Semora, Bariat, Boeswanis, Knepfie, -Seffie van Mokrokolla, Ringdassie, Kehaksi en Kenakki-Teminaboean van Wirimiet, Siribaoe, Wereserer en het oude Teminaboean. Wirimiet lag aan het andere zijriviertje, binnenwaarts, Wereserer halverwege Seremoek.

In vele der nieuwe kampongs betoont de bevolking nog veel lust tot uitzwermen. Dit is ook vaak onvermijdelijk bij bezoeken van meer afgelegen Sagoeboschen of vischvangst op ver verwijderde plaatsen. Doch nu dient er aanhoudend tegen gewaakt, dat een tijdelijk verblijf, b.v. om sago te kloppen, weer niet geleidelijk eene vestiging wordt, waardoor op de duur de bevolking weer geheel uit de hand zou raken.

Sommige kampongs zijn ook op last van het Bestuur verplaatst, zooals Patipi; de oude kampong bestond uit paalwoningen in eene ondiepe bocht, de nieuwe ligt, met een goed breed kampongpad aan het strand, bij den ingang der baai, met een behoorlijken landingsteiger. Sekar ook een kompleks van paalwoningen, werd afgebroken en de bevolking gebracht naar het naburige Kokas.

Met dergelijke kampongvorming dient nog jarenlang voortgegaan, met de beschikbare Bestuursmiddelen vordert dit in deze uitgestrekte afdeeling uiterst langzaam.

De plaatsen, waar eene nieuwe kampong werd gevormd, worden altijd met zorg uitgekozen, in overleg met de bevolking en gewoonlijk ook op haar aanwijzen, en voldoen goed, in aanmerking genomen de soort van terreinen, waarover men te beschikken heeft en waardoor men vaak gebonden is. Vele der nog bestaande oude kampongs echter liggen ongunstig uit een verkeersoogpunt, zijn zelfs vaak moeilijk toegankelijk. In het gebergte liggen de kampongs (alle van kleinen omvang, soms maar bestaande uit een huis, waarin b.v. vijf gezinnen) gewoonlijk op een hoog punt, de kam van den rug. Dit heeft het nadeel, dat het water gehaald moet worden, soms op vrij grooten afstand, wat in bamboekokers geschiedt. Kampongs, die bepaald ontoegankelijk zijn, b.v. alleen te bereiken langs een smal steil pad door steenblokken, dus die eene schuilplaats zouden kunnen worden voor kwaadwilligen, zijn hier niet bekend. Wel daarentegen zijn nog vele kampongs in de lage kuststreken soms moeilijk te benaderen, hetzij dat zij gelegen zijn aan of nabij een kust, waar modderbanken het landen steeds min of meer bezwaarlijk maken (b.v. Noordkust Mac Cluergolf) hetzij dat zij liggen aan een ondiep riviertje, eene kreek, dus met laag water alleen per prauwtje te bereiken. Vaak werd door de bevolking der kuststreken de gunstige woonplaats geacht daar, waar het (betrekkelijk) hooge, droge terrein overgaat in het lage, drassige land, aan riviertje op kreek, soms ook aan het uiteinde van eene kreek in een Moeras.

De beweegreden in vele streken zich zoo achteraf te vestigen, als het ware verscholen in de modder, is ongetwijfeld geweest het oogpunt van veiligheid n.l. om niet onverwachts overvallen te worden door hongiers. Deze beweegreden is thans echter vervallen: in alle streken, waar het Bestuur ook maar eenigen invloed kan

uitoefenen heeft dit in 't bijzonder in de laatste jaren, een groote verbetering in den toestand gebracht - wat de bevolking der eertijds zoo geteisterde streken ook erkent. De tijd van het hongiën is voorbij - wel te verstaan in de streken waar Politie-toezicht uitgeoefend kan worden - de slavenjacht en - handel behoort tot het verledene en ook is een einde gekomen aan onderlinge gevechten tusschen verschillende stammen, die tot kort geleden oorzaak waren van een geheele stam opbrak en verhuisde om een veiliger streek op te zoeken. Waar de huizen op palen aan en gedeeltelijk boven het water staan, zooals aan de Argoeni-baai voorkomt, en en geen afzonderlijke landingsteiger is gebouwd, dient met voorzichtig te zijn bij het betreden, de planken en latten kunnen niet veel verdragen en zijn vaak, met hunne onderleggers, eenigezins wrak.

Nabij een kampong komt een enkele maal een feesthuis voor van soms groote afmetingen, waar men zich, ook lieden van bevriende kampongs, verzamelt.

Bij Obata of Atape (Mimika) was het lange hooge feesthuis versierd met snijwerk; Krokedillen vormden een veel voorkomend motief. Het geheel, netjes geverfd, maakte een netten, aangename indruk, doch men onderhoudt het niet.

g Plantengroei

Bijna de geheele afdeeling is met dicht bosch bedekt. Langs de Moeraskusten, ook die der binnenwateren, vindt met allerwege rizopheren-bosch. Waar de modder kust wordt afgewisseld met eene zandstreek vindt men hoog geboomte, grootendeels tjemara-bosch, goede aanwijzingen voor den zeeman. Langs de modderoevers der rivieren waar het water brak is, vindt men veel nipah.

Iets binnenwaarts worden uitgestrekte Sagobosschen aangetroffen. Het bergland is zwaar begroeid, ook de kust. In het algemeen is de plantengroei weelderiger dan men verwachten zou. Er zijn een paar uitzonderingen: de vlakte aan de Boven Moetoeri (Marap) is slechts met zeer licht hout begroeid, ook met wat bamboe; de vlakte bij Jarat (ten N.W. van Lobo, aam de Triton-baai) is eveneens maar schaars begroeid; men vindt er veel bamboe, maar niet van goede kwaliteit.

Hierboven, sub c, werd gewezen op een kustgedeelte, beOosten Kokas, waardoor een groote brand jaren geleden ontwoording heeft plaats gehad; hier heeft het bosch zich nog altijd niet kunnen herstellen, hetgeen wijst op een zeer dunne humeslaag (die streek heeft bovendien ook wel van lange droogte perioden te lijden, alles ziet er dan even dor uit.)

Hout van goede hoedanigheid wordt in den laatsten tijd uitgevoerd van Kapaur; bijzonder zwaar geboomte (woudreuzen) werd echter niet zooveel aangetroffen.

Op afgeladange gronden herstelt zich het bosch vrij gauw, uitgestrekt ladang-vlakten en -helligen werden, althans bewesten de Etnabaai, niet aangetroffen.

De tuinbouw in den omtrek van Fakfak had betere resultaten dan men verwacht had.

Soms wordt door de bevolking bij kampongvorming onoordeelkundig, ook wel roekeloos gekapt; waar dit op de rotsen geschiedt (b.v. bij Degen) blijft de naakte

rotswand over en zal herstel uiterst langzaam plaats vinden.

h Klimaat en Moessons

De Oostmoesson begint ongeveer (half) Mei en eindigt (half) October; De Westmoesson begint ongeveer (half) December en eindigt (half) Maart. Daartusschen vallen de kentering tijden, met gewoonlijk goedweer. De bovengenoemde tijdstippen zijn niet met groote juistheid vast te stellen, eene speling dient daarbij voorbehouden.

De Oostmoesson staat over het algemeen geregeld door; in den Westmoesson komen telkenmale eenige dagen voor met zeer kalme zee.

Een blik op de kaart doet zien, hoe open de meeste kusten liggen. Het geheele kustgebied van het Noordwesten tot in de Bentoenigolf en ook het gedeelte van Goras tot Serhitoe (beOosten Tanah-Merah) is bij woelige zee in den Westmoesson moeilijk te bereiken. Bij de groote kampong Tanah-Merah b.v. ligt een schip in den Westmoesson niet beschut. Het rond van Tandjoeng Kokraaf (Z.W. hoek van het schiereiland Kapaur) in den Westmoesson is soms, lastig, het gewestelijk vaartuij is even daarvoor wel eens moeten terugkeeren. Zoo is ook de zee bij Kaap van den Bosch vaak woelig, meermalen onstuimig. Het kustgebied van Lakahia tot ver voorbij Kaap Steenboom (Hoek Naurio) is alleen te bereizen in den kenteringtijd, tenzij men in den Westmoesson een paar dagen achtereen kalm weer treft, waar natuurlijk niet vast op gerekend kan worden.

Te Fak Fak bedraagt het aantal regendagen gemiddeld per jaar ruim 180, met een regenval van gemiddeld 2840 m.M. Het minimum valt in November (daarna Maart), het maximum in Mei (daarna October).

Het kustgebied van Kokas heeft als boven opgemerkt wel eens te lijden van langdurige droogte.

II Bevolking

a Afkomst, stam- en klassenindeeling

In Kapaur en aangrenzend gebied neemt men den aan de kust gevestigden Inboorling Papoea en den in het binnenland wonende Alifoeroe. De bevolking van de kusten van Goras tot kaap van den Bosch en ook nog, hier en daar, iets Oostelijker, is min of meer sterk met vreemd bloed vermengd, door hare betrekkingen met Cerammers en Gorammers. Bloedvermenging onderling heeft bovendien plaats gehad tot achter in de Bentoenigolf door aanvoer van slaven uit de Berau en het daarachter gelegen binnenland.

De Radja's van Roembati breidden hun invloed uit tot aan den Oosthoek der Bentoeni, kleine volkplantingen ontstonden aldus, hetgeen weer eenige vermenging met zich bracht.

De voornaamste Hoofden zijn niet van zuiver bloed. De Radja van Ati2, Radja

Joesoef, werd in 1897 tot straf naar Ternate gebracht en stierf aldaar zonder zonen na te laten; zijne naaste mannelijke verwanten waren de kleinzonen van zijn nicht. De oudste was indertijd met zijn vader naar Mekka getogen, die vader was gestorven en sedert hielden de zonen verblijf te Kiltai op Ceram Laoet, (het land van hun grootvader). Op verlangen van de mindere Hoofden en de bevolking, die weer een Radja wilden hebben, bewerkte het Bestuur hun terugkeer en in April 1899 werd een van hen Hadji Haroena, Radja van Ati2. De bevolking bleef hem echter toch beschouwen als vreemdeling; hij was te veel hadji en te veel Cerammer en kon zich niet aanpassen, wat herhaaldelijk moeilijkheden tengevolge had.

De Radja van Fatagar was gehuwd met eene vrouw van Ceram. Na zijn dood en (kort daarop) die van zijne vrouw en vijf kinderen werden twee overgebleven zonen door een Inboorling te Pasir Poetih (nabij Fak Fak) als kinderen aangenomen. de oudste trouwde op Ceram Laoet en kwam meer hier terug, na jarenlange afwezigheid, tegelijkertijd met Hadji Haroena. Dit is Mafa, de tegenwoordige Radja Fatagar.

De Radja van Roembati is weer gehuwd met eene dochter van Radja Mafa. De Radja van Sekar is gehuwd met een Mohammedaansche van Ambon. Beide vorsten hebben Ceramsch bloed in de aderen.

De Radja van Namatotte is van Goramsche afkomst. De Radja's van Argoeni, van Patipi en van Wertoevar zijn allen van zuiver bloed, Inboorlingen.

De vorstengeslachten, in 't bijzonder die van vreemden bloede (zij het ook vermengd met dat der Inheemsche bevolking) danken hun ontstaan aan vreemde invloeden. Oorspronkelijk werden door den Sultan van Tidore, of zijne gemachtigden, lieden aangesteld tot Hoofd over eene streek, waarmede zij, door handels (en roof-) tochten eenige bekendheid hadden. Die waardigheid ging dan over van vader op zoon, en deze Hoofden stelden dan weer op sommige plaatsen, waarmede zijn handelsbetrekkingen onder hielden, of waar zij deze wilden uitbreiden, ondergeschikte Hoofden aan. Op dergelijke wijze werd invloed uitgebreid of nader bevestigd en ontstonden rijkjes, invloedsgebieden, voornamelijk langs de kust en bij riviermondingen. Van eenig geregeld Bestuur was daarbij echter geen sprake, gehoorzaamheid was buiten de hoofdvestiging vrijwel een onbekend iets; de toestand was meer die van handelsmonopolie, en overigens was het meest een gezag in naam. Wel kwamen door zoo'n handelsmonopolie de bewoners van de kleine kampongs aan de kust of aan de grootere rivieren in een toestand van afhankelijkheid, zij kwamen min of meer onder den druk, en bij het toenemen der macht van die Hoofden werden zij meer en meer dan afpersing blootgesteld. Schending van zulk een Monopoliegebied veroorzaakte meermalen botsingen.

Van den invloed van Roembati, laat staan van eenig Gezag, in de Zuidelijke Kuststroken van de Mac Cluer en van de Bentoeni-golf (Bombarai, Noesawammer) is niets meer over, evenmin in het Kaiboesegebied, alwaar in vroeger jaren door een Radja aanspraak op gemaakt werd, wjl hij daar eenige Roembatiërs had "geplant" (welke aanspraak weer niet werd toegegeven door Fatagar).

Het kustgebied van Goras en Bombarai wordt tegenwoordig gerekend tot het gebied van den Radja van Argoeni. (In de Bombarai streek wonen afstammelingen

van lieden, van den overwal afkomstig).

De oorspronkelijke invloedssferen van deze vorsten, welke gebieden echter, e.a. door het te niet gaan der handelsmonopolies, geleidelijk geheel aan hun macht onttrokken zijn, in het kustgebied ten N.W. en ten Noorden van de Mac Cluer golf zijn:

Van Argoeni: De Wiriagar en de Sebjar; van Sokar: de kust van Tarof, Kasoewari (Kaisweri) en Tambani;

Van Patipi: de Bira-kust; de Metamani; van Roembati: de Kais.

De voornaamste stam van het Noordwestelijk gebied is die van Bira. Het is niet alleen de grootste stam, maar ook de flinkste. In vroeger jaren waren dit de meest gevreesde hongiers, het zijn ook de lieden die in tegenstelling met al hunne Noordelijke burens, kleine zeetochten ondernamen; het is ook de eenige stam die in 't bezit is van zeer groote prauwen, waarmede zij zich b.v. naar Kokas, ook wel naar Fak Fak begeven. Tijdelijke nederzettingen van Bira'ers treft men aan bij Tandjoeng Oewiaim, aan den benedenloop van de Sekak, aan het Noordelijk gedeelte van de Sekakweri. Oostelijk gaande zijn de voornaamste stammen die van Siwena (binnenland van de Moetoeri) en die van Mentie. De Jakatiers, of beter de Oost-Bintoeniërs, want hieronder dienen ook gerekend de lieden van Iedore, en verdere kampongs in die streken, zijn ook verbreid langs de Noordkust der Bentoeni-golf. Men kan langs de binnenwateren, dus zonder de oversteek van Medan te maken, komen van Jakati enz. tot aan de Timboeni-rivier. De "Kapitan" van Sakaoeni, wonende in kampong Moetoeri en het voornaamste Hoofd van de Noordkust der Bentoeni, is een familielid van het kamponghoofd van Idore.

De oevers van de Wasian-rivier zijn echter niet (meer) bewoond; men schijnt zich daar niet op zijn gemak te gevoelen, te dicht in de nabijheid van de lieden uit het binnenland (Segenerai) die den Steenkoolberg wel bezoeken, en die men niet vertrouwt.

De Argoeniërs, de aan en nabij de Argoenibaai wonende stam, zijn ook sterk in aantal; deze streek is vrij goed bevolkt, tenminste vergeleken met de streken, Oostwaarts aan Kaap van den Bosch tot voorbij Lakahia.

Het kustgebied beOosten Kaimana moet vroeger sterker bevolkt zijn geweest; de bezetting van Fort du Bus, aan de Tritonbaai, had telkens "Moeilijkheden met Ceramers die met vloten van tot 21 vaartuigen en benden van 600 á 700 men het fort verontrusten". Thans is het gebied dier groote baaien en ook van de bijbehorende eilanden uiterst dun bevolkt. De kleine stammen van de Etna-baai en Lakahia schijnen vrijwel uitstervende of gedeeltelijk reeds uitgestorven, zijn in allen gevalle zeer in sterkte achteruit gegaan. De vroegere hongitochten en slavenjachten, in later tijd nog onderlinge twisten met snel-partijen, en ook veelvuldige dronkenschap moeten tezamen den ondergang van deze zwakke niet aaneengesloten stammen die, vaak opgejaagd, een armzalig zwerfend bestaan leidden, hebben nabij gebracht.

De Mimika-streek en ook het naburig gebied zijn vrij goed bevolkt; de kampong Wakatimi telt wel een kleine honderd woningen (overigens hoogst primitieve kleine verblijven) de kampong Obata (of Atapé) wel het dubbele, en in beide was een groot aantal der lange smalle prauwen (uitgeholde boomstammen) aanwezig; in Obeta

(Atapé) werden wel een vijftig van die prauwen geteld, in Wakatimi iets minder, en dan was men nog voor een goed deel met de prauwen er op uit om Sago te kloppen. Verzamelt men zich voor een feest met de lieden van het naburige Atoeka en Wania, waarmede men steeds op vriendschappelijken voet omgaat dan is er een groote menigte bijeen, naar vernomen wel over de duizend.

Periodiek verplaatst zich deze bevolking naar het strand; die van Wakatimi naar Opata, aan de monding der Mimika-rivier, die van Atapé naar het iets Westelijker gelegen Kakenau; deze tijdelijke kampongs bestaan echter slechts uit afdaken.

Slaven vormden in vroeger tijden het voornaamste handelsartikel van uitvoer. Vreemde handelaren (in vroeger jaren ook Boegineesche zeevaarders maar die ziet men bijna niet meer) brachten b.v. in Roembati onbewerkt ijzer aan. Dit werd aldaar ruw ongesmeed tot parangs en was dan natuurlijk een zeer gewild artikel voor de lieden van het Onin-Kepaursche schier eiland om verder mede handel te drijven. Dit werd dan geruild tegen slaven, gewoonlijk verkregen door tusschenkomst van meer krijgshaftige stammen, zooals de lieden van Bira. Reeds in oude reisverhalen leest men van eene overeenkomst om tegen een bepaalden tijd zóóveel slaven te leveren. Vele zwakkere stammen waren aldus voortdurend ten prooi aan de sterke en ook beter bewapende hongierende stammen. En dit had weer tengevolge, dat de gejaagden, die hun leven aldus in voortdurende angst en onrust sloten, zich terugtrekken, zich verscholen hielden in moeilijk toegankelijke streken, in moerassen, alle aanraking met de buiten wereld vermeden, of die althans tot het uiterst beperkten, juist voldoende om voortdurend vervuld van achterdocht, en wantrouwen, een weinig handel te drijven zonder meer. Aan dit armzalig bestaan is thans, waar ook het Bestuur maar eenigszins zijn invloed kan doen gelden, een einde gemaakt. Terloops zij opgemerkt, dat bij vele stammen onderling ook wel jager en gejaagde elkaar, naar de omstandigheden daartoe gunstig waren, afwisselden. Zeer waarschijnlijk is het, dat door de hongie-tochten en slavenhandel sommige streken ontvolkt worden.

Op deze wijze had eene geregelde gedwongen emigratie plaats, en op menige plaats buiten deze afdeeling, op de omliggende eilandengroepen, moeten nog afstammelingen wonen van slaven, afkomstig van deze streken. Het is nog niet zoo vele jaren geleden dat door bemiddeling van het Bestuur geroofde slaven naar hun land werden teruggebracht, b.v. van de Geelvinckbaai naar de Etna-baai. (Door de streek van het Jamoer meer waren de roovers naar het Zuiden gekomen). Eenige jaren geleden trachtten drie slavinnen te ontsnappen van Ceram Laoet; zij wilden naar hun land terugkeeren en beproefden dit met een prauwtje, zoo klein, dat daarin slechts plaats was voor twee personen, de derde moest te water blijven, hangende aan de uitlegger, wat beurtelings een der drie vrouwen deed.

Door bemiddeling van het Bestuur werden zij naar hun land teruggedbracht, in de buurt van de baai van Sebaker.

Vele slaven (waaronder veel kinderen) werden niet uitgevoerd, doch bleven bij hun meesters in het land.

En die schijnen een goed leven gehad te hebben, zich vrij onafhankelijk te hebben gevoeld, nooit te zijn mishandeld of tot hard werken gedwongen, en met hun bestaan

zeer tevreden te zijn geweest, De als jong kind geroofden zullen trouwens later zich nog maar weinig herinnerd hebben van hun geboorte streek, daarheen niet hebben terugverlangd. De slaaf werd meer als lid van den stam, bijna van de families, beschouwd.

Het opgroeiende kind was eene versterking van den stam, in het bijzonder van den onmiddellijken aanhang van zijn meester, wiens aanzien en ook macht aldus toenam.

Ofschoon de handel in slaven tot het verledene behoort zijn er zeker toch nog wel; klachten daaromtrent zijn in de laatste jaren echter niet ter kennis van het Bestuur gekomen. Pandelingschap is in deze streken niet bekend.

b Sterkte

De Inlanders behooren tot twee groepen, waarvan de eene zeer klein in aantal is: het zijn de onderdanen van het Gouvernement en de onderhoorigen van het Inlandsch Zelfbestuur, dus de Inheemsche bevolking.

De Gouvernementsonderdanen zijn meest Cerammers, Gorammers, Ambonneezen, Keineezen, Boetonners.

De Vreemde Oosterlingen zijn voor verreweg het grootste gedeelte Chineezen, de overigen zijn Arabieren.

Het gezamenlijke personeel bedraagt een kleine twee honderd man, (waarvan het grootste gedeelte behoort tot de gewapende Politie) Het totaal aantal rechtstreeksche gouvernementsonderdanen bedraagt rond 1200 zielen (buiten de Gewapende Politie) waarvan ruim twee derde Inlanders.

De getalsterkte der Inheemsche bevolking is niet met eenige juistheid te schatten. In eene statistische opgave van 1917 werd dan ook vermeld dat deze bevolkingssterkte niet bij benadering was op te geven.

Registratie heeft gedeeltelijk plaats gehad doch is nu weer verouderd. Met Herregistratie werd een aanvang gemaakt zoodra het Bestuurs personeel werd aangevuld. In het vierde kwartaal van 1918 werd begonnen met de Herregistratie van de Bentoeni. Het ressort van Kokas volgt nu. In het ressort van Kaimana wordt met de Registratie een aanvang gemaakt. In de kusttreken beOosten Lakahia is er nog geen denken aan, evenmin in het diepere binnenland, alwaar de Bestuursinvloed zich nog niet kan doen gelden. Er zijn uitgestrekte gebieden waar nog niet bestuurd wordt, laat staan Registratie kan plaats hebben.

Bij contrôle heeft men van de Hoofden nog weinig hulp, wel melden zij geregeld, als er iemand gestorven is en leveren diens Registratie-pas dan in, maar zij komen geene jongelieden aanbrengen, die ongeveer den leeftijd bereikt hebben van te werden ingeschreven als volwassene.

Ging men op vele Hoofden af, dan zouden de mutatiën alleen bestaan uit sterfgevallen en derhalve de geheele bevolking binnen een halve eeuw tot nul gereduceerd zijn.

Volgens eene schatting, die zoo nauwkeurig is als mogelijk, maar die toch maar eene zeer betrekkelijke mate van vertrouwen verdient, kan men de sterkte der In-

heemsche bevolking vaststellen op een kleine 60.000 zielen. Bij het berekenen van de verdeling van uitgaven in die, te dragen door het Gouvernement en die, te bekostigen uit de Kas van het Inlandsch Zelfbestuur, de Afdeelingskas, wordt dan ook als de aangewezen maatstaf, zijnde de verhouding van het getal zelfbestuursonderhoorigen (d.i. de geheele Inheemsche bevolking) genomen de verhouding van 1 op 49. (n.l. 1200 zielen en 58800 zielen). Dus: één vijftigste der geheele bevolking is Gouvernements-onderdaan.

c *Godsdienst*

Verreweg het grootste gedeelte der Inheemsche bevolking is Heiden. En deel is Mohammedaansch. Een zeer klein, doch langzamerhand toenemend deel der bevolking is Christen.

De voornaamste Hoofden - de Radja's van Argoeni, Sekar, Patipi, Roembati, Ati2 en Fatagar en van Namatotte - zijn Mohammedanen, evenals hunne omgeving.

Mohamadaansch is de bevolking van de voornaamste kustplaatsjes van Goras tot de Sebakor baai (ook het eiland Argoeni), met uitzondering van Ajer Besar nabij Fak Fak; verder wonen eenige Mohamedanen verspreid bij Kaimana, te Babo, te Warganoesa (hoofdkampong Kaitero-rivier).

Goede bedehuizen zijn er te Fakfak, (het eiland) Argoeni en Goras, op eenige andere plaatsjes (Patipi, het eilandje Toebi Seran, Kaimana) zijn bouwvallige langgars.

Deze bevolking is niet fanatiek, is meestal niet veel dan Mohammedaan in naam; het zijn meer de vreemde elementen met hunnen naaste omgeving, die werkelijk dien Godsdienst belijden.

Niet ver van Kampong Patipi, alwaar men nogal Mohammadaansch is (ook door vreemden invloed) en in het gebied van dien Radja, b.v. maakte de bevolking der andere in de baai gelegen kampongs zich, lang van tevoren, gereed om een groot Heidensch feest te vieren, waarbij varkens geslacht zouden worden. Eene groote grief van de bevolking tegen den Radja van Ati2, Radja Haroena, was dat deze op godsdienstig gebied regelend wilde optreden, ijverig propagande maakte; men moest daar niets van hebben, een ondergeschikt Hoofd demonstreerde daar tegen.

Toch dient er nauwgezet tegen gewaakt te worden dat geen propaganda wordt gemaakt, welke vergezeld gaat van afzetterij, van leven op en zich verrijken ten koste van de argeloozen, van stoken, opruien.

Bedevaart, in deze laatste jaren niet mogelijk, was vóórdien toch eene hooge zeldzaamheid, kwam alleen voor bij de vreemde elementen.

De Heidensche feesten geven geene aanleiding tot ingrijpen van Bestuurswege. Men slaat op de trom, zingt en danst en eet, doch maakt zich niet schuldig aan eenig wanbedrijf.

De Zending kan niet genoeg gesteund worden. Zij is eene hoogst belangrijke faktor in het beschavingswerk.

Er zijn in deze Afdeeling twee zendelingen, van het Utrechtsch Zendingsgenootschap, en een zestiental scholen onder Ambonneesche Goeroe's benevens een Ambon-

neesch Zendeling-leeraar. De invloed der Zending brengt de bevolking - nog gezwezen van de geestelijke verheffing - op een Hooger peil. Die Goeroe's hoogst eenvoudige menschen, zijn in hun kringetje weer pioniers der beschaving. Op die zestien Zendingscholen (en er zullen er nog vele bijkomen, wordt gehoopt) leert het opgroeiende geslacht ook orde, netheid en zindelijkheid, terwijl ongetwijfeld het geleerde er veel toe zal bijdragen de eenigszins ontwikkelden te behoeden voor afzetterijen, hen zelfstandiger te doen optreden, in 't kort economisch krachtiger te maken.

In een paar (van Bestuurswege gevormde) kampongs staat een eenvoudig kerkje (Jakati, Idore, Kemon); de scholen zijn eveneens zeer eenvoudige gebouwen, soms ook een voorloopige loods in afwachting, dat een doelmatig gebouw gezet kan worden. Maar een kort bezoek aan school of kerk doet dadelijk inzien, dat er met deze bevolking, die vaak uit eigen beweging om een Goeroe vraagt, wel wat aan te vangen is. In vele kampongs in de Betoeni is een fluit-orkest van de schoolkinderen, onder leiding van den Goeroe, in een paar speelt een gehuwd paar mede. De bastonen werden voortgebracht door stukken zware dikke bamboe.

Wanneer men een door het Bestuur gevormde kampong bezoekt, met breede paden of wegen, afvoergoten, paggers, schoon gehouden erven, tuintjes en wat jonge aanplant (klappers enz.), alles netjes en ordelijk, en men dan de kinderen meerstemming (goede stemmen) in kerk of school hoort zingen of het fluitorkest hoort, en men bedenkt, dat nog niet vele jaren geleden zoon stam soms in voortdurende angst en wantrouwen, een armelijk bestaan leidde in de wildernis, soms in moerassen, waaruit zij door het Bestuur vaak slechts met veel moeite te verzamelen was, dan geeft dat alle hoop voor de toekomst.

Des te meer te betreuren is het dat ook hier - evenals bij het Bestuur [-] de aanvulling van het personeel zoo moeilijk is. Het is al lastig om Goeroe's van Ambon te bekomen om aan de meest voor de hand liggende behoeften te voldoen, nog gezwezen van de zoo hoogst wenschelijke verdere uitbreiding in deze geheele Afdeeling. Ook behooren de beide Zendelingen niet, zooals thans te Fakfak te wonen, doch ware het dat zij temidden hunner gemeenten verblijf hielden, ieder in zijn eigen centrum. Er zal echter een derde zendeling uitkomen en dat moet verandering in dezen toestand brengen.

De twee groote centra der Zending zijn de Berau en de Bintoeni. Afzonderlijk gelegen zijn de beide posten Tanah Merah en Ajer Besar, de laatste van geringe omvang. In Moegatemin, aan de Sekak rivier, heeft men reeds een paar jaar geleden om een goeroe gevraagd en dit verzoek nog onlangs herhaald, en bouwde men zelfs een loodsje om voorloopig als school te gebruiken; kinderen van de naburige kampongs (Masefoe en Semai) zouden die ook kunnen bezoeken. (De bevolking van Saga (Metamani) zendt hare kinderen naar Moegim ter schole, alwaar zij bij familie en vrienden inwonen. Wanneer het grootste gedeelte dier bevolking er op uit gaat (Sagokloppen, damar zoeken laat zij, heel verstandig, de kinderen op school). Zoo ook werd reeds herhaaldelijk om een Goeroe verzocht door de Kaiboessers. Te Moetoeri werd vroeger eveneens om een Goeroe gevraagd. Ook hier had men reeds een eenvoudig schooltje gebouwd. Een zestal nieuwe Goeroe's zouden dus de schoolkinderen al

wachtende vinden. Waar de bevolking van het nabij de kust gelegen gebied in het Noordwesten zoo volgzaam is, biedt zich hier eene prachtige gelegenheid tot uitbreiding van het Zendingswerk aan; men vindt in de aansluitende binnenlanden ook stammen, welke nog vrij gebleven zijn van vreemde invloeden.

Lang niet altijd gaat het Zendingswerk vlot; ook met stille tegenwerking heeft men te kampen. Tegenover de herhaalde vraag om Goeroe's staat ook onverschilligheid of onwil. Een kamponghoofd (van Naremas) zeide ronduit dat hij in geen geval een Goeroe in zijn kampong wilde hebben. Evenmin een Imam, voegde hij er bij. Hij wilde zorgen voor het opbrengen der belasting en het Bestuur overigens gehoorzamen, maar verder geen perkara's.

Een voorbeeld van stille tegenwerking is dit: men moet zijne kinderen niet naar school sturen, want dan moeten zij later soldaat worden en werden dan het land uit gestuurd. Zelfs werd dit nog eens nader toegelicht door het zenden van een oorlogsprent als teeken wat dan te wachten stond.

Intusschen beginnen de eerste vruchten van het Zendingsonderwijs te rijpen. Een paar malen vervulden schoolkinderen in de Berau, voor den Bestuursambtenaar op diens reis, goed het ambt van tolk.

De Christen gemeenten zijn 9 in aantal met 632 zielen (385 volwassenen, 247 kinderen). Het aantal zending scholen bedraagt thans 16 met 1246 leerlingen: 837 jongens en 409 meisjes (Zie bijlage III).

De Zending hier bezit een motorboot, De "Jonge Holland", van 13 M. lengte en 5 voet diepgang.

d Taal

Het aantal talen is nog niet te tellen. Op één tocht doorreist men verschillende taalgebieden.

De taal beoefenaar van Dissel noemt voor de bewoners van vreemde herkomst, van het schiereiland Onin Kapaur, de basa Onin, die ook als lingua franca langs de kusten van de Mac Cluer Golf en verder dienst doet. De oorspronkelijke bewoners van Kapaur en aangrenzend gebied hebben twee talen, met elkaar verwant en toch merkwaardige verschillen toonend, waarvan de gebieden gescheiden zijn door eene lijn tusschen de eilanden Argoeni en Semai.

Ten Westen daarvan spreekt men het Kapaursch, ten Oosten het Patimoenisch, wat men ook het Bahamsch zou kunnen noemen.

De taalgebieden zijn bijna alle van kleine uitgestrektheid. Van zelf sprekend geeft dit veel last; lieden van Bira b.v. bleken lieden uit het land achter het nabijgelegen Tarof (en Tambani) niet te verstaan. Meer uitgebreid is het gebied waar het Bendoenisch gesproken wordt. Bij de exploratie verslagen zijn eenige woordenlijsten gevoegd.

e Bewapening en vechtwijze

----

f Woningen en gebouwen

De huizen der voornaamste Hoofden hebben niets karakteristieks om te vermelden; zij zijn geen van alle van bijzonder ruime afmetingen.

De woningen der Inboorlingen kan men in twee hoofdgroepen onderscheiden; Huizen op palen en huizen op den grond, en de eerste groep weer in huizen, geheel of gedeeltelijk boven het water gelegen, aan de kust of aan rivier oevers, en huizen boven den grond, hetzij deze droog is, hetzij op drassig terrein. In dit laatste geval dient deze bouwvorm om gezondheidsredenen behouden te blijven (en hierop wordt bij kampong vorming gelet). De kookplaats is als regel in huis; gewoonlijk bestaat deze uit een bak, waarin wat zand en een paar groote steenen; in huizen, op den grond gebouwd, zijn een drietal groote steenen bij elkaar gevoegd of legt men eenvoudig een houtvuurtje aan zonder meer. Licht en lucht komen binnen door de deur en een of twee kleine gaten in de wand. Een beste kamer is er niet. Waar de huizen op palen staan, geheel of gedeeltelijk boven water hetzij aan de kust, hetzij aan een rivier oever wordt wel gebruik gemaakt van een gat in de vloer. Op andere plaatsen begeven de Inboorlingen zich daartoe naar het strand, naar rivier of beek, maar geschiedt het toch in alle gevallen buitenshuis. In sommige kampons is daarvoor een afzonderlijk kleine huisje aangebracht boven het water. De huizen zijn gebouwd van hout en atap (ook omwanding). Goedangs of afzonderlijke magazijnen zijn niet bekend.

Lang geleden moet in Kapaur het gebruik bestaan hebben, dat bij het bouwen van een huis een slaaf werd geofferd, waarvan de kop bij een der hoofdstijlen van het huis begraven werd; dit gebruik zou niet inheemsch geweest zijn, doch ingevoerd door lieden van Ceram.

Het komt wel nog voor, in het diepe binnenland, dat men - een stam of een gedeelte daarvan, eenige gezinnen gezamenlijk [-] een kampong ging bouwen en dat zich tijdens dat bouwen of bij het verzamelen der materialen een paar ernstige ziektegevallen of een sterfgeval voordeed. Dit werd dan als een slecht voortteeken beschouwd en was een afdoende reden om onmiddellijk het werk te staken, zoo gauw mogelijk op te breken en een andere plaats voor een nieuwe kampong te gaan zoeken.

Een veel voorkomende inrichting van een huis is een middengalerij, waarop aan weerszijden kamertjes uitkomen.

In het Noordwesten in 't bijzonder te Inanwatan heeft men zeer groote huizen, hoog op palen gebouwd. Zij zijn langwerpig van vorm. Door het midden van het huis, over de geheele lengte, loopt een breede gang, een soort binnengalerij; links en rechts daarvan zijn eene rij kamertjes, elk door een gezin bewoond; soms zijn dit aan elke zijde een tiental, soms nog wel meer kamertjes.

Elk dier kamertjes heeft een deur die toegang heeft tot de gemeenschappelijke breede binnengang en ook een deur aan de buitenzijde van het huis (de lange zijde).

Langs de beide lange zijden is de vloer doorgetrokken zoodat men ter weerszijde een buiten-galerij heeft over de geheele lengte van het huis.

Deze galerij is overdekt door het overhangende dak; aldus wordt een groot balkon gevormd, waarin elk gezin zijn aandeel heeft. Men ziet daar b.v. eene vrouw zitten bezig met manden vlechten. Dit balkon heeft geen balustrade en de bij de kamers behorende vakken zijn niet gescheiden. Sommige bewoners slapen ook wel in de binnengalerij. Aan de uiteinde van den binnengang, dus aan de beide korte zijden van het huis, is een ladder; de primitieve vorm hiervan is een boomstam met inkepingen (waarlangs ook honden naar boven gaan). Dat zijn de algemeene toegangen; terzijde vindt men hier en daar bij de buitengalerij nog een laddertje voor particulier gebruik. Deze zeer groote huizen zouden het nadeel hebben, dat door het samenwonen van zoovele gezinnen licht ruzie onstaat.

Waar meerdere huizen bij elkaar aan den waterkant staan (b.v. in de kampongs aan de Argoeni baai) zijn zij door gangetjes, eigenlijk doorlopende bruggetjes, met elkaar verbonden en vormen zodoende een samenhangend complex. Stevig van bouw zijn die huizen zelden, evenmin als de bijbehorende steigertjes; men dient ze met voorzichtigheid te betreden.

In de Mimika streek staan de huizen niet op palen; zij zijn het beste te vergelijken met lange lage barakken, verdeeld in vakken, die meest niet afgescheiden zijn. Elk vak heeft eigen deur (een gat, hetwelk met een schut gesloten kan worden) soms twee. Elk huis bevat van zes tot twaalf, zestien, van die vakken; sommige dier vakken waren aan de voorzijde nog voorzien van een afdak. Vaak stonden deze huizen netjes op een rij gerangschikt; bijna zou men kunnen spreken van een rooilijn. De vloer bestond uit fijn zand, daartoe aangevoerd, hetgeen een zindelijken indruk maakte. Vóór de lange rij huizen, evenwijdig aan de rivier gelegen, doch op eenigen afstand daarvan, was een drie á vier Meter breede strook, harde grond, welke onbegroeid, blijkbaar zorgvuldig schoon gehouden werd. Het geheel maakte een verrassend zindelijken indruk, opvallend in deze uiterst zelden door Europeanen bezochte streken. Tusschen die schoone strook en de rivier stonden flinke boomen en ook veel klappers. Daarvoor, aan en op den oever, lagen de prauwen. Meerdere der vakken staan geheel ledig, al dan niet met schut en rotan afgesloten; de bewoners zijn dan voor eenigen tijd er op uit, Sago kloppen of visschen.

In een kampong dier streek (Atapé) werd een groot feesthuis aangetroffen, een ruim hoog en zeer lang gebouw, versierd met gekleurd snijwerk, vaak een krokodil voorstellend. Men werd getroffen door de tegenstelling tusschen de uiterst eenvoudige huizen en dit groote gebouw, waar veel werk van gemaakt was.

In Kapur vindt men nabij de woonhuizen een paar kleine huisjes, laag, op korte palen, feitelijk slechts te bewonen door één persoon. Hierin trekken zich vrouwen terug wanneer zij een paar dagen licht ongesteld zijn en ook wel korten tijd voor en na de bevalling.

Meubelair komt bij de Inheemsche bevolking niet voor; enkele ondergeschikte Hoofden en ook een paar handelaren van vreemde afkomst hebben een tafel en een paar stoelen; de voornaamste hoofden zijn iets beter ingericht, hebben ook eenige

prenten aan de wand hangen, o.a. van den Sultan, van een paar Turksche hoogwaardigheidsbekleeders. De eenige huisversiering welke dien naam verdient is het portret van H.M. de Koningin, van Gouvernementswege aan de voornaamste Hoofden verstrekt.

Behalve de twee genoemde hoofdgroepen van woningen (die op palen en die op den grond) zijn er nog twee kleine soorten van huizen, bestemd om te verdwijnen. Het zijn de huizen in de boomen en de hol woningen.

Boom woningen komen hier en daar voor in het Noord Westelijk schiereiland. De alom steeds heerschende onveiligheid (sneltochten en ook jacht op menschen om die als slaven te verkoopen) noodzaakte tot het bouwen daarvan; een lange ladder werd dan ook 's avonds opgehaald. En dan zijn er nog wel enkele streken waar men huist in hollen, spelonken, grotten, gaten in den grond. Gewoonlijk zijn dit echter slechts tijdelijke verblijven van zwervende stammen of van lieden, die, al aan niet door hunne gezinnen vergezeld, zich eenigen tijd in de wildernis ophouden. Soms ook wordt verbleven in ondiepe grotten of iets meer uitgegraven hollen waarvoor men eenvoudige afdakjes plaatst.

g Middelen van bestaan

Wat de niet Inheemsche bevolking betreft zijn de hoofdmiddelen van bestaan de volgende: De vreemde Oosterlingen (Chineezen en Arabieren) zijn allen handelaren, Ook eenige Cerammers, Gorammers en een paar Boegineezen drijven handel. Matrozen en visschers zijn Cerammers, Boetonners, Keineezen. Timmerlieden zijn Cerammers en Keineezen, deze laatsten maken ook de grootere prauwen. In 't algemeen worden de ambachten uitgeoefend door lieden van elders. De Boetonners in de omstreken van Fak-fak vinden hun bestaan ook veel in den tuin- en akker bouw. De hoofdmiddelen van bestaan der Inheemsche bevolking zijn:

Landbouw: Verschillende soorten van aardvruchten, laboe, suikerriet, pisang, mais, hier en daar een weinig tabak; klappers zijn er nog niet veel doch werden in toenemende mate aangeplant.

Vischvangst: met hengel, speer en netten, ook met sero's, fuiken, en middels het met staketsels afzetten van droogloopende krekken en riviertjes.

Jacht: de vogeljager zijn alle Inboorlingen; zij gaan voor den duur van het jachtseizoen eene overeenkomst aan met een handelaar (bijna altijd een Chinees) die hen voor dat seizoen een geweer met munitie afgeeft en wien zij de geschoten vogels moeten inleveren; verder wordt voornamelijk gejaagd op varkens en ook wel op casuarissen en een klein soort kangoeroe's.

Inzameling van; Muskaatnoten; boschproducten (damar massoei, geel hout), Sago, zee producten (verschillende soorten van schelpen en tripang).

Als bijverdiensde wordt in beperkte mate eenige ambachtsnijverheid door de Inheemsche bevolking uitgeoefend, meest echter dient het bewerkte voor eigen gebruik. Hier en daar vindt men een primitieve smederij, waar b.v. lanspunten en vischhaken, ook wel parangs worden gemaakt. Lanspunten voor het visschen worden

wel los in de schacht gestoken, doch tevens met een touw daar aan verbonden, zoodat zij bij het gebruik niet verloren gaan.

Prauwen worden als regel door de bevolking zelve gemaakt; voor het bouwen van bijzondere groote prauwen wordt de hulp ingeroepen van Keineesche (scheeps) timmerlieden. Voor hechteren huizenbouw, wat echter niet veel voorkomt, alleen bij enkele Hoofden en een paar handelaren van vreemde herkomst wordt eveneens gebruik gemaakt van Keineesche timmerlieden. De grootste prauw worden gemaakt door de lieden van Bira, en dit zonder vreemde hulp. De grootste dezer prauwen zijn bemand met 22 koppen; tien links en tien rechts pagaaien, op de uitleggers gezeten; er wordt ook mede gezeild. Deze flinke zeevaarders - het is de eenige stam, die zich verder op zee waagt, niet alleen angstvallig de kust blijft houden. De vroeger alom gevreesde hongiers, reizen hiermede (trouwens ook met iets kleinere prauwen) van Inanwatan naar Kokas, Patipi en zelfs tot voorbij Fak fak, om Sago te verhandelen. Soms ziet men eene vloot van die prauwen. Bij ruw weder komt het voor, dat de bemanning in zee te water gaat, zich vasthoudende aan de uitleggers. De lieden van de naburige Oostelijke kuststreek (Tarof, Tambeni enz.) maken met hunnen prauwen ook den oversteek naar de zuidkust der Mac Cluer golf.

Vlechtwerk (mandjes, matten) wordt door de vrouwen gemaakt voor eigen gebruik. In den laatsten tijd vervaardigt men in de Pantoeni ook manden, die verkocht worden aan handelaren, voor vervoer van Damar.

Versiering door snijwerk, van huizen en van prauwen, ook van huishoudelijke voorwerpen, komt voor, doch is van eenvoudigen aard. Wel kan men in sommige streken aardige modellen maken van prauwen en huizen. In de Oostelijker streken wordt meer werk gemaakt van snijwerk, in de Mimika streek werd dit sierlijker, meer afgewerkt, op grooter schaal aangetroffen.

Bij het, niet lang geleden, bouwen van een kleine brug in het pad van Rafada naar Tomaremma had men het uiteinde daarvan verwerkt tot een krokodillenkop, met wijd geopende muil, "kapala boeaja" heet die plek voortaan.

Ruilhandel wordt overal gedreven; deze heeft voornamelijk plaats om zich wederzijds van verschillende voedingsmiddelen te voorzien; sago, en ook visch, eenerzijds en aardvruchten anderzijds zijn de voornaamste ruilartikelen, de producten der lage tegen die der hoogere streken. Dit heeft allerwege plaats waar bewoners van de lagere en de hoogere gronden met elkaar in aanraking komen. Die handel is echter maar bij uitzondering een middel van bestaan op zichzelf, dus het werk van tusschenpersonen. Zoo zijn er lieden van het eiland Argoeni, die sago halen van de Sebjar streek om die weer te gaan verhandelen b.v. in Sekar. De twee reeds genoemde plaatsen: Pasir Pendek en Pasir Pandjang, gelegen aan de rivier van Wertoevar en die van Kaoeni, uitkomende in de baai van Sekar, zijn de punten van geregelde samenkomst tusschen de lieden van het bergland, die aardvruchten, pisang suikerriet, soms ook een weinig tabak medebrengen en de lieden van de moerassige Berau streek met hun sago en visch.

De Inboorlingen betoonen weinig lust om als koelie of matroos te werken. Geregelde arbeid tegen vast loon schijnt hen nog niet aan te trekken. Als regel werken

voor de vreemdelingen alleen Boctonniers, Cerammers, ook Keineezen. Het bedrijf van vogeljager, voor den duur van het jachtseizoen, stelt den Inboorling in staat, toch een weinig gebonden, vrij onafhankelijk bestaan, een zwervend leven te leiden.

Cultuur ondernemingen zijn er nu nog niet in deze Afdeeling, doch in behandeling zijn een negen tal aanvragen om terreinen in erfpacht te bekomen, voor den tijd van 75 jaar, ten behoeve van klapper en andere cultures. Eéne aanvraag betreft eene lange, niet breede strook langs de Noordwestkust van het eiland Misool, eene andere van den zelfden aanvrager, eenige eilandjes nabij die kust, waarvan het voornaamste is Poeloe Babi of Poeloe Weem. Vijf aanvragen vormen tezamen, aanéensluitend, het eiland Adi (ten Oosten van Kaap van den Bosch, ten Zuidoosten van Koemawa); zij zijn alle vijf van denzelfden aanvrager (een paar hiervan zullen wel niet worden toegestaan). Eén aanvraag betreft het geheele eilandje Karawatoe, gelegen ten Noorden van (het midden van) Poeloe Adi. Eéne aanvraag betreft de kleine groep der Pisang Eilanden, ten W.N.W. van Kaap Fatagar.

De Veestapel is hoogst onbeduidend, eigenlijk niet noemenswaard. Mijnbouw is er niet.

h Gezondheidstoestand

De bevolking gaat nog voor een groot deel gebukt onder slechte hygienische toestanden, doch hierin komt langzamerhand verbetering. Waar door het optreden van het Bestuur kampongvorming plaats had, trad al dadelijk een betere gezondheids-toestand in, direct gevolg van betere huisvesting en veel grooter zindelijkheid in de omgeving. In die nieuwe opgerichte kampongs wordt ook streng de hand gehouden aan reinheid: afwatering, dempen van plassen en poelen enz. Ook het openkappen, het opruimen van de wildernis rondom de nieuwe kampong komt den gezondheids-toestand ten goede.

De meest voorkomende ziekten zijn koortsen en buikziekten. Verder komen in sommige streken nogal huidziekten voor, en vele kleine verwondingen worden opgelopen bij zwerftochten door de wildernis.

Van geslachtsziekten in de binnenlanden werd tot kort geleden niets vernomen, doch er bestaat een sterk vermoeden, dat deze met het toenemend verkeer hunne intrede hebben gedaan. Dit is eene ramp en het beste was een onder verdenking staand handelaar het reizen naar meer gelegen streken alleen toe te staan wanneer hij zich eerst geneeskundig had laten onderzoeken (zoodra hier een Arts is gevestigd) en gezond bevonden was: eene maatregel die zeer tyranniek klinkt, eene inbreuk op de persoonlijke vrijheid, doch die de bevolking beschermt. Dezerzijds werd op eene Hoofden vergadering er wel eens met nadruk tegen gewaarschuwd, toch geene vrouwen of meisjes af te staan aan vreemde handelaren.

Een wantoestand is, dat er in deze afdeeling nog altijd geen Inlandsch Arts is. Meermalen reeds in 1913 werd van Bestuurszijde hierop aangedrongen, doch dergelijk personeel is nog altijd niet beschikbaar, al wordt door den Burgelijken geneeskundigen Dienst de noodzakelijkheid erkend. Thans echter bestaat de hoop, dat er toch einde-

lijk wel een komen zal. Te Fakfak stond een hoogst primitief ziekenhuisje, eene loods van tijdelijke materialen verdeeld in drietal vakken; dit is nu opgeruimd. Dezerzijds werd voorgesteld een klein hospitaal te bouwen met al wat daarbij behoort, waarin 25 zieken verpleegd kunnen worden, en te bekostigen uit de Afdeelingkas. Dit zal nu geschieden, terwijl tevens daarbij eene woning voor een Inlandsch Arts is opgenomen. Het daarvoor gereserveerde terrein ligt hoog en droog, met ver uitzicht, frisch gehouden door land- en zeewind.

Er is voor de geheele afdeeling slechts één vaccinateur, geplaatst te Fak-Fak. Noodig wordt geoordeeld eene indeeling in drie vaccine-distrikten: Een Zuid westelijk distrikt, standplaats Fakfak, begrensd door de lijn van Tandjong Tanah Merah naar Kaap van den Bosch, inbegrepen het eiland Misool (met Kafiau enz). Een Oostelijk distrikt, standplaats Babo, beoosten genoemde grenslijn en tevens omvattende het gebied ten Noorden van de Bentoeni-golf tot de Kamarin rivier. Een Noordwestelijk distrikt, standplaats Inanwatan, begrensd door de Kamarin rivier en Straat Selee.

Als toelichting diene, dat Misool met omliggende eilanden nog het beste te brengen is tot het distrikt Fak-fak, wijl de Bestuursambtenaar deze afgelegen eilandengroep van daar uit bezoekt. Dit geschiedt per Gouvernementsstoomer; de vaccinateur kan dan bij zulk eene gelegenheid medegaan. Dringend is de plaatsing van een vaccinateur te Babo. Deze vindt met alleen een goed arbeidsveld in de Christen kampons beoosten de Bentoeni golf en op de landengte, maar heeft ook door de Argoeni- en de Kamrau baaien een goed verbinding met Kaimana, eveneens een centrum. Voorloopig kan, noodgedrongen, de Berau nog wel eens tusschenbeide bezocht worden door den vaccinateur te Fakfak.

De Bestuurs invloed breidt zich daar echter snel uit, er heeft allerwege kampong-vorming plaast gehad en men komt nu in aanraking met de bevolking van een groot achterland; een afzonderlijk vaccinateur zou dus ook in deze streken werk genoeg krijgen, terwijl zijn collega te Fakfak zich dan uitsluitend kan wijden aan zijn eigen ressort, waar vele afgelegen streken nog op vaccinatie wachten. Het gebied beoosten Namatotte zou later eventueel met Kaimana en omliggende streken, tot een vierde distrikt te vormen zijn, maar kan overigens voorloopig nog wel buiten beschouwing blijven.

Te Fakfak is eene waterleiding, welke ook bij droogte van eenigen duur, in de behoeften van de plaats voorziet. Bij abnormaal lang aanhoudende droogte zou het kunnen voorkomen, dat rantsoeneering dient ingesteld, de plaats heeft echter meestal het geheele jaar door een vrij geregelde regenval (zie sub I.h.).

Deze waterleiding wordt gevoed door eene bron en door opgevangen regenwater, en loopt door tot aan het uiteinde van den steiger, met het oog op de watervoorziening van schepen en prauwen. Er zijn drie reservoirs van onderscheidentlijk 110, 25 en 250 M3. Vele huizen hebben ook bakken, om het regenwater in op te vangen.

Vermeerdering der bevolking kon niet geconstateerd worden en de kindersterfte blijft nog groot. In die kampons alwaar de bevolking reeds eenige jaren aan eene meer geregelde levenswijze gewoon is geraakt zijn teekenen die wijzen op ingetreden gunstiger toestanden.

De Inheemsche bevolking voedt zich voornamelijk met sago en aardvruchten; daarbij komt dan de opbrengst van vischvangst en jacht. Ondervoeding, waarschijnlijk gevolg van een te zwervend leven, moet wel voorkomen hier en daar in het binnenland, en het onverwijdelijk gevolg daarvan is verminderd weerstands vermogen. Zoo zal de oorzaak van de nog groote kindersterfte wel zijn de ontbering en slechte verzorging die een jong kind te verduren heeft bij het heen en weer trekken en het verblijven in de sago bosschen.

Een deel der Bestuurstaak blijft dus ook uit een gezondheidsoogpunt in de streken waar men nog veel zwerft, de bevolking er toe te brengen zich vast, blijvend te vestigen. Allerwege vermeerderde veiligheid is helpende faktor in dezen; zwerfen in het diepe binnenland geschiedde vaak ook uit angst voor een naburige stam.

In de moerassige streken komen natuurlijk muskieten voor; ook de meroetoe's, zeer kleine stekende vliegjes, kunnen lastig zijn. Men houdt in huis de muskieten op afstand door rook, van zelf sprekend een ongezond middel; ook in de prauwen wordt vaak een vuurtje onderhouden, niet alleen voor het bereiden van voedsel, maar ook wel tegen de muskieten.

Het boven beschrevene was de normale toestand tot 1 November 1918. Toen trad eene ziekteperiode in, welke thans nog niet beeindigd is; de ziekte, in een groot gedeelte van Indië heerschende en waarvan beschrijving overbodig, verbreidde zich van Kaimana, Fakfak, Patipi en Kokas (de plaatsen, door de mailboot aangedaan) overal heen al verder en verder, allerwege talrijke slachtoffers eischende. Zij woedde in een aangetaste streek ongeveer een maand, maar de herstellenden en vrijwel niemand bleef vrij van een aanval bleven nog wel eene maand uiterst zwak. Na de eerste zes weken bedroeg het aantal bekend geworden sterfgevallen een duizendtal, en dit betrof alleen nog maar de Bestuursvestiging met omstreken, de kampongs vanwaar men in den eersten tijd bericht kon krijgen. Steeds bleven de onheilsberichten uit verder en verder afgelegene streken binnenkomen en het totaal der sterfgevallen- dat wel wat het diepere binnenland betreft, niet met eenige juistheid op te geven zal zijn- zal wellicht nog wel een paar duizend meer beloopt, een hoog getal voor dit schaars bevolkte land. Een onmiddellijk gevolg was dat uit de kampongs, in 't bijzonder de nieuwe gevormde, de bevolking weer de bosschen invluchtte, en het zal lang duren, eer de geregelde toestand weer hersteld is.

i Onderwijs

De scholen zijn alle van de Zending, het Utrechtsch Zending genootschap, behalve een kleine school ter Afdeelingshoofdplaats, welke gehouden wordt door den Ambonneeschen Godsdienstleeraar aldaar, in het voor kerk dienst doend gebouwtje. Deze laatste school wordt mede door een 15 tal Mohammedaansche en Chineesche kinderen bezocht.

De Zendingscholen ontvangen van Gouvernementswege (op één na, die te Ajer Besar) subsidie, ten bedrage van drie kwart der uitgaven. Het totaal der voor 1919 aangevoegde subsidie gelden bedraagt ruim f 5000. (Zie Bijlage III). Bij het bezoeken

der zendingscholen krijgt men den indruk, dat de kinderen der Inboorlingen lang niet dom zijn.

j Economische Toestand

De levensbehoeften der bevolking zijn gering. Wat zij ontvangt, in ruil voor geleverde (eigenlijk: te leveren) paradijsvogels en boschproducten bestaat bijna geheel uit eenvoudige baadjes, sarongs, hoofddoeken, aardewerk, eenvoudig kookgerij, tabak en verschillende snuisterijen.

Zonder groote voorschotten krijgt de handelaar niets gedaan, de Inboorling is allesbehalve prompt in de levering van het beloofde, houdt zich vaak niet of slechts ten deele aan de afspraak, blijft daardoor steeds diep in de schulden en trekt zich daar niets van aan.

De bovengenoemde artikelen, den Inboorling verstrekt als voorschot, werden hem vooral vroeger tegen buitensporige prijzen berekend; hier tegenover staat dat de handelaar groote risico loopt, terwijl hij ook nog al veel uitgaven heeft: vervoerkosten, t.w. vaartuig en personeel. De handelsbetrekkingen komen hier op neer:

Groote, doorlopende voorschotten, vroeger vooral in eenvoudige artikelen met afzetprijzen; thans meer en meer in contanten; Met langzame, gedeeltelijke oplevering; En veelvuldig misbruik van het verkregen crediet; Waarbij de Inboorling in schuld blijft.

Een ellendiger handelstelsel is moeilijk denkbaar. Sterk komt dit uit bij de overeenkomsten, aangegaan inzake de vogeljacht. De jager ontvangt een geweer van den handelaar en moet dezen daarvoor leveren één paradijsvogel per maand. In het seizoen heeft hij dus ter afdoening zijn patroon te brengen zes paradijsvogels voor de huur van het geweer. Eerst daarna komt de verdere verekening. Maar lang niet altijd levert hij de geschoten vogels in, vaak verkoopt hij die aan anderen, handelt dus opzettelijk ten nadeele van zijn patroon, tegen oogenblikkelijk voordeel. In het gunstige geval is de uitkomst van zijn zesmaandelijkschen jachtijd dus dat hij voor het geld, dat hij ontvangt voor de paradijsvogels, die hij boven de zes stuks aanbrengt en waarvan hij gewoonlijk eerlijk eerst zijn Belasting en heerendienstgeld afdraagt, dit dient waardeerend vermeld afbetaalt wat hij, vóór hij uitrok, bij den licentiehouders handelaar op crediet gekocht heeft: mondvoorraad, kleeren, tabak en snuisterijen en daarop (maar dit behoeft niet bij denzelfden handelaar te zijn) dergelijke artikelen weer inkoop tegen hoogen prijs, om later weer op voorschot te gaan nemen. In een gewoon geval, dus als regel, verkoopt hij eenige vogels heimelijk aan een ander en blijft bij zijn patroon in de schuld of gaat weer dadelijk op crediet koopen. Vaak ziet de handelaar trouwens gaarne, dat de Inboorling wat bij hem in de schuld blijft, om hem te binden. Vooral te Fakfak en Kokas (met Babo) bloeit dit schulden systeem, te Kaimana is het minder. Toch antwoordde een Argoeniër, die meer dan een half jaar van huis geweest was, om in de Mimikastreek te gaan jagen, op dezerzijdsche vraag, of hij veel verdiend had, ontkennend; hij had alleen zijne vroegere schulden afbetaald; intusschen prijkte hij weer met nieuwe kleeren.

Een exploratie verslag vermeldt dit voorbeeld van berekening: Iemand ontvangt, voor hem en voor zijn twee zonen, een geweer in bruikleen voor drie maanden en komt terug met zeven paradijsvogels. De rekening werd toen:

Huur van 3 geweren voor 3 maanden:		
á f 10.- per maand per geweer	f	90.-
Munitie		10.-
Medegenomen levensmiddelen		20.-

Samen	f	120.-
Afbetaald 7 vogels á f 10.		70.-

Blijft te betalen	f	50.-

M.a.w. het resultaat van een jachttocht van 3 maanden is f 50.- schuld. Op deze rekening valt echter eene voor de hand liggende aanmerking te maken: Als met drie geweren in drie maanden maar zeven vogel ingeleverd worden, dan hebben die 3 jagers óf ontzettend geluierd, óf heel wat vogels heimelijk aan anderen verkocht.

Een ander exploratie verslag geeft naar aanleiding van dit voorbeeld een soortgelijk, met de noodige toelichtingen. Een Inboorling huurt een geweer voor drie maanden en koopt daarbij natuurlijk op crediet munitie. Al jagende komt hij in eene andere streek van de Argoeni-baai in de Jerroe en ontmoet daar een handelaar bij wien hij zijne vogels omzet in tabak, kleeding, snuisterijen, waarna hij wat rust neemt. Daarna zet hij zijn jachttocht voort en komt al jagende in eene andere streek, waar zich dit herhaalt.

Ten slotte de vogels zijn inmiddels al verminderd door het jagen gedurende een paar maanden komt hij bij zijn patroon terug met twee vogels, waarop zijne rekening er aldus uitziet:

Geweerhuur gedurende 3 maanden,	f	30.-
Kruit en hagel	"	20.-

Samen	f	50.-
Afbetaald twee vogels:	f	20.-

Blijft te betalen	f	30.-

De vraag is echter gewettigd, aldus voegt het verslag er bij, of met de twee afgedragen paradijs vogels de huur van het geweer en de prijs van kruit en lood niet ruimschoots zijn voldaan.

Deze toestanden zijn de laatste jaren iets gewijzigd, en wel ten voordeele van den jager, maar het schuld-stelsel en het heimelijk verkoopen aan anderen is nog in volle kracht. (Het komt ook voor, dat een jager zijn vogels verkwanselt aan iemand van de

Noordkust).

In 1912 werd het licentie stelsel ingevoerd; sedert behoeft de jager niet meer de munitie te betalen, wordt hem die niet meer in rekening gebracht. De Licentiehouders verschaffen hem kruit, hagel en slaghoedjes gratis.

Meer en meer heeft de geld omloop zich uitgebreid; het verstrekken van behoeften in natura is daardoor geleidelijk vervangen door betaling; het geld, de waarde-meter, is inzake de maatstaf geworden die groter zekerheid biedt.

De concurrentie der handelaren is de oorzaak dat de prijzen van verschillende artikelen, schoon nog hoog, wat zijn gedaald. Een Inboorling b.v. die in contanten verrekend had, deed voor dat geld zijn inkoop na afloop van het jachtseizoen niet bij zijn licentiehouders, die erg duur was, maar in een andere toko ter plaatse. Natuurlijk blijven de prijzen van hetzelfde artikel veel verschillen naar gelang de plaats waar het verkrijgbaar is; ver van de handels vestigingen kunnen zij het dubbele belopen.

Ofschoon de prijzen der vogeljacht-licenties voortdurend stijgen (van f 25.- werden zij eerst f 30.- daarna f 50.- per geweer en zij zullen nog wel veel hoger worden) is de geweerhuur voor den jager hetzelfde gebleven: deze is nog altijd één paradijsvogel per maand per geweer, dus voor het jachtseizoen zes vogels.

Terloops zij vermeld dat de jager, die de overeenkomst met den licentie houder aangaat, soms maar een tusschenpersoon is, een strooman. De eigenlijke jager zit dan in het diepe binnenland.

Nu zijn de handelaren en evenzoo hunne gemachtigden, hunne zetblazen, evenzeer schuld aan het geknoei. De een heeft er in het minst geen gewetensbezwaar in om vogels op te koopen van een der jagers van den ander. Wanneer alle handelaren zich bij afspraak hielden aan het beginsel, elkander geene vliegen af te vangen, dus alleen vogels in te nemen van eigen jacht, dan zou het geknoei voor het grootste gedeelte ophouden. Alleen de jagers onderling zouden dan elkaar nog vogels kunnen overdoen.

Ook de gemachtigden der handelaren (bijna altijd ook weer Chineezers) onderling moeten weer knoeien, vooral vroeger. Goras is de vaste pleisterplaats op de vaart van Kokas naar Babo, op welke laatste plaats de vertegenwoordigers verblijf houden van de groothandelaren te Kokas. Daar, te Goras, ontmoet men elkaar op de heen en de terug reis en daar moet heel wat over en weer verkwanseld worden; een van Kokas uitreizende gemachtigde koopt dan vogels op van een van Babo terugkeerende, als hij kans daartoe ziet.- Ook werd daar hevig gedobbeld (wat nog wel zal gebeuren); soms werden er Kodi's vogels verdubbeld en de verliezer (of verkooper) gooide de schuld op den jager, die niet verschenen zou zijn of te weinig afgeleverd zou hebben.

Aan het voorschotten stelsel zou geleidelijk een einde zijn te maken, indien alle handelaren afspraken, alleen nog crediet te geven tot een zeker bedrag, en dit maximum langzamerhand te verminderen; bij onwil der jagers zouden met lieden uit andere streken dan overeenkomsten gesloten kunnen worden. Maar zoodanig eendrachtig optreden kan wel tot de onmogelijkheden gerekend worden.

Dit voorschotten stelsel beperkt zich natuurlijk niet tot de paradijsvogeljacht, doch

is onafscheidelijk van alle handels betrekkingen. De handelaar of diens gemachtigde, spreekt dan af met Inboorlingen dat hij op afgesproken plaats en tijd b.v. eene partij damar kan komen halen. Het tweede bovenvermeld Exploratie verslag deelt inzake ook een voorbeeld van misbruik mede: Degene die de partij komt halen wacht langen tijd vergeefs en keert eindelijk onverrichterzake terug, degenen die de partij moeten brengen komen te laat, opzettelijk of niet, en verkoopen dan hun produkt aan een anderen handelaar, dien zij aantreffen, waarbij het openen van een nieuw crediet bedongen wordt. Wat dergelijke handelsbetrekkingen aangaat moet echter de toestand veel verbeterd zijn, wellicht ook hierdoor dat de handelaren meer vrijheid van beweging hebben gekregen, nu de veiligheid heel wat verbeterd is en het binnenland meer ontsloten en beide partijen met elkaar meer bekend en vertrouwd zijn geraakt. Men schijnt zich tegenwoordig over het algemeen vrij trouw aan dergelijke afspraken te houden en van bedrog in dezen werd niet vernomen. De tijd wordt bepaald door een touwtje, waarin zooveel knopen worden gelegd, als de termijn dagen telt. Elken dag wordt een stukje touw met eene knoop afgesneden, hetgeen ook wijst op den goeden wil, nauwgezet op tijd te zijn.

Registratie van schulden is wel eens overwogen, en is ook wel eens bij verwickelingen (Tanah Merah) voorgekomen, maar is toch veel te omslachtig, en ontduikingen zijn niet te controleeren. Evenzoo zou het bepalen, dat elke jager ten bestuurskantore zijne vogels aan zijn patroon inlevert en verreken, eene te omslachtige administratie vorderen. De toestand moet geleidelijk verbeteren, is dan ook al veel beter dan vroeger door meerdere ontwikkeling van den Inboorling (rekenen, voortschrijvend begrip van muntwaarde) en door het feit, dat hij ook meer in het binneland, hoe langer hoe meer met het Bestuur in aanraking, dus onder contrôle komt.

Geld komt steeds meer in omloop en veel munt is geleidelijk en vrij geregeld ingevoerd; in vroeger jaren; 14 en 15, ook nog al goud (tegenwoordig weer minder); het is echter niet goed na te gaan, waar het altijd blijft, de bevolking schijnt het ook wel te verstoppen, in allen gevalle achter te houden. Ook in deze streek heeft het invoeren van Belasting er veel toe bij gedragen, de waarde van het geld te leeren begrijpen.

Als teeken, dat het den Handelaar, bij alle wederzijdsche geslepenheid, toch niet slecht gaat, diene dat, naar vernomen, meerdere Chineesche groothandelaren in China flinke huizen moeten hebben. Soms neemt een klein handelaar, of een gemachtigde van een grooteren, in het binnenland eene vrouw. Hierdoor wordt een band verkregen met eene Inboorlingen groep, die den handel vlotter moet doen gaan, terwijl ook de vrouw op achter gelaten handelsgoederen kan passen. Het is echter ook wel eens voorgekomen, dat de naaste familieleden tijdens afwezigheid van den handelaar een ruim gebruik maakten van diens handelsgoederen (tabak!).

Ook aan afzetterij van de Hoofden is de bevolking wel eens blootgesteld, al is dit den laatsten tijd, na een paar waarschuwendende voorbeelden, veel minder geworden (Er zijn echter zeer zterke vermoedens dat het toch nog wel geschiedt). En die afpersende Hoofden waren juist zij, die van vreemde herkomst zijn, die niet tot het volk behoorden, hetwelk zij afzetten. Eens heeft de gezaghebber de bevolking, die aan

zoo'n Hoofd Sago moet leveren en daarvoor slechts een klein beetje tabak kreeg, uitgelegd wat de prijs was van hoeveelheden Sago van verschillende grootte, daarbij de geldswaarde en ook de munt indeeling uitleggende.

Rijstcultuur bestaat niet in deze Afdeeling; alle rijst wordt ingevoerd. Nu wordt eene proef genomen om rijstbouw (droge) ingang te doen vinden. Van Bestuurswege werd een proef ladang aangelegd nabij Fakfak; ook werd zaadpadi verzonden naar Kokas en naar Babo, dit moet ook nog naar eenige andere plaatsen geschieden. Gelukt het deze cultuur geleidelijk ingang te doen vinden, dan kan het land zelf in het (in verhouding tot de bevolking geringe) rijstverbruik voorzien. De Inheemsche bevolking zelve gebruikt zoo goed als geen rijst, alleen enkele die voortdurend in aanraking zijn met de vreemde elementen doen dit. Maar het bedrag, thans besteed aan de geregeld ingevoerde rijst, zou op den duur grootendeels onder de bevolking komen. Zoo ook kan groenten teelt, in 't bijzonder onder de Betonners nabij Fakfak (later kan men verder zien), worden uitgebreid; onlangs werd eene proef genomen met aardappelen die goed uitviel.

Als gemeld sub II h komt Veeteelt niet voor. Er zijn een veertigtal runderen te Fakfak, nog een paar te Kaimana en ook bij kampong Ogar, terwijl er in de buurt van Fakfak en bij Karas een klein aantal in verwilderden staat verkeerden. Op de Begrooting der Afdeelingkas voor 1919 werd een bedrag in uitgaaf gesteld ten behoeve van den aankoop en het onderhouden van een kleine veestapel, waaraan verbonden dient te gaan veeteelt, n.l. van runderen. Rundvleesch is in deze Afdeeling een hooge zeldzaamheid. Dit en ook melkvoorziening zijn hoogst gewenscht. En dan dient getracht deze tak van veeteelt ingang te doen vinden, te beginnen bij betrouwbare (d.i. niet te zorgeloos) belangstellende Hoofden en eenige meer ontwikkelden. Natuurlijk hangt van het welslagen van een en ander, hetzij rijstcultuur, hetzij veeteelt, of wat ook, veel af van de keuze van den bodem, van de streek.

Varkensteelt dient vooral aangemoedigd, waartoe bij deze bevolking zich bijna allerwege de gelegenheid voordoet. Tot nu toe houdt men er hier en daar slechts een varkentje op na, om bij eene feestelijke gelegenheid te slachten. In vele streken trouwens zijn wilde varkens gemakkelijk door de jacht te verkrijgen.

Het invoer van herten is al geruimen tijd geleden gestaakt en dit is zeer te betreuren. In de jaren '14 t/m '17 werden eenige kleine partijen herten van Ceram hier ingevoerd. "Met voldoening" aldus schreef de Adviseur voor de Bestuurszaken naar aanleiding van de Begrooting van 1916 "werd (...) ontwaard dat de proef tot planting van wilde herten in West Nieuw Guinea thans serieus wordt doorgezet". Over de voordeelen van het verkrijgen van een dergelijken wildstand behoeft niet te worden uitgeweid; alleen zij er op gewezen, dat hertenhuiden en hertenhoorns in vele streken elders voor de bevolking een aardige bron van inkomsten vormen. In 1917 werd de invoer van herten waarvoor dat jaar nog f 1000.- was uitgetrokken stop gezet en voor 1918 werd geen post "Aankoop van levende herten op Ceram" hiervoor meer opgebracht, als gevolg van het schrijven van den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel van 31 Juli 1917 NO. 7334/B, waarbij de aandacht werd gevestigd op de mogelijke schadelijke gevolgen van den invoer van nieuwe diersoorten. Dezerzijds werd hier

op teruggekomen; tegenover de voorbeelden dat diersoorten in eene nieuwe omgeving schadelijk, ja zelfs een plaag worden, zijn voorbeelden aan te wijzen dat invoer van sommige soorten op den duur groote voordeelen kan opleveren.

Nieuw Guinea met zijne dun gezaaide bevolking en, wat zoogdieren betreft, schaars vertegenwoordigende dierenwereld, lijkt wel het land bij uitnemendheid om op flinke schaal van nuttige diersoorten te worden voorzien. De uitgaven zullen ten slotte hun rente wel opbrengen en de later aldus vermeerderde bronnen van inkomsten komen de bevolking ten goede. Duswege werd nader gevraagd of kon worden voortgegaan met invoer van herten uit Ceram, eventueel ook uit andere streken, terwijl tevens gevraagd werd, welke andere diersoorten van deskundige zijde konden worden genoemd als in aanmerking komende om in deze streken te worden ingevoerd, en ook bij, bevestigend antwoord, om deskundige voorlichting voor 't geval deze wenschelijk geacht werd (soort van terrein, verhouding van mannetjes en wijfjes enz.) Het antwoord was afwijzend. Invoer van herten op Nieuw Guinea moest als een "gevaarlijke proefneming" worden beschouwd, de schadelijkheid van herten was o.a. in Besoeki en Suriname vastgesteld, bij de "armoede van versch/e/jurende dieren" zouden zij zich waarschijnlijk sterk vermenigvuldigen en een plaag kunnen worden voor de bevolking en eventueel voor cultuurondernemingen. Waar ook "de behoefte aan zulk wild" niet was "aangetoond" moest aan invoer van herten "geen voortgang" worden gegeven. Dezerzijds wordt die opvatting niet gedeeld. Eene sterke vermenigvuldiging zou juist gewenscht zijn geweest en dit volk van jagers en boschproductenziekers, dus gewoon de wildernis te doorkruisen, zich langen tijd daar in op te houden, zou wel bezorgd hebben, dat het niet tot eene plaag gekomen was, zou er integendeel zoo spoedig mogelijk wel zijn voordeel mede gedaan hebben, al was het alleen maar geweest om gauw het Belastinggeld bij de hand te hebben.

Cultuur ondernemingen zijn hier nog niet, de aanvragen betreffen de eilanden en, eenmaal zoover, zouden de bewoners daarvan, de aanwezigheid van herten misschien wel aangenaam gevonden hebben als gewaardeerde vleesch voorziening en aan vulling. De "behoefte" aan zulk wild kan echter niet aangetoond worden, de grondgedachte was het zoeken van nieuwe bronnen van inkomsten in een land dat geen groote verscheidenheid daarvan oplevert: verhooging van het economisch peil.

Ofschoon in groote gebieden uitgestrekte sago bosschen overkomen, wordt toch nog sago ingevoerd, van Ceram, in 't bijzonder naar de kuststreek Fakfak Karas eilanden en ook naar Kaimana, en wel in den vorm van Koeken. Deze invoer kan vermeden worden, de bevolking moet zelve Sago koeken maken. In de Tarof Tambani streek b.v. gebeurt dit ook, daar vervaardigt men groote ruwe sago koeken. Eenigen tijd geleden werd een begin gemaakt, de lieden van Bira enz te leeren, de kleine, handige Sago koekjes te maken, voor verkoop elders in de afdeeling.

Met het oog op uitvoer van (ruwe) sago naar andere landen - als voedselvoorziening bij dreigend gebrek door ophouden van rijst - aanvoer uit het buitenland - werd overwogen, de bevolking van de Berau streken op groote schaal aan het sago kloppen te zetten, eventueel lieden naar andere weinig of niet bewoonde sago streken te zenden om daar voorraad te verzamelen.

De productie, afvoer en betaling ware dan door het Bestuur te regelen. De voornaamste plaats van uitvoer zou dan zijn Tandjoeng Oewaim; de beide stukken vaste bodem zandige landtongen, zouden dan de stapelplaatsen moeten zijn en aldaar zou een schip (van niet groote diepgang) geladen kunnen worden.

Terloops zij nog vermeld dat in Britsch Nieuw Guinea werkzaam is eene Handelsvereeniging van de Zending, welke ten doel heeft de Inboorlingen op een hooger trap van ontwikkeling te brengen door hen het cultiveeren van verschillende producten, zoo ook verschillende handwerken te leeren. Vele Inboorlingen werden geholpen met voorschotten om een eigen vaartuig te koopen voor de parelvisserij, hetwelk dan afbetaald werd met de verzamelde parelschelpen. Deze Handelsvereeniging op godsdienstigen, philanthropischen grondslag stelt zich tevreden met eene uitkeering van 5%, de meerdere winst wordt gebruikt voor het Zendingswerk.

En ten slotte dient gewag gemaakt van eene gedachte, onlangs geopperd door de Zending te Fakfak: het oprichten van een Internaat, alwaar jeugdige Inboorlingen zouden leeren, geregeld land-en tuinbouw te beoefenen en ook aan eenigen een ambacht zou onderwezen worden, een plan, hetwelk, mits maar onder goede, praktische en ook denk kundige leiding, alle toejuiching en steun verdient.

III Voortbrengselen

a Uit het Dierenrijk

De voornaamste voortbrengselen van het dierenrijk zijn: Vogelhuiden, in 't bijzonder van paradijsvogels, verder ook van de isap en de palenggo; kroonduivenkoppen. Schelpen, tripang en visch!

Reeds verhaaldelijk werd er door Natuur en Dieren vrienden werk van gemaakt om de jacht op paradijsvogels en papegaaiachtige vogels en kroonduiven te doen ophouden, althans meer en meer te beperken.

Telkens komt dit onderwerp weer ter sprake. In begin 1913 vestigde Lord Reay de aandacht der Regeering op dit vraagstuk en einde '17 schreef de Heer P.G. van Tienhoven, een natuurbeschermer in Nederland, hierover aan den Directeur van 's Lands Plantentuin, die den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel daarmede in kennis stelde. In Britsch Nieuw Guinea is de jacht op paradijsvogels verboden.-

Bij Staatsblad 1909 NO. 497 werden voorzieningen getroffen tot bescherming van sommige in Nederlandsch Indië in het wild levende diersoorten. Ten aanzien van bepaalde door de Gouverneur Generaal aan te wijzen diersoorten kunnen echter die verbodsbepalingen, hetzij geheel, hetzij ten deele, tijdelijk en onder telkens bepaaldelijk aan te geven voorwaarden, ten doel hebbende de uitroeiing van de betrekkelijke diersoorten tegen te gaan, door de Hoofden van Gewestelijk Bestuur worden opgeheven.

Bij Staatsblad 1909 NO. 594 werd bepaald 1e. voor welke dieren het verbod niet geldt, 2e. voor welke die verbodsbepalingen tijdelijk kunnen worden opgeheven. Tot deze laatste behooren de papagaaiachtige vogels en de paradijsvogels, Staatsblad 1911

NO. 409 vult deze bepalingen aan ten opzichte van de kroonduiven.

En nu wordt ieder jaar het verbod opgeheven gedurende eenige maanden. Thans is de jachtijd voor paradijsvogels en papegaai acht[e]jige vogels van begin April tot einde September, voor kroonduiven van begin April tot einde Juli Van eene tijdelijke geheele sluiting der jacht op paradijsvogels (dus eigenlijk het niet opheffen van het verbod) is ook al sprake geweest, en wel gedurende het jaar 1915, echter uit een handelsoogpunt. Het verzoek hiertoe ging uit van handelaren te Makasser (met het oog op de bijzondere tijdsomstandigheden). De Resident echter adviseerde afwijzend, bij telegram aan den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel aangezien daardoor, handelaren hier koopers in jachtstreken en jagers" zeer benadeeld zouden worden.

Een overzicht van het vraagstuk der Paradijsvogeljacht geeft de Heer C. Lulofs in het "Tijdschrift voor het Binnenlandsch Bestuur", Deel L III, Aflevering 9-10, September October 1917. De gevolgtrekking, daarin neergelegd, is dat een verbod van de jacht op paradijsvogels met het oog op de ontwikkeling van Nieuw Guinea onverantwoordelijk zou zijn, en de cijfers, welke deze beschouwing en staven doen duidelijk uitkomen van welk overwegend belang deze bron van Inkomsten is voor West Nieuw Guinea.

Waar men bevreesd is, dat de jacht de uitroeiing der vogels tengevolge zou hebben dienen drie factoren in 't oog gehouden. Ten eerste wordt alleen gejaagd op de geheel volwassen mannetjes vogels; alleen deze bezitten de veerenpracht, waar het om te doen is; de jongere mannetjes vogels en de wijfjes zijn waardeloos. Ten tweede is er nog uitgestrekt gebied op Nederlandsch Nieuw Guinea, waar nog weinig gejaagd wordt, of waar de jacht niet is toegestaan. In deze Afdeeling is de jacht nog verboden in de Berau en de Kaiboës streken, het gebied ten Noorden en ten Noordwesten van de Mac Cluer golf. Nu kan wel worden aangenomen, dat in die streken door lieden van elders, b.v. van Sorong, uit het Noorden of Noordwesten komenden, in 't geheim wordt gejaagd, maar in alle gevalle blijft dan toch de jacht in dit gebied zeer beperkt. Zoo is ook het geheele eiland Misool verboden jachtgebied. Ten derde duurt het jachtseizoen maar zes maanden. Na afloop hiervan moeten alle geweren ingeleverd worden ten Bestuurskantore, alwaar zij (in een magazijntje) worden opgeborgen.

Hierbij zij ook nog onder de aandacht gebracht, dat in deze afdeeling voor de vogeljacht alleen voorlaadgeweren mogen worden gebruikt. Per geweer mag gedurende het seizoen hoogstens 1½ K.G. Kruit verbruikt worden en alleen het merk FFF mag worden gebezigd.

Nu kan dit jachtseizoen ook desvereischt ingekrompen worden, desnoods een of twee jaar niet geopend en ook het jachtgebied beperkt, wanneer groote vermindering wordt geconstateerd. Het bestuur heeft het dus wel in de macht om uitmoording tegen te gaan, doch dergelijke maatregelen zouden met de meeste omzichtigheid dienen te worden genomen. Eene algeheele sluiting b.v. al was het maar voor een of twee jaar, dus het handhaven van het verbod, neergelgd in Staatsblad 1909 NO. 497 in zijn geheel omvang, zonder eenige uitzonderingsbepaling, verdient voorloopig nog geene aanbeveling. Deze maatregel zou van veel te ingrijpenden aard zijn en niet alleen hoog noodige inkomsten doen derven, doch ook plotseling den Handel veel te sterk benadeelen, voor een goed deel den economischen toestand ontwrichten. Voor vele han-

delaren zou dit een beweegreden kunnen zijn, om deze Afdeeling weer - zij het wellicht ook tijdelijk - te verlaten.

Inkrimping van jachttijd zou kunnen plaats hebben; het seizoen voor kroonduiven is reeds teruggebracht van zes op vier maanden. Zoo zou de jachttijd van paradijsvogels teruggebracht kunnen worden van zes op vijf maanden, en later om de overgang niet te plotseling doch geleidelijk te doen geschieden op vier. Daarbij dient dan overwogen, welke maanden - die van het begin of die van het einde - men wil laten vervallen.

De beste wijze om en de Vogelstand te beschermen en de voordeelen, ook de indirecte, daaruit te behouden is: geleidelijke verhooging der licentie prijzen en vermindering van het aantal der licenties. Hiernaar dient gestreefd. Het bedrag per vogeljachtgeweer steeg vroeger reeds van f 25 tot f 35 en werd voor het jachtseizoen 1918 gebracht op f 50.- In die richting dient en zal ook wel worden voortgegaan. Dit lijkt de aangewezen weg om beperking der jacht meer en meer te doen voortschrijden en toch tevens de ennisbare bron van Inkomsten te behouden, terwijl de Verzamelnijverheid en de Handel zich geleidelijk aan den veranderden toestand kunnen aanpassen.

Waar boven opgemerkt werd, dat er verboden jachtgebieden zijn, dient nog aangegeekend, dat de beide laatste jaren het jachtterrein eene aanmerkelijke uitbreiding heeft ondergaan in Oostelijke richting. Men jaagt tegenwoordig tot in de binnenlanden van Mimika, zelfs in den laatsten tijd nog Oostelijker, in het Wania gebied, nabij Kaap Steenboom (Hoek Naurio). Deze uitbreiding brengt het nadeel mede, dat de jagers, die op zulk een grooten afstand hun wild gaan zoeken, (b.v. Inboorlingen van de Argoeni baai) daardoor vele maanden achtereen, tot zeven maanden toe, van huis blijven, onder welk zwerversbestaan natuurlijk het gezinsleven te lijden heeft. Bij een tocht door de Argoenibaai vroeg men ook een paar malen aan den Bestuursambtenaar, of er ook bericht was van de jagers in Mimika en wanneer zij nu terug kwamen. Men stelde zich dan voor, bij die terugkomst een groot feest te geven.

Het denkbeeld is ook geopperd om al dadelijk alle goedkoopere soorten (isap, palenggo) van de jacht uit te sluiten. Dit lijkt op den eersten aanblik wel aanbevelenswaardig. Echter zijn deze soorten, juist wijl zij goedkoop zijn niet onderhevig aan eene groote vervolging; de jager zal bij voorkeur zijn munitie besteden aan het veel meer winst opleverende wild, de "boeroeng koening", en de andere vogels niet bepaald jagen, maar schieten als zich de gelegenheid eens voordoet. Toch dient bedacht, dat de verdienste van deze vogelhuiden gerekend wordt, het kostende van alle munitie enz. goed te maken. Beperkende bepalingen zouden, wat deze vogels betreft (de isap en de palenggo) evengoed gelijken tred kunnen houden met die voor de paradijs vogels. De kroonduif levert den jager tevens goed voedsel.

Waar hierboven er op gewezen werd dat er nog uitgestrekte terreinen zijn - schoon minderende - waar nog weinig of niet gejaagd wordt, (ook waar de jacht niet is toegestaan) dient toch ook vermeld, dat er vele groote gebieden zijn, waar de paradijsvogel in 't geheel niet voorkomt. Dit zijn de moerassige kuststreken (die eene groote oppervlakte innemen) en de hoogere bergstreken. Als hoogte grens werd eens aange-

geven 800 Meter; in hoeverre dit juist is, is dezerzijds niet bekend.

In het schiereiland Onin Kapaur moeten de vogels sterk verminderd zijn, een Hoofd lichtte dit toe door de mededeeling dat een speelboom in een gegeven jaar door 16 geheel volwassen mannetjes bezocht werd, het volgend jaar door veertien, het daaropvolgend door twaalf, en zoo verder dalende tot een half dozijn. Als boven vermeld gaan de jagers echter al verder en verder, waar meer buit de meerdere moeite ruimschoot loont.

De uitvoer blijft groot, deze bedroeg in de jaren 1912 t/m 1918 onderscheidenlijk 17944, 21011, 19276, 16959, 13646, 16456 en 15895 stuks paradijsvogelhuiden. Dit artikel blijft nog steeds het voornaamste produkt van het land.

Schelpen en tripang worden veel verzameld op de Karas eilanden en naburige kust en op de Pisang eilanden. Bij Goras houdt de bevolking zich ook veel bezig met het verzamelen van schelpen en schelpdieren. Dit zijn de voornaamste plaatsen waar deze uitvoer artikelen vergaderd worden.

Andere voorbrengselen van het dierenrijk wilde varkens, casuarissen, kangoeroe's het buideldier Koeskoes zijn alleen van plaatselijk belang voor de bevolking. Kakatoes komen veel voor, de spoedig tamme lorries worden vooral in de Berau nogal in gevangen staat gehouden.

In de verdere omstreken van Fakfak komen eenige van Ceram afkomstige herten voor, voorloopig nog te klein in aantal om van een wildstand te kunnen spreken; zij schijnen echter wel te kunnen aarden. Vischvangst wordt allerwege uitgeoefend (eene vrouw, in een klein prauwtje, heeft vischlijnen aan duimen en groote teenen, dus viert!), ook krabbenvangst aan de kust en in de groote binnenwateren (N.O. Bentoenigolf). In visch wordt onderling handel gedreven, waar de bewoners der kusten en die van het binnenland producten ruilen, doch uitvoer heeft niet plaats.

De vette sagowormen (larven), worden met graagte genuttigd; vrouwen en kinderen zoeken die in de sago stammen en hebben spoedig een flinke hoeveelheid bij elkaar; de larven worden in eene dubbele rij aan drie evenwijdige lange pennen gespietst en geroosterd, aldus ook wel eenigen tijd bewaard.

Als gemeld is de Veestapel niet noemenswaard. Nabij Fakfak zijn een veertigtal runderen; hier en daar vindt men op grootere kustplaatsen ook eenige geiten, schapen en varkens.

In de grootere kampongs is een klein aantal kippen, die zich meest in den onmiddellijken omtrek ophouden; de bevolking vangt deze dan niet, doch bemachtigt ze met eene lansworp. In verschillende kampongs in de Berau werden een paar jaar geleden door het Bestuur kippen ingevoerd.

b Uit het Plantenrijk

De voornaamste voortbrengselen van het plantenrijk zijn: verschillende soorten van aardvruchten, laboe, suikerriet, Pisang, mais, tabak; (weinig) eenige groenten soorten; Muskaatnooten en foeli; de boschproducten: damar, massoi en geelhout; Sago; klappers (nog niet veel). hout.

De akkerbouw levert voldoende voor eigen behoeften, evenals de bijbehorende aanplantingen, behalve de tabak die slechts hier en daar in geringe hoeveelheid voorkomt; ook de maiscultuur is maar op kleine schaal. De landbouwvoortbrengselen, welke men niet zelf verbruikt, dienen als ruilmiddel om aan sago en visch te komen.

Uitvoer heeft niet plaats.

De tuinbouw wordt voornamelijk door Boetonners in den omtrek van Fakfak uitgeoefend; de groententeelt, hoewel vooruitgaande, is toch nog op beperkte schaal, nauwelijks voldoende voor plaatselijk verbruik.

In een gedeelte van Baham moet de bodem buitengewoon vruchtbaar zijn; er zijn groote ladangs, waarop alle aanplantingen; de aard, vruchten en het zuikerriet, en ook tabak, prachtig moeten gedijen.

Van eene eigenlijke cultuur van de Muskaatnoot kan niet gesproken worden. De boomen groeien in 't wild en alleen tijdens den oogst worden de boomen en het terrein daar om heen wat schoongemaakt en het onkruid verwijderd. De meeste boomen komen voor in de omstreken van Fakfak, van Kokas en in Patimoeni. Geleidelijke uitbreiding heeft plaats door opslag.

Men onderscheidt de oogst in den aanvang van het jaar, de "pala barat" en die ongeveer in het midden, de "pala timoer", de eerste is de grootste en de beste. In de jaren 1912 t/m 1917 werden onderscheidenlijk uitgevoerd 250738, 294686, 379130, 372124, 915368, 530000 K.G. muskaatnoten en 34286, 48236, 33418, 49724, 110484 en 60000 K.G. foelie. De prijzen zijn soms aan groote schommelingen onderhevig.

Damar wordt vrijwel overal aangetroffen. Baham moet een rijk damarland zijn. Ook bovenstreams de Kais en de Metamani rivieren met hun lage everland haalt men dit boschprodukt. In de jaren 1912 t/m 1917 werden onderscheidenlijk uitgevoerd 189410, 56358, 110608, 297166, 293012 en 23000 K.G.

Om de Massooi te winnen trekt men er gezamenlijk op uit en bouwt op eene plek, waar de massooi-boomen dicht bij elkaar staan, een eevoudig verblijf, waar men maanden vertoeft. Bij voorkeur geschiedt dit werk in den Oostmoesson, ook aangezien in den Westmoesson het vervoer over doorweekten drassigen bodem veel moeilijker is. De gedroogde bast wordt in pakken, éénpersoonsvrachten, samengebonden; is een voldoende voorraad bijeen, dan wordt alles gebracht naar de naastbijgelegen plaats waar het verdere vervoer per prauw kan plaats hebben. De vrachten worden gedragen op den rug met een band langs het voorhoofd. In de jaren 1912 t/m 1917 werden onderscheidenlijk uitgevoerd 47058, 8370, 47120, 70246, 32178 en 14000 K.G.

De uitvoer van geelhout bedroeg in de jaren 1914 t/m 1917: 1674, 66154, 19158 en 32000 K.G.

Uitgestrekte sago bosschen komen voor in de groote stroomgebieden der Berau streken, de sago leverende landen bij uitnemendheid. Als sub. J. medegedeeld zouden die streken, indien dit van Bestuurswege geregeld werd, veel sago kunnen uitvoeren. Ook komt veel sagobosch voor aan de Zuidzijde van de Bentoeni golf, al beginnende ten Oosten van Goras, het eiland Amoetoe enz.

Copra wordt niet uitgevoerd. Bij de vele jonge klapper aanplant is het wel waarschijnlijk, dat binnen eenige jaren uitvoer zal plaats hebben.

Hout (in 't bijzonder ijzerhout) werd eerst in den laatsten tijd gekapt voor den handel, en uitvoer van balken naar Amboina heeft, in kleine hoeveelheden, in het vorig jaar een aanvang genomen. Dit hout is afkomstig van de Noordwestkust van Onin-Kapaur (Patipi, Sekar), Verschillende handelaren hebben vragen nu vergunning tot kappen, ook in het Zuidwesten van Onin-kapaur, terwijl Patimoeni ook aan de beurt zal komen, zoodat, bij den grooten boschrijkdom van die streken, geregelde houtuitvoer in toenemende mate kan worden tegemoet gezien.

Als hiervoren vermeld wordt nog geen rijst verbouwd-onlangs is een aanvang gemaakt met proefladangs en is men dus wat dit betreft, uitsluitend aangewezen op invoer; verreweg de voornaamste voedingsmiddelen der Inheemsche bevolking zijn echter sago en aardvruchten, en deze zijn in de afdeeling ruimschoots voorhanden. De bijlagen NOs. IV, V, VI en VII geven een overzicht van de In- en Uitvoer over eenige jaren; de gegevens over het jaar 1918 kunnen thans nog niet volledig verstrekt worden (wegens de slechte verbinding met Kaimana).

IV Vervoermiddelen

a Te land

Vervoermiddelen te land zijn er nog niet. Er is ook nog geen behoefte aan. In vele streken zullen later pakpaarden van nut kunnen zijn.

b Te water

Eens in de vier weken wordt de Afdeeling bezocht door een boot der Kon. Paketvaart Mij; beurtelings vaart deze de eene maal van Wahaai (Noordkust van Ceram) naar Kokas, Fakkak en Kaimana en vandaar naar Geser en Banda enz, en de andere maal in omgekeerde richting. De verbinding tusschen Fakkak en Kaimana is dus treurig: in de acht weken één maal een boot in de eene en één maal in de andere richting. Een post binnendoor (Argoeni-baai Kaitero-Babo-Kokas) doet er op zijn allervlugst minstens zes etmalen over, als alle gunstige factoren samenkomen, gewoonlijk vrij wat langer.

Een paar malen 's jaars biedt een Gouvernemensstoomschip gelegenheid om Kaimana nog eens te bezoeken en verder een kort bezoek te brengen aan de Oostelijk vandaar gelegen kusten dezer Afdeeling (Mimika enz.) Tevens moet men dan die gelegenheid benut worden om eene reis te maken naar Misool (Lelinta, Waigama, Solal) en daartoe behoorende eilanden (Kofiau enz.) waarmede geene andere verbinding bestaat.

Eene vrij drukke prauwvaart bestaat tusschen Fakkak (en de Karas eilanden) en Geser met Goram. Ook bestaat er prauwenverkeer tusschen Kaimana en Geser en evenzoo tusschen Kaimana en de Kei eilanden. Deze prauwen bezoeken ook de eilanden nabij Kaimana en de kusten ten Oosten daarvan.

Langs de geheele kustlijn, van de Bentoeni golf, van het Zuidelijk deel van Onin-Kapaur en van Patimoeni tot en met de Karas eilanden varen vele kleine handelsvaartuigen, meest van Chineesche eigenaren.

Het verkeer tusschen Fakfak en Kaimana is uiterst gering, van Kaimana uit varen weer vele handelsvaartuigen zoowel de Argoeni-baai in als de verdere kust langs. Deze vaartuigjes hebben zoo weinig diepgang, dat zij, al dan niet met hoog water, alle kleine rivieren kunnen binnenkomen en ver opvaren; men treft ze aan diep in het binnenland, soms ook, waar het getij nog zijn invloed doet gevoelen, bijna op het drooge.

Deze kleine handelsvaartuigen behooren thuis te Fakfak, te Kokas en te Kaimana. Gewoonlijk vertrekken zij van Kokas naar Goras, Babo en verder de geheele Bentoeni in, en van Kaimana de Argoeni baai in en verder langs de kust een paar dagen na de komst van de Mailboot en komen zij terug een paar dagen daarvoor, met de lading voor den uitvoer bestemd. De laatste jaren hebben deze vaartuigjes hunne reizen van Kaimana uitgestrekt tot voorbij Mimika; eene groote tusschenliggende kuststrook wordt daarbij echter niet aangedaan.

Het aantal opgemeten vaartuigen in deze afdeeling, groot $7\frac{1}{2}$ M3 en daarboven, bedraagt 56, met een gezamenlijke tonneninhoud van 231.02 netto.

Met Misool en omliggende eilanden wordt geen verkeer onderhouden; vandaar heeft eenige prauwvaart plaats naar Ceram en naar Sorong (Noord-Nieuw Guinea).

Als vorengemeld zijn de grootste Inheemsche prauwen die van Bira; zij bevatten soms tot 22 man, bijna allen, pagaaierende, op de uitleggers gezet. Het reizen met die groote prauwen is niet ongeriefelijk, aan beide zijden buiten de prauw uitstekend is een groot dek. Met het grootste tipe dezer prauwen kan desnoods eene halve brigade Gewapende Politie vervoerd worden.

In de prauwen van middelbare grootte huist soms geruimen tijd een geheele familie; als men er op uit gaat om sago te kloppen of damar te zoeken, neemt men, voor de varkensjacht, vaak honden in de prauw mede. Al deze prauwen zijn voorzien van een stookplaats (een bak met zand en een drietal steenen) en ook, indien de tocht zich niet tot den bovenloop der rivieren bepaalt, van een pot met drinkwater.

Bijna alle prauwen zijn voorzien van uitleggers; de "prahoe seeman"; de groote prauwen zonder uitleggers heeten "prahoe beelang", eveneens met een groot aantal pagaaiers; van deze laatste soort zijn er echter slechts weinige in de Afdeeling.

In de kuststreken beOosten de Etna baai hebben de prauwen de meest eenvoudige vorm: het zijn slechts zeer lange uitgeholde boomstammen, zonder eenig bijwerk, dus zonder uitleggers, zonder zitplaatsen en ook niet ingericht tot zeilen; "Snijboonen" is de teekenende naam, die men deze lange ranke uitgeholde stammen gegeven heeft.

Te Fakfak in station is een Gewestelijk Politie en Communicatie vaartuig, thans de "Resident Bensbach", lang 27 Meter, met een diepgang van 21 d.M. en bemand met in 't geheel zeven personen, een te klein getal, ook, wanneer men deze sterkte vergelijkt met die van andere dergelijke vaartuigen van ongeveer dezelfde grootte.

Er zijn thans slechts twee stokers en twee matrozen. Drie man van elke categorie is wel noodig, ook nog in aanmerking genomen, dat veel met de groote sloep geroeid moet worden; gedeeltelijk is hierin tegemoet te komen door als men maar in de ge-

legenheid hiertoe is op langere sloepentochten Inboorlingen als pagaaïers in te huren. De "Bensbach" kan 11 ton kolen in de bunkers laden; met deklust (2) en als het ruim beschikbaar is (3) kan dit getal tot 16 ton opgevoerd worden. Aanbeveling verdient, op een paar plaatsen brandhout te laten opslaan (Babo, Tandjoeng Oewaim) of door een groote kampong voor de terugtocht te laten kappen (Konda). Kokas is de aangewezen plaats om wat steenkolen in reserve te houden, ook Kaimana kan hiervoor in aanmerking komen. Te Fakfak is een steenkolen dépot.

Het gewestelijk vaartuig voor deze groote Afdeeling, waar de Bestuursinvloed zich steeds geleidelijk blijft uitbreiden, wat ook weer veelvuldiger reizen, gepaard met meer vervoer van personeel en goederen (als b.v. voeding voor pradjoerits), met zich brengt, is voor het onderhouden eener geregelde verbinding verre van voldoende.

Het beste zou zijn dat de Hulpbestuurder te Babo en de Bestuursassistenten te Kaimana en te Inanwatan elk een flinke motorboot te hunner beschikking hadden, zoo ruim dat daarin ook overnacht kan worden, en met voldoende kracht om nog een paar prauwen (met nindere Hoofden), tolken, gewapend geleide), te kunnen sleepen.

In afwachting dat deze wensch vervuld kan worden verdient het al dadelijk dringend aanbeveling den Hulpbestuurder te Babo van een goed vervoermiddel te voorzien immers deze moet ook de Noordkust van de Bentoeni golf bezoeken, die streken komen ook meer op den voorgrond zij het dan voorloopig slechts een flinke sloep, al dan niet met aanhang motor, waarin ook overnacht kan worden.

Een tocht met de "Bensbach" naar Kaimana is alleen in den kenteringstijd aan te raden. Voor de grootere reizen blijft men aangewezen op een Gouvernementstoomer. Maar Misool zou men maar alleen in den kenteringstijd nog met de "Bensbach" kunnen gaan met als ankerplaatsen de Pisang eilanden en b.v. de valsche Pisangs. Deze oversteek zal wel de voorkeur verdienen boven de reis langs de kust, langs Tandjoeng Selee.

Uit het vorenstaande blijkt, dat de vervoermiddelen, die het Bestuur ten dienste staan, dringend vermeerdering behoeven.

V Bestuur

a Algemeene inrichting

Fakfak is de standplaats van een assistent-Resident en van een Gezaghebber ter beschikking. Te Babo werd in (Sept) 1919 een Hulpbestuurder geplaatst. Standplaatsen van Bestuursassistenten zijn Kaimana, Kokas, Inanwatan en op Misool. Deze bestuursassistenten worden door den Resident benoemd en ontslagen, doch zijn in dienst van het Zelfbestuur en ontvangen hunne bezoldiging enz. uit de Afdeelingkas. Met deze groep van personeel is het jarenlang sukkelen geweest; het was maar niet mogelijk deze standplaatsen met geschikte personen bezet te houden. Er was een tijd, dat alle plaatsen onvervuld waren, ook Babo, alwaar vroeger een bestuursassistent was geplaatst.

Dezerzijds werden stappen gedaan om een paar bestuursassistenten uit Menado te bekomen. Nu zijn al jaren onbezet Inanwatan en Misool. Voor Inanwatan kon nog een waarnemer gevonden worden in een niet Europeesch detachementscommandant der Gewapende Politie. Misool daarentegen is feitelijk zonder toezicht; de beide Radja's aldaar zijn onbeduidende persoonlijkheden. En een flink, ervaren bestuursassistent is vooral daar nodig. Deze zal daar zeer zelfstandig moeten optreden, gegeven de slechte verbindingen (geene direct met West Nieuw Guinea dan een paar maal 's jaars per gouvernementsstoomer; overigens alleen een weinig prauwvaart op Ceram en Sorong). Er wonen daar sedert eenigen tijd een paar Europeanen op de vorenvermelde erfpachtsaanvraag aan de baai van Solal, ten N.O. van Waigama, die nu koelies laten overkomen.

Het besturen moet geheel van voren af aan geschieden, te beginnen met eene nauwgezette herregistratie (wat de belastingsopbrengst in niet geringe mate ten goede zal komen) en er dient vooral gewaakt tegen clandestiene vogeljacht; (Misool is verboden jachtgebied, doch er bestaat een zeer sterk vermoeden, dat er heimelijk vogelhuiden worden uitgevoerd).

Te Kaimana werd een jaar lang het bestuur waargenomen door den aldaar bescheiden mantri der Tolrechten; de inlandsche schrijver van Kokas nam waar te Babo en de tweede klerk van het A.R. Kantoor deed dit te Kokas.

T.r.t. zullen er op Misool en te Kaimana ook Gezaghebbers (Hulpbestuurders) moeten komen. In het uitgestrekte gebied Oostelijk van Kaimana (Etna baai Naurio) wordt nog niet bestuurd; daar is men nog in de periode van "aanrakingen", overigens van zeer vriendschappelijken aard, wanneer de Bestuursambtenaar eens met een Gouvernementsstoomer dat kustgedeelte bezoekt.

Er is vroeger over gedacht, eene andere plaats dan Fakkak als Hoofdvestiging te nemen, doch men is hier op terug gekomen.

Als voren medegedeeld werd in de Bentoeni golf en het waterrijk gebied ten Zuid-Oosten daarvan vergeefs naar eene geschikte plaats voor eene hoofdvestiging gezocht. Aan de andere zijde, de ingang der Argoeni baai, zou men wel een goede plek gevonden hebben, met ongeveer het, zelfde achterland, maar men zal overwogen hebben, dat die hoofdvestiging in dat geval weer ongunstig ten opzichte van het geheele Westelijk gedeelte der Afdeeling gelegen zou zijn. De door den A.R. Palmer van den Broek aanbevolen, ook door van Hille vermelde baai van Werba zou wel de beste plek geweest zijn, ook wat betreft de aansluitende kuststreek naar de baai van Werpigan en ook Oostelijk.

Als gebied van den Gezaghebber (hier Hulpbestuurder) te Babo was vroeger overwogen het gedeelte van af kaap Fatagar (dus Roembati, Patipi, Seka, Wertoewar, eiland Argoeni) tot aan de grens met de kuststreek der Geelvink baai "zoomede de geheele streek om de Argoeni baai tot en met Kaimana, en van daar langs de kust in de Z.O. richting tot en met de Etna baai, zijnde gebied van den Radja van Namatotte". Dezertijds wordt beter geacht, dat bestuursressort te beperken tot de Oostgrens van het gebied van den Radja van (het eiland) Argoeni, waarbij dus Tanah Merah nog tot Babo blijft behooren. Kokas, de standplaats van een Bestuursassistent- met de

Westelijker gelegen streken tot Kaap Fatagar is niet gemakkelijk te bereiken van uit Babo; het is eene lange, niet altijd gemakkelijke prauwrijs (West-moesson!) daarvan verwijderd. Daarentegen is er een, te verbeteren, pad van Fakfak naar Kokas, twee dagmarschen, en bestaat er telefonische verbinding tusschen die beide plaatsen, terwijl de Bestuursambtenaar van Fakfak, met de "Bensbach" veel beter in de gelegenheid is Roembati, Patipi of (ook met de Mailboot) Kokas enz. te bezoeken, dit ook desgewenscht tegelijkertijd kan doen als hij naar de Berau gaat.

Het ressort van den Bestuursassistent te Kokas is derhalve beter te behouden onder Fakfak, dan te brengen onder Babo. Wat het gedeelte beOosten Kaimana aangaat, praktisch zou de Hulpbestuurder zich daar al heel weinig mede kunnen bemoeien. (Van Babo naar Kaimana is het op zijn vlugst een reis van 4 etmalen). Daarentegen zal de Hulpbestuurder, ook veel zijn aandacht hebben te wijden aan de Noordkust der Bentoeni golf, het gebied beOosten de Sebjar. Mitsdien komt het ook beter voor, den Bestuursassistent te Kaimana niet onder den Hulpbestuurder te Babo te brengen.

Twee Bestuursvestigingen zullen nog wel wenschelijk blijken: ééne in het Noordwestelijk en ééne in het Zuid Oostelijk gedeelte der Afdeeling.

In het Noordwesten is de Kaiboës streek hiervoor aangewezen. Een Bestuursassistent, geplaatst b.v. te Konda, kan van daar uit de streken tot Tandjoeng Selee besturen eenerzijds, en anderzijds het achterland van Kaiboës en Waromgé rivieren, dus het gebied waar zich het Amaroe meer bevindt, welke streken nogal bevolkt moeten zijn, en waar men hoe langer hoe meer mede in aanraking komt. De Bestuursassistent te Inanwatan heeft dan nog een groot ressort: van het stroomgebied der Sekakrivier de geheele eigenlijke Berau, met de Stroomgebieden van de Kamoendan en de Wiriagar rivieren, welke in de Mac Cluer golf uitmonden.

In het Zuidoosten het geheele kustgebied voorbij de Etna baai wordt meer Bestuurstoezicht langzamerhand ook een eisch. In de laatste jaren komen daar (Chineesche) handelaren met hunne vogeljagers, in 't bijzonder in Mimika en omliggende streken, alwaar ook de, steeds vriendelijke, bevolking het meest geschikt is om onder Bestuursinvloed gebracht te worden, het eerst daarvoor in aanmerking te komen.

Fakfak is de standplaats van een Afdeelingscommandant der Gewapende Politie. Volgens onlangs ontvangen mededeeling zou de organische sterkte van dit Korps in de Afdeeling bedragen: 7 brigades of 140 karabijnen. Op de Reorganisatie voorstellen van den A.R. Ingenluyff staat echter aangeteekend, dat na gehouden besprekingen met Resident en Souschef der Gewapende Politie (die toen een dienstreis in dit gedeelte van den Archipel maakte) in October 1916 de sterkte gebracht is op 8 brigades of 160 karabijnen.

En zelfs dit kan gerust als een Minimum sterkte beschouwd worden: Eenige posten moeten voortdurend bezet blijven, het aantal verwisselingen (overplaatsing dienstbeeindiging Kaderschool enz) is voortdurend schrikbarend en men dient toch steeds de beschikking te hebben over vele groote en kleine patrouilles die de uitgestrekte Afdeeling moeten doortrekken, hetzij als geleide van den Bestuursambtenaar, hetzij voor machtsvertoon, soms ook om op te treden, als het maar om

nauwlettend toezicht te houden op kampongvorming, waarvoor thans weer verschillende streken aan de beurt zijn.

Waar de Gewapende Politie over een half dozijn posten verdeeld moet zijn is het voortdurende groote tekort eene belemmering voor de noodige patrouillegangen. Meerdere malen moesten hoogst noodige tochten uitgesteld worden, in afwachting van aanvulling.

De beste indeeling is:

Fakfak	:	2 brigades
Kokas	:	½ "
Kaimana	:	½ "
[balance forward		3 brigades]
Inanwatan enz.		
(Berau met Kaiboos	3	(te splitsen)
en achterland)		
Babo	:	2 "

Samen		8 brigades.

En dan nog is de tijd nabij, dat Misool behoorlijk afgepatrouileerd dient te worden! Om te beginnen, voor eene grondige registratie.

In het kampongbestuur treft men de meeste verscheidenheid van titels aan, zonder eenige regelmaat. Die titels zijn in vroegere jaren op kwistige wijze uitgedeeld, naar vermoed wordt soms maar aan een inboorling die bij handelsbetrekkingen op den voorgrond trad. Men vindt een kapala kampong, een majoor, een hoekoem, een kapitan, een Sengadji, een orang toewa, een Marino enz., zelfs een "waarnemend". Radja Tanah is de titel van een paar der voornaamste volkshoofden in de Berau (Radja Kais, Memiri enz.) in tegenstelling van den Radja Commissie, de vertegenwoordiger van den eigenlijken Radja (van Patipi, enz.), In al deze betitelingen dient regelmaat gebracht, om tot één gelijkvormig geheel te geraken.

Waar nu eenige kampongs tot één geheel zijn samengevoegd treft men ook een groot getal waardigheids bekleeders tezamen, dat op den duur tot het praktisch noodige dient teruggebracht.

b Belastingen

De beide hoofdgroepen der Belastingen zijn die, welke door het Gouvernement geheven worden, de gewone, directe en indirecte, en die, welke door het Zelfbestuur zijn ingesteld. Deze laatste vormen verreweg de voornaamste bron van inkomsten van de Afdeelingkas.

Die Zelfbestuursregelingen zijn de volgende, de daarachter vermelde bedragen zijn de ramingen van de begrooting van Ontvangsten der Afdeelingkas voor het jaar 1919.

1e. Eene Belasting naar het Inkomen van Inlanders in de tot het Landschap Tidore behorende Afdeeling West Nieuw Guinea der Residentie Amboina, voor

zooverre zij geen rechtstreeksche onderdanen zijn van het Nederlandsch Indisch Gouvernement dus eene belasting voor de Inheemsche bevolking: f 30.000.-

- 2e. Het Licentiestelsel voor de jacht op paradijs en papagaai achtige vogels en kroonduiven: f 30.000.-
- 3e. De regeling op het koopen of aannemen door Gouvernementsonderhoorigen van op buiten concessie terreinen gewonnen boschprodukten, hasil (5%) van boschprodukten: f 4000.-
- 4e. Het Licentiestelsel voor het stellen van Sero's: f 1000.-
- 5e. De regeling en heffing van grondhuur verschuldigd door Gouvernementsonderhoorigen op buiten concessie terreinen bestaande en aan te leggen aanplantingen, -grondhuur van bebouwde erven en aanplantingen: f 1000.-
- 6e. De Regelen betreffende den aard en den duur der persoonlijke diensten, waartoe de tot de onderhoorigen van het zelfbesturend Landschap van Tidore behoorende mannelijke Inlandsche bevolking in de Afdeeling West Nieuw Guinea verplicht is. Deze Heerendiensten kunnen worden afgekocht; in verband met den economischen toestand der bevolking werd het totaal dier afkoop sommen slechts geraamd op: f 2000.-

Andere bronnen van inkomsten zijn:

- De schadeloosstelling voor de overdracht aan het Gouvernement van het recht tot heffing van In en uitvoerrechten: (vaste post): f 600.-.
- Vergoeding van het gebruik van de opslaglokalen te Kokas en te Kaimana: f 600.-.
- Bijkomende Inkomsten, verbonden aan de vogeljachtbelasting, zijn het merk en bewaarloon van jachtgeweren: f 330.-.

De voornaamste uitgaven der Afdeelingskas zijn (Concept-Begrooting van uitgaven 1919):

- De Restitutie post: art. 1 f 24000.- en art. 2., onvoorziene Uitgaven f 16000.-.
- Justitie: voeding der gevangenen enz., personeel, enz. totaal f 21460.-.
- Financien: Collecte loonen (8%), personeel kasbeheer, schrijfbehoeften, enz. f 6570.-.
- Landschapsbestuur: bezoldigingen van Landschapshoofden (f 8550.-) Bestuurs-assistenten (f 6000.-) enz. enz. f 20340.
- Geneeskundige Dienst: aankoop van medicijnen en verbandmiddelen: f 1050.-
- Openbare landschapswerken: f 16560.-

De gezamenlijke Ontvangsten voor 1919 zijn geraamd op f 111280.- en de gezamenlijke Uitgaven zijn begroot op 108280.- hetgeen een batig saldo geeft van f 3000.-. Een dergelijk saldo dient steeds overgehouden als minimum ter bestrijding der Uitgaven bij den aanvang van het volgend jaar, alvorens de Inkomsten in voldoende mate binnenkomen.

Het totaal bedrag, hetwelk aan het Gouvernement gerestitueerd dient te worden, wegens uitgaven, gedaan in het rechtstreeksch belang van het Landschap en hulpverschaffing, kan bij lange niet door de Afdeelingskas voldaan worden. Een bedrag van wat het Gouvernement te vorderen heeft, werd onlangs voorloopig opgemaakt, maar

voor deze Afdeeling is het nog niet mogelijk, om voor een tijdvak van drie jaren het jaarlijksch restitutie bedrag vast te stellen, aangezien in den eersten tijd nog meer uitgaven van dien aard zullen moeten worden opgebracht (vermeerdering van personeel, van scholen subsidie). In het algemeen kan vastgesteld worden dat de Afdeelingskas jaarlijks vast f 24000.- kan restitueeren (art. 1 der Uitgaven Begrooting). Dit bedrag kan wel als norm beschouwd worden, in verhouding tot de draagkracht der Afdeelingskas.

Naar gelang de stand dier kas meer of minder gunstig is kan een grooter of kleiner bedrag boven dien norm gerestitueerd worden. Aangezien het jaar 1919 om verschillende redenen met een onverwacht groot saldo aanvangt, kon voor art. 2. nog eene som van 16000.- uitgetrokken worden, zoodat over 1919 een totaal bedrag van f 40000.- kan worden gerestitueerd. De eigenlijke Restitutie bedraagt voor 1919 als door den Resident opgegeven f 122.699.50, die van de hulpverschaffing f 18865.93, samen f 141.565.49½.-

Omtrent een paar posten nog eenige opmerkingen. Krachtens de in het suppletoir kontrakt met Tidore van 7 Juni 1900 bedoelde jaarlijksche schadeloosstelling voor de overdracht aan het Gouvernement van de Tolrechten betaalt het Gouvernement jaarlijks f 2400.- waarvan het aandeel voor Ati Onin en Sekar bedraagt: f 600.- Dit laatste bedrag is dus een vaste som die de Afdeelingskas telken jaren van het Gouvernement ontvangen moet.

Wat betreft de Vogeljacht, elk jaar worden door den Resident tijdelijk opgeheven de verbodsbepalingen, tevoren vermeld, ten opzichte van paradijs en papagaai achtige vogels en kroonduiven. Het Zelfbestuur vaardigt een besluit uit, waarbij die opheffing (het jachtrecht) "dienstbaar" wordt gemaakt "aan de behartiging van de geldelijke belangen van de gemeenschap en een licentie prijs wordt bepaald, waarbij tevens de straf op overtreding wordt bekend gemaakt. Daarna stelt de Resident de "voorwaarden" vast, waarop de jacht kan worden uitgeoefend. (Zie bijlagen).

In den aanvang van het jaar moeten aanvragen worden ingediend bij den Assistent-Resident. Deze is bevoegd onder nadre goedkeuring van den Resident bepaalde gedeelten van zijn ressort voor de jacht te sluiten met het oog op den politieken toestand of in het belang van rust en orde.

De som per geweer is, als hiervoren vermeld, herhaaldelijk verhoogd en werd voor 1918 gebracht van f 35.- op f 50.- Met die verhooging zal worden voortgegaan en aangenomen kan worden dat de aanvragen er niet minder op zullen worden. In 1918 waren er te Fakfak 22 licentiehouders, voor 62 jachtgeweren, te Kokas 36 licentiehouders voor 220, en te Kaimana 40 licentiehouders voor 368 geweren, totaal 98 licentiehouders en 650 geweren.

Het verdient alle aanbeveling het bepalen van den licentie prijs te doen geschieden in overeenstemming met Noord-Nieuw Guinea.

Het merkloon per geweer is f 0.25, het bewaarloon f 0.05 per maand, dus f 0.30.- De Bestuursambtenaar laat in zijne tegenwoordigheid de geweren (met munitie) uitdeelen en neemt die na afloop van het jachtseizoen weer in.

De raming der Belasting naar het Inkomen der Inheemsche bevolking kan niet

anders dan uiterst oppervlakkig zijn. Herregistratie en uitbreiding van Bestuursinvloed zullen eene langzame, geleidelijke stijging ten gevolge hebben. De Kaiboës streken b.v. beginnen nu ook belasting te betalen. In dienststelling van een Bestuursassistent in die streken met bijbehorend achterland, zou de kosten, daaraan verbonden, ruimschoots vergoed zien door meerdere belasting inkomsten. Zoo moet nu ook het kustgebied de Oosten Inanwatan aan de beurt komen. (Tarof Tambani enz).

De Heerendienstregeling van het Zelfbestuur stelt vast een maximum van 42 dagdiensten per jaar, hetwelk echter bij lange na niet bereikt wordt. In 1918 wisselde het aantal eigenlijke werkdagen (dus daar niet in begrepen de tijd om naar en van het werk te gaan) van één tot acht. De afkoopsom bedraagt f 6.- per jaar. In 1918 werd door 556 dienstplichtigen, geheel dan wel gedeeltelijk, afgekocht.

De Gouvernementsonderdanen in deze Afdeeling verrichten geen Heerendiensten en verkeerden dus in gunstiger omstandigheden dan elders. De Heerendienst bepalingen in de Residentie Amboina, vervat in Staatsblad 1912 NO. 505, zijn niet van toepassing op hen.

De Firma Baådilla oefende in vroegertijd Parelvisserij uit en heeft daarvan nog aan de Afdeelingskas het overblijvende van den achterstalligen pachtschat, thans nog: f 926.13 te betalen.

Tot nu toe werd uit de Afdeelingskas weinig tot stand gebracht, de stand der geldmiddelen liet dit blijkbaar niet toe, de gewone Uitgaven (traktementen, gevangeniswezen) naderden te dicht in Inkomsten en alleen een paar kleine bedragen konden voor eenig werkje een magazijn, een steiger worden afgezonderd. (De telefoon lijn werd aangelegd vóór deze Afdeelingskas werd opgericht; zij eischt veel een onderhoud).

Hiertoe in staat gesteld door het onverwacht groote saldo van het jaar 1918 kon thans een grooter werk van algemeen nut op de Begrooting van 1919 gebracht worden, te weten de bouw van een Ziekenhuis, waaraan dringend behoefte bestond. De kosten zullen echter over twee jaren verdeeld moeten worden. (Het totaal geraamde zou wel op de Begrooting van één jaar gebracht kunnen worden, maar dan zou er weer des te minder door de Afdeelingskas aan het Gouvernement gerestitueerd kunnen worden en het vorig jaar was de Restitutie post toch al zoo bijzonder klein; vandaar dat eene verdeling beter werd geacht).

De Afdeelingskas zal wellicht jaarlijks ongeveer een vijfde tot een vierde deel van het door het Gouvernement terug te vorderen bedrag kunnen voldoen. Dit lijkt al heel weinig, doch men bedenke hierbij, dat het Gouvernement uit deze Afdeeling (in haar geheel Zelfbestuursgebied) nog vele Inkomsten trekt, direct en indirect. De opbrengst der verschillende Belastingen, verschuldigd door Gouvernementsonderdanen in deze Afdeeling is niet zoo groot, een gemiddelde van $\pm$ f 10.000.- 's jaars kan wel aangenomen worden (in normale tijden).

De uitvoerrechten op de vogelhuiden echter 10% van de waarde leveren een aanzienlijk bedrag op. Die gelden worden door de uitvoerende handelaren te Kokas, Fakkak of Kaimana gedeponereerd bij den Recherche Ambtenaar; wanneer bericht ontvangen is dat de invoer heeft plaats gehad te Makassar of elders, worden die

depositobedragen den handelaar weer teruggegeven (Register 4a: In Deposito ontvangen gelden). Deze gezamenlijke sommen, welke elders geïnd en in 's Lands Kas gestort worden, zijn dus feitelijk bijdragen van West Nieuw Guinea. Het gemiddeld jaarlijksch bedrag dezer Uitvoer Rechten is groot, over de laatste zeven jaren gerekend, ± f 36400.- (Zie bijlage IV en V).

Opgaven van vogelhuiden enz., van de waarden en van de verschuldigde Uitvoer Rechten). De andere (In en Uitvoer) Rechten (en Accijnsen) zijn onbeduidend.

Door de instelling der Afdeelingkas in 1912 was het mogelijk om aan de voornaamste en invloedrijkste Hoofden eene vaste bezoldiging uit te keeren. Tevens zou hierdoor paal en perk gesteld kunnen worden aan allerlei vexatiën, terwijl ook een einde gemaakt zou worden aan het handeldrijven om in hun onderhoud te kunnen voorzien, met het opnemen van voorschotten van handelaren, bij wie de meeste tot zeer aanzienlijke bedragen in het krijt stonden. Toch zitten thans nog de meeste Hoofden in de schulden.

De aldus bezoldigde hoofden zijn: De Radja's van Ati², Fatagar, Namatotte, Patipi, Sekar, Argoeni, Waigama (Noord Misool) en Lilinta (Zuid Misool) elk f. 50,- 's-maands, en de Radja's van Roembati en van Wertoer, de Radja Moeda's van Ati², Watagar en Argoeni, de Radja Commissie van Kaimana en van Bira, elk f. 25,- 's maands.

Afgescheiden van die toegelegde traktementen ontvingen zeven Radja's nog de zoogenaamde Pantei² gelden. Deze bedroegen voor de radja's van Ati Ati, Fatagar en Roembati elk f. 300,- 's jaars, voor de radja's van Namatotte, Patipi en Sekar elk f. 200,- 's jaars, voor den radja van Argoeni f. 150,- 's jaars.

Deze pantei² gelden zijn de schadeloosstellingen van Landshoofden wegens deriving van inkomsten als gevolg van de overname door het Gouvernement van het recht tot heffing van In- en Uitvoer Rechten. Blijkens den tot den Resident van Ternate en Onderhoorigheden gerichten brief van den 1sten Gouvernements Secretaris van 16 Juli 1908 NO. 2016 dienen deze pantei² gelden echter het karakter van bezoldigingen te dragen (vergelijkt ook de aantekeningen der algemeene Secretarie, in afschrift overlegd bij het Gouvernements besluit van 8 November 1903 NO. 20). In de vorige Begrotingen werden de toegelegde traktementen en de pantei² gelden bij afzonderlijke artikelen opgebracht; thans zijn zij onder het artikel bezoldigingen samengenomen. het traktement van Radja Ati² wordt nu dus: f. 600,- + f. 300,- = f. 900,- 's jaars, enz. enz. De Negorij hoofden ontvangen 8% Collecte loon der door hen geïnde Belasting gelden.

c Rechtswezen

Er is Gouvernementsrechtspraak en Inheemsche rechtsbedeeling. De Assistent Resident is Voorzitter van den Landraad en Residentie rechter te Fakfak; de Bestuursambtenaar is tevens Magistraat. De Raad van Hoofden, onder Voorzitterschap van den Bestuursambtenaar, spreekt recht over de onderhoorigen van het Zelfbestuur, en komt overeen met den Landraad. Met de Magistraatsrechtspraak

komt overeen die, welke de Bestuursambtenaar uitoefent over de Inboorlingen.

Bij de zwaardere straffen, door de Inheemsche rechtbank opgelegd, wordt bij de opzending der stukken tot bekrachtiging van het vonnis door den Resident in overweging gegeven, den veroordeelde al dan niet zijn straftijd te doen doorbrengen in de Afdeeling. De reden hiervan is dat een verblijf van eenige jaren ver in den vreemde den veroordeelde zou doen wegwijnen. Hier tegenover dient echter ook overwogen dat een gevaarlijk individu, niet afkomstig uit zeer ver van Fakfak gelegen streken, gemakkelijk zou kunnen ontsnappen en b.v. de wijk nemen naar het naburige Baham, alwaar de Bestuursinvloed nog gering is.

Vooraf vroeger waren verreweg de meest voorkomende delicten vrouwenzaken. Volgens landsgebruik moest de schuldige partij een boete betalen, min of meer hoog naar gelang de zwaarte van het misdrijf, aan de beleedigde partij, wat de oorzaak was van velerlei misbruik en geknoei. Ook kwamen daar uit, tusschen stammen onderling, overvallen en gevechten voort, als wraak.

VI Politieke Toestand

a Inwendige toestand

De Radja's zijn minder Vorsten dan wel ambtenaren in dienst van het zelfbestuur, die eene vaste bezolding ontvangen.

Als voren medegedeeld zijn de voornaamste Radja's allen van vreemde bloede. In vroeger tijd hebben zij met een klein getal volgelingen zich gezag aangematigd over de oorspronkelijke bevolking, te beginnen met die der meer toegankelijke kuststreken, geleidelijk ook over die van het aangrenzende binnenland, die aldus in een toestand van afhankelijkheid geraakten.

Voornameijk door het verder aanknoopen van handelsbetrekkingen, hetgeen met zich medebracht het plaatsen van vertegenwoordigers, het aanstellen als zoodanig van bij den (ruil) handel op den voorgrond tredende inboorlingen, het vestigen van kleine kolonies, die weer aanraking uitbreidden tot meer binnenwaarts wonende stammen, werd de invloed der Radja's uitgebreid. Handelmonopolies - die niet zelden oneenigheid en twisten veroorzaakten leidden tot het tot stand komen van invloedssferen. Lang geleden was de Radja van Roembati een der machtigste vorsten, thans is Roembati een hoogst onbeduidend landje. Een vroegere Vorst breidde zijn invloed uit tot achter in de Bentoeni golf, daar is al jaren geleden niets van overgebleven. Verder had, nog niet lang geleden, Roembati nog invloed in Kampong Bahroe, het stroomgebied der Kais rivier, en zouden in vroeger tijd zelfs eenige Roembatiërs aan de boven Kaiboës "geplant" zijn - wat toen aanleiding dreigde te geven tot een conflict met Fatagar, dat daar op handelde. Volgt men het Noordwestelijk kustgebied dan sloot zich bij die invloedssfeer van Roembati aan die van Patipi: het Metamani-stroomgebied en Bira. Daarop volgde de streek, die onder den invloed stond van Sekar: de kust met Tarof, Kanara, Kaisweri (Kasoeweri), Tambani: het midden van de Noordkust der Mac Cluer

golf. Daarbij sluit aan het stroomgebied van de Sebjar enz., het oude monopoliegebied van den Radja van Argoeni. Oostelijker is elke band verbroken. Daar is thans de aangewezen man de (reeds oude) Kapitan van Sakaoeni, aan de Moetoeri gevestigd. De oude Majoor van Noesawammer, thans te Babo wonende, alwaar hij onder toezicht is, telt niet meer mede; hij en al zijne familieleden toonden onbetrouwbaar te zijn; van eenigen bestaat nog steeds het sterk vermoeden, dat zij stoken.

Al deze Radja's hebben natuurlijk nooit iets voor de bevolking gedaan, deze werd eenvoudig geëxploiteerd, en, nu de laatste jaren de toestanden zoo veranderd zijn, zijn de meeste van hen vrijwel overbodig geworden, eene schakel tusschen Bestuur en bevolking (Volkshoofden) die vaak beter gemist ware. Wel hebben eenigen van hen, met hunne Onderhoofden, Radja Moeda en Radja Commissie, in vroeger jaren goede diensten bewezen wijl zij als tusschenpersonen gebruikt werden bij aanrakingen met de bevolking, diensten die dan ook ruimschoots vergoed zijn geworden door toekenning van bezoldigingen. (blz. 60)

Onder de Radja's staan de Radja Moeda's, hun rechterhand. De vertegenwoordigers der Radja's op verder afgelegen plaatsen heeten Radja Commissie. Er zijn een Radja Moeda van Ati2, Fatagar en Argoeni (de laatste onlangs gestorven, nog geen vervanger). Er is een Radja Commissie te Kaimana, vertegenwoordiger van den Radja van Namatotte, en een Radja Commissie van Bira, de vertegenwoordiger van den Radja van Patipi. De Radja Moeda van Roembati, die verblijf hield te Kampong Bahroe Kais, werd ontslagen wegens verregaand plichtsverzuim en knoeien; hij pleegde vexatien en exploiteerde de bevolking (inkopen van groote hoeveelheden sago, op last geleverd, tegen een klein beetje tabak). De Radja Commissie van Patipi, die te Moegia woonde (Metamani rivier) vroeg zijn ontslag, juist bijtijds, anders had hij het wegens wangedrag en tiranniek optreden gekregen. Deze beide personen werden niet vervangen, want - hier komt het in beginsel op neer - het waren parasiteerende tyrannetjes tusschen Bestuur en bevolking, en op belegde vergaderingen bleek, dat men met de volkshoofden (Radja Tuach van Moegim met Sago, en van Kais en van Ketamani, beide te laatste kampong Bahroe) en de hen ondergeschikte kamponghoofden zeer goed kan opschieten en geen schakel (nog al van vreemden bloede) noodig of gewenscht is. Daar kwam nog bij dat de Radja en de Radja Moeda van Roembati gezamenlijk (afgescheiden nog van de pantei2 gelden, nu pas ook bij de bezoldigingen gerekend!) evenveel traktement uit de Afdeelingskas genoten als het eigenlijke Roembati een belasting opbracht, dus geen voordeelige bestuursorganisatie en eene welkome gelegenheid tot bezuiniging. Zoo ook werd de Radja Moeda van Patipi ontslagen wegens verregaand plichtsverzuim, ook iemand van vreemde afkomst en niet vervangen. De bezoldigde "Radja", een onderhoofd, van Jahadian (Kais) werd eveneens ontslagen wegens wangedrag en evenmin vervangen, zijnde dat ambt ook overbodig. Door het uitschakelen van dergelijke schadelijke elementen kon dus tegelijkertijd een flink bedrag vaste uitgaafpost, bezuinigd worden, hetwelk nu ten nutte der gemeenschap wordt besteed. Tenslotte bleek het niet nodig den ontslagen Radja van Piek-Piek te vervangen. De Radja van Ati2 is lui en onbetrouwbaar, en, als hiervoren medegedeeld, ook niet zeer gezien bij de bevolking; hij heeft zich al

meermalen uitgelaten zijn ontslag te willen vragen. De Radja van Fatagar, Nefa genaamd, is niet kwaad en, mits tusschenbeide aangespoord, wel gewillig en behulpzaam.

Tegen een der andere radja's zijn sterke vermoedens gerezen, langzamenhand zekerheid geworden, dat hij op flinke wijze belasting doet innen welke echter niet wordt afgedragen aan de Afdeelingkas. Dit is in onderzoek.

De jeugdige Radja van Roembati is te Fakfak ter schole geweest; hij heeft dus eenige meerdere ontwikkeling en treedt op met zelfvertrouwen, maar is overigens toch een onbeduidend ventje, geen bestuurder. Eenige jaren geleden huwde hij de dochter van den Radja van Fatagar. Hij moest toen een zeer groote bruidsschat betalen, waartoe hij zich verbond aan een handelaar van elders producten (schelpen enz) te leveren en waaronder de bevolking zeker jaren gebukt moet hebben gegaan. Zoo ook moet het huwelijk van den Radja van Sekar, een paar jaar geleden, veel gekost hebben. Dergelijke bedragen zijn allerminst in het belang van de bevolking, vooral waar die dure "vorsten" weinig of niets presteren; tegenover die lasten valt niet de minste contraprestatie te boeken en de gemeenschap heeft van zulke miniatuur heerschers aldus meer nadeel dan voordeel. Naief was de uiting van den Radja van Roembati, die ook van oordeel was, dat het een zware last was geweest voor zijn arme bevolking, maar die "maloe" was geweest om minder bruidsschat te vragen of te betalen. Wel moet de bevolking toen mede feest gevierd hebben, maar dergelijke bijdragen blijven toch uit den boeze en het is te hopen, dat zij voortaan voorkomen, in allen gevalle tot een minimum teruggebracht kunnen worden.

Nu geleidelijk meer controle kan worden uitgeoefend zal het (Europeesch) bestuur wel kunnen ingrijpen.

De eigenlijke bevolking is over het algemeen volgzzaam en gewillig en het is maar de vraag of er voldoende Bestuurspersoneel is om die volgzzaamheid nuttig aan te wenden. Vooral de lieden van de Berau (en Kaiboës) streken zijn zeer geschikt. Deswege werd het onafgebroken patrouilleeren in het Kaiboës gebied gestaakt, het veroorzaakte maar last aan de bevolking en de daartoe gebezigde 3/4 brigade kan elders beter benut worden. Op eene groote vergadering werd er echter op gewezen dat dit een blijk van vertrouwen was, eene proef; de Volkshoofden moeten nu toonen, zelf te kunnen besturen, regelen, zonder dat overal gewapende Politie bij te pas moet komen. Toen een half jaar geleden, de A.R. des namiddags te Moegatemin (Sekak) aankwam en bijna niemand thuis trof, gingen dien nacht (hoewel daaromtrent niets aangezegd was) vier vrouwen naar Kampong Bahroe (Kais) om de Hoofden (voor een paar dagen daarheen) te roepen. Dat pad was zes uren gaans, voor een goed deel door drassig terrein (als sago bosch) en den volgenden ochtend vroeg kwamen de hoofden zich melden. Dit voorbeeld is tevens tekenend voor de tegenwoordig heerschende veiligheid in die streek, waar nog eenige jaren geleden gehongied werd.

Ook de bevolking van de Christen Bentoeni (Jakati, Idore enz.) is zeer geschikt eveneens die van de Argoenibaai. In de Namerassstreek daarentegen is zij niet zoo volgzzaam (invloed van de familie van de ouden Majoor van Noesawammer is daar niet vreemd aan). In Bakam is de houding zooal niet direct vijandig, dan toch uiterst

wantrouwig en onwillig. Toen de Gezaghebber deze streek met eene patrouille doortrok was de bevolking overal gevluht en op de voornaamste paden, naar groote ladangs leidende, waren touwtjes aangebracht, die bij aanraking stukjes bamboe in beweging brachten, die door hun geklepper over grooten afstand waarschuwingssignalen gaven.

Hier was het weer het geval, dat de bevolking benauwd was gemaakt door leiden, die er belang bij hebben alle directe aanraking tusschen bevolking en Bestuur te verhinderen, teneinde zelf de vrije hand te blijven behouden en zonder eenig toezicht te kunnen optreden. O.a. - bleek achteraf - was toen het praatje rondgestrooid, dat alle mannen van Baham zouden worden opgevat en medegevoerd. Het waren Gorassers, die aldus gestookt hadden (Goras en nabijgelegen kust is de toegangsweg tot Noord Baham). Nu zijn verschillende omstandigheden voornamelijk gebrek aan personeel - de oorzaak geweest dat juist Baham, nogal het achterland van Fakfak en Kokas, bijna niet bezocht is geworden. De genoemde tocht van den Gezaghebber had plaats medio 1918, de laatste maal dat een Bestuurambtenaar die streek bezocht had, was in medio 1907 geweest, een tijdsverschil dus van elf jaren. Is er eenmaal geregelde aanraking verkregen (waarbij verdachte vreemde elementen zooveel mogelijk te weren) dan zullen zich wel geen moeilijkheden voordoen. Zoo is ook de gezamenlijke bevolking van het vroeger zoo rumoerige, verzet plegende, Tanah-Merah wel te leiden, mits zorg kan worden gedragen dat zij niet beïnvloed wordt door stoken en verdachtmakingen, uit Sekar enz. (Juist om die reden werd te Tanah-Merah tijdelijk eene kwart brigade Politie gezet, naar aanleiding van stoken tegen de Zending, die er eene school oprichtte welke ten slotte toch goed bezocht wordt).

In het algemeen kan gezegd worden, dat de eigenlijke, de oorspronkelijke bevolking gemoedelijk behandeld kan worden; Waar zij met vreemde elementen vermengd is, of daardoor beïnvloed wordt, daarentegen met gestrengheid dient opgetreden.

b Verhouding tot de omliggende rijken

VII Verhouding tot het Nederlandsch Indisch Gouvernement

De Afdeeling West Nieuw Guinea behoort geheel tot het Inlandsch Zelfbestuur van Tidore. Er is in deze Afdeeling geen Gouvernementsgebied.

De vertegenwoordiger van dat Zelfbestuur is de Radja van Ati², die van Fatagar (Mafa), overigens in rang gelijk, zou geschikter zijn en ware aan te wijzen, wanneer de eerstgenoemde aftreedt.

De verhouding tusschen Gouvernement en Zelfbestuur wordt bepaald door de Zelfbestuursordonnantie, het Besluit van 17 Januari 1914 N°. 16 vervat in Staatsblad 1914 N°. 24, waarop Toelichtingen zijn gegeven bij rondschriften van den Directeur van B.B. van 10 October 1914 N°. 7425.

Het zelfbesturend gebied sluit niet in zich de territoriale wateren, deze worden

gerekend tot het Gouvernementsgebied.

Weltevreden, den 15den Maart 1919.

De afgetreden Assistent-Resident van
West - Nieuw - Guinea,
(w.g.) J. SEYNE KOK.

Bijlage I.-

L E K T U U R.-

1. Nederlandsch Nieuw Guinea en de Papoesche eilanden.
-A. Haga.-
2. Reizen in West Nieuw Guinea. Tijdschrift van het Kon. Ned.
Aardrijkskundig Genootschap.-
J.W. van Hille
3. Nota Colijn.-
4. Nota Lulofs.-
5. De Uitkomsten der verrichtingen van de militaire exploratie in Nederlandsch
Nieuw Guinea. Mededeelingen van het Encyclopaedisch Bureau, XI.-
6. De Paradijsvogeljacht. Tijdschrift voor het B.B. deel L III, aflevering 9-10;
Sept.Oct. 1917.-
c. Lulofs.-
7. Politiek beleid op de Buitenbezittingen.-
8. Zelfbestuursordonnantie (Verhouding van Zelfbesturen tot Gouvernement)-
Besluit G.G. 17 Januari 1914 No. 16, Staatsblad 1914 No. 24.-
9. Toelichtingen op de Zelfbestuursordonnantie. Rondschrijven Dir. B.B. van 10
October 1914 No. 7425.-
10. Bundel Zelfbestuursregelingen. (vogeljacht; Boschproducten, Sero's, Grondhuur,
Belasting, Heerendiensten).-
11. Bundel Exploratie verslagen.-
12. Bundel Vogeljacht.-
13. Zeemansgids.
(N.B. Achterin vindt men de Nummers der zeekaarten, betrekking hebbende
op West Nieuw Guinea.-
14. Britsch Nieuw Guinea (Papua)- Mededeelingen van het Encyclopaedisch Bureau,
aflev[e]ring XVI - J.A.W. Coenen.-

Bijl II.-

Opgave van eenige

Afstanden in West Nieuw Guinea.-

Van	Naar	Duur (in uren)	Toelichtingen.- N.B. Deze afstanden zijn bij benadering aangegeven het zyn gemiddelden uit rappor- ten van Politie patrouilles.-
Inanwatan	Setoebir	3/4	
"	begin pad	2½	(roeien, de Sigaroi op)
begin pad	Saga	4	moerasland
Saga	begin pad	2	(roeien, de Netamani op)
begin pad	Kampong Bahroe Kais	2	drassig "
Kampong Bahroe Kais	Saronggo	2	
Saronggo	Moegatemin	4	
Moegatemin	Maseffoe	3	
Maseffoe	Semai	1	
Semai	Bagaraga	6	
Bagaraga	Wersar	8	
Wersar	Teminaboean	4	(groote omweg, binnenwaarts)
Wersar	Teminaboean	3/4	(roeien, de Kaiboës op)
Teminaboean	Seremoek	8	
Teminaboean	Fejan	1	
Fejan	Saffie	7	
Wersar	Konda	8	
Sarongga	Karamangani	6	
Karamangani	Soni	8	
Soni	Saweno	5	
Saweno	Kamboro	1	

Van	Naam	Duur (in uren)	Toelichtingen.-
Kamoro	Aitigahoe	4	
Aitigahoe	Taratara (Amiak)	3	
Taratara (Amiak)	Kediëm	3	
Kediëm	Sikaoe	6	
Sikaoe	Bagaraga	4	
Taratara	Baoe	2	
oe Hararo)	Sembring	3	
Taratara	Ewain	3	
Ewain	Harkomi	3	
Harkomi	Amaroe-meer	4 ?	(onzeker)
Taratara	Seami	9½	

Fakfak	Pasir Pendik	14	
Pasir Pendik	Kokas	2	(roeien)

Kaimana	Sisiadang	3	

Rawa (Rafada) (N.W. Argoeni baai) - Tomaremma (zijrivier Kaitero) (doorsteek Argoeni Bentoeni)		7	

Idore	Wariangi	4	N.B. Deze afstanden, even bij benadering, zijn volgens opgaven van den Zendeling. (roeien)
Idore	Waraboer	5	
Waraboer	Wewor	2½	
Wewor	Memissi (kust)	1/4	
Waraboer	Kindowara	4½	
Waraboer	Etiobi	2½	
Wariangi	Windessi (kust)	3½	
Jakati	Karwani (kust)	7½	

Bijlage III.-

Opgave van het aantal Zendingsscholen
in
West Nieuw Guinea.-

Plaatsen.	Aan tal goeroes	Aantal school Kinderen		
		jon- gens	meis- jes	Totaal
Inanwatan I, II en III	9	397	197	594
Moegim	3	129	66	195
Jahadian	2	53	33	86
Kampong Baroe	2	68	8	76
Ajer Besar	1	-	-	-
Idore	1	22	25	47
Warianggi	1	17	18	35
Waraboer	1	12	10	22
Kindowara	1	10	7	17
Jakati	1	28	27	55
Kemon	1	8	5	13
Sjoega	1	11	6	17
Tanah Merah	2	68	-	68
Sobarawara	1	14	7	21
Totaal	27	837	409	1246

Opgave van Uitgevoerde vogelhuiden gedurende de jaren:

Namen der vogelhuiden	1912		1913		1914		1915		1916		1917		1918	
	Aantal	Waarde	Aantal	Waarde	Aantal	Waarde	Aantal	Waarde	Aantal	Waarde	Aantal	Waarde	Aantal	Waarde
	<u>Fakfak en Kaimana</u>		<u>Fakfak</u>		<u>Fakfak</u>		<u>Fakfak</u>		<u>Fakfak</u>		<u>Fakfak</u>		<u>Fakfak</u>	
Paradijsvogelhuiden	10716	f 160740-	2175	f 76125-	3397	f 84925-	2124	f 26550-	2347	f 23470 -	1025	f 13325 -	1525	f 25925 -
Palengoghuiden	3453	5180-	12	42-	-	-	15	30-	11	22 -	18	36 -	30	60 -
Isaphuiden	32	48-	636	1272-	-	-	468	468-	361	451 25	506	506 -	540	675 -
Kroonduivenkoppen	14669	11002-	1626	3252-	1832	2748-	1346	1346-	721	540 75	387	387 -	810	810 -
Totaal	28870st	f 176970-	4449st	f 80691-	5229st	f 87673-	3953st	f 28394-	3440st	f 24484 -	1936	f 14254 -	2905st	f 27470 -
			<u>Kaimana</u>		<u>Kaimana</u>		<u>Kaimana</u>		<u>Kaimana</u>		<u>Kaimana</u>		<u>Kaimama</u>	
Paradijsvogelhuiden			10760	f 376600-	11228	f 280700-	7593	f 94913-	5440	f 54400 -	10956	f 142428 -	8948	f 152116 -
Palengoghuiden			978	3423-	-	-	405	810-	620	1240 -	708	1416 -	956	1912 -
Isaphuiden			2606	5212-	-	-	1610	1610-	2086	2607 50	4032	4032 -	3070	3837 50
Kroonduivenkoppen			14815	29630-	9932	14898-	8714	8714-	8205	6153 75	9144	9144 -	11369	11369 -
Totaal			29159st	f 414865	21160st	f 295598-	18322st	f 106047-	16351st	f 64401 25	24840st	f 157020 -	24343st	f 169234 50
			<u>Kokas</u>		<u>Kokas</u>		<u>Kokas</u>		<u>Kokas</u>		<u>Kokas</u>		<u>Kokas</u>	
Paradijsvogelhuiden	7228	f 108420-	8076	f 282660-	4651	f 116275-	7242	f 90525-	5859	f 58590 -	4475	f 58175 -	5422	f 92174 -
Palengoghuiden	301	452-	873	3055-	-	-	472	944-	346	872 -	345	690 -	590	1180 -
Isaphuiden	2238	3357-	2642	5284-	-	-	1406	1406-	1486	1857 50	1359	1359 -	1453	1816 25
Kroonduivenkoppen	12531	9399-	18286	36572-	5668	8502-	7087	7087-	4348	3261 -	3705	3705 -	3065	3065 -
Totaal	22298st	f 121628-	29877st	f 327571-	10319st	f 124777-	16207st	f 99962-	12129st	f 64580 50	9884st	f 63929 -	10530st	f 98235 25
	Plaatselijke Waarde													
	<u>1912</u>		<u>1913</u>		<u>1914</u>		<u>1915</u>		<u>1916</u>		<u>1917</u>		<u>1918</u>	

Bijlage V.-

OPGAVE van het totaal aantal uit de afdeling West-Nieuw Guinea uitgevoerde vogelhuiden, zoome-
de van de verschuldigde Uitvoerrechten.-

Jaar	Aantal	Verschuldigde rechten; 10% van de plaatselijke waarde	
1912	51168 stuks	f 29860	
1913	63485 "	82312	
1914	36708 "	50804	
1915	38482 "	23440	
1916	31920 "	15346	575
1917	36660 "	23520	30
1918	37778 "	29493	975
	-----	-----	-----
Totaal	296201 stuks	f 254776	85

Bijlage VI.-

Opgave van Uitgevoerde Producten gedurende de jaren:

Benaming der producten	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Muskaatnoten K.G.	250728	294686	379130	372124	915368	530000	
Foelie "	34286	48236	33418	49724	110484	60000	
Damar "	189410	56358	110608	297166	293012	23000	
Massooi "	47058	8370	47120	70246	32178	14000	
Geelhout "	-	-	1674	66154	19158	32000	
Burgoschelpen "	-	5146	4650	12400	9486	3700	
Trocaschelpen "	22940	16948	28954	43338	59613	25400	
Parelmoerschelpen "	14074	6634	1860	1054	1178	90	
Tripang "	3844	2170	14818	54994	26164	30000	
Paradijsvogel- huiden (stuks)	17944	21011	19276	16959	13646	16456	15895

Bijlage VII.-

Waarde der Ingevoerde goederen gedurende
de jaren.-

Havens	1913	1914	1915	1916	1917
Fakfak	f 278348	f 140963	f 100873	f 128333	f 135813
Kokas	" 208400	" 130182	" 99333	" 85325	" 65887
Kaimana	" 156824	" 113228	" 52717	" 104180	" 65137
Totaal invoer	f 643572	f 384373	f 252923	f 317838	f 266837
Waarde der Uitgevoerde goederen.-					
Fak Fak	f 183567	f 126751	f 173457	f 211288	f 277504
Kokas	" 210356	" 203890	" 168544	" 116661	" 182771
Kaimana	" 252394	" 239691	" 137669	" 156848	" 95255
Totaal uitvoer	f 646317	f 570332	f 479670	f 484797	f 555530

Bijlage VIII.-

Opbrengst van diverse belastingen, verschuldigd, door Gouvernements onderdanen.-

Aard der belastingen:	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Inkomsten belasting Europeanen	f 722.10	f 901.54	f 667.57	f 438.50	f 535.79	f 777.33	f 837.76	f 497.26
Personeele belasting Europeanen) en Vreemde Oosterlingen)	570.095	673.45	728.17	765.18	828.505	943.98	749.335	638.445
Bedrijfsbelasting (Inlanders) (Niet inheemsche bevolking)	1) 2153.60	1) 2550.-	1) 2401.-	4560.56	4010.56	3822.16	3255.20	3334
Bedrijfsbelasting Vreemde Oosterlingen.-	2374.19	3381.79	2897.79	7263.75	6129.895	5121.96	3155.755	3435.825
	f 5819.985	f 7506.75	f 7024.53	f 13028.19	f 11504.75	f 10665.43	f 8034.05	f 7905.53

1) Hoofdelijke belasting.-

Bijlage: IX.-

Afdeelingkas van West Nieuw Guinea.-
Overzicht van Ontvangsten en Uitgaven, tevens van de beide voor-
naamste bronnen van Inkomsten.-

Jaar	Bedrag vogeljacht licenties x)	Bedrag der belasting	Totaal Inkomsten	Totaal uitgaven	Toelichtingen
1913	f 24259.-	f 22529.-	f 70741,97	f 59502.75	x) w.o. f 384 een merk en bewaarloon.-
1914	28151.20	21293.10	77325.77½	77258.61½	x) w.o. f 526 een merk en bewaarloon.-
1915	18410.40	30485.25	69150.92	69150,92	x) w.o. f 560.4.... aan merk en bewaarloon.-
1916	28037.45	24546.27½	68330.41	67832.71	x) w.o. f 467,4.... aan merk en bewaarloon.-
1917	19678.10	23457.15	55501.44	47436,33½	x) wo. f 813.10 aan merk en bewaarloon.-
1918	32798.10	33741.65	86245.73	35648.98½	x) wo. f 298.10 aan merk en bewaarloon.-
1) 1919	30330.-	30000.-	111280.-	108280.-	x) wo. f 330 aan merk en bewaarloon.-

1) 1919 Volgens de Begrooting van Ontvangsten en Uitgaven.-

Bijlage X.-

De gemachtigde van het Zelfbestuur van Tidore voor
West Nieuw Guinea.-

Gelet op:

- de ordonnantie van 16 Augustus 1911 (Staatsblad NO. 473), waarbij de ordonnantie van 14 October 1909 (Staatsblad No. 497), houdende bepalingen tot bescherming van sommige in Nederlandsch Indië in het wild levende diersoorten, met ingang van 1 Januari 1912 toepasselijk is verklaard op het gebied van het Zelfbesturend landschap Tidore voor zoover dat behoort tot de afdeeling Noord en West Nieuw Guinea.
2. artikel 3 van voormelde ordonnantie van 14 October 1909 (Staatsblad No. 497), waarbij de Hoofden van Gewestelijk bestuur gemachtigd woden ten aanzien van bepaalde door den Gouverneur Generaal aan te wijzen diersoorten, de in de artikelen I en 2 dier ordonnantie omschreven verbodsbepalingen hetzij geheel, hetzij ten deele tijdelijk en onder telkens bepaaldelijk aan te geven voorwaarden ten doel hebbende de uitroeiing van de betreffelijke diersoorten tegen te gaan, op te heffen.-
  3. artikel 2 sub β van het Gouvernements besluit van 24 December 1909 No. 59 (Staatsblad No. 594) zooals dit is gewijzigd bij Gouvernements besluit van 12 Juli 1911 No. 28 (Staatsblad No. 409) houdende aanduiding van de diersoorten voor welke krachtens artikel 3 van de laatstelijk aangehaalde ordonnantie, hetzij geheel hetzij ten deele tijdelijk en onder telkens bepaaldelijk aan te geven voorwaarden ten doel hebbende de uitroeiing van de betreffelijke diersoorten tegen te gaan, door de hoofden van Gewestelijk Bestuur op de bezittingen buiten Java en Madoera kunnen worden opgeheven.-

Overwegende dat het wenschelijk voorkomt het onverkort bij het Zelfbestuur van Tidore gebleven jachtrecht dienstbaar te maken aan de behartiging van de geldelijke belangen van de gemeenschap.-

Heeft besloten:

Eerstelijk

Namens het Zelfbestuur van Tidore te bepalen, dat tot het uitoefenen van de jacht op alle soorten van paradijsvogels, papegaaiachtige vogels en kroonduiven, voor zoover betreft het gebied der afdeeling West N.G. met uitzondering van het eiland Misool.-

en voor zoover die jacht door den Resident van Amboina met gebruikmaking van de hem bij artikel 3 der ordonnantie van 14 oktober 1909 (Staatsblad No. 497) juncto artikel 2 B van het Gouvernements besluit van 24 December 1909 No. 59 (Staatsblad No. 594) zooals dit laatste is gewijzigd bij Gouvernements besluit van 12 Juli 1911 No. 28 (Staatsblad No. 409) verleende bevoegdheid is dan wel in de toekomst zal worden opengesteld op de daarvoor door genoemden Gewestelijken bestuurder gestelde dan wel later te stellen voorwaarden en voorschriften, vergunningen (licenties)

zullen kunnen worden verleend tegen betaling van f 50 (vijftig gulden) per voor die jacht in gebruik zijnde geweer, welke vergunningen (licenties) slechts geldig zullen zijn voor een jachtseizoen.

Ten tweede

Den Resident van Amboina in overweging te geven aan de uitoefening van die jacht en ter waarborging van de rechten der licentiehouders alle verdere voorwaarden en voorschriften te verbinden die hem nuttig en noodig mochten voorkomen alsmede regelingen te treffen betreffende inning en storting in de afdeelingkas van West Nieuw Guinea van de voor die licenties verschuldigde gelden, zullende het Zelfbestuur van Tidore zich zonder eenige restrictie daaraan onderwerpen.

Ten derde

Overtreding van het bepaalde bij ten eerste van dit besluit en van de door den Resident van Amboina nader vast te stellen voorwaarden en voorschriften wordt gestraft met eene geldboete van ten hoogste f 100 (een honderd gulden) of hechtenis ten hoogste drie maanden.-

Poging tot deze overtreding is strafbaar met dezelfde straffen.-

Bijlage XI.-

EXTRACT uit het Register der Besluiten van den Resident van Amboina.-

No. 947.-

Bijl: 2.- Amboina, den 18den December 1917.-

De Resident van Amboina.-

Gelezen artikel 2 van het besluit van den gemachtigde van het Zelfbestuur van Tidore voor West Nieuw Guinea van 17 October 1917, waarbij hem, Resident, o.a. in overweging is gegeven aan de uitoefening van de jacht op alle soorten van paradijsvogels, papegaaiachtige en kroonduiven, voor zoover betreft het tot de afdeeling West Nieuw Guinea behoorend gebied van het landschap Tidore met uitzondering van het eiland Misool alle verdere voorwaarden en voorschriften te verbinden, die hem, Resident nuttig en noodig mochten voorkomen.

Heeft besloten:

Eerstelijk: Te bepalen dat:

- a. de licenties namens den gemachtigde van het Zelfbestuur van Tidore voor West Nieuw Guinea worden verleend door den Assistent Resident van West Nieuw Guinea overeenkomstig het hieraan gehecht model.-
- b. De Assistent Resident van West Nieuw Guinea bevoegd is bepaalde gedeelten van zijn ressort onder nadere goedkeuring van hem, Resident, voor de jacht te sluiten, wanneer hem dit noodzakelijk voorkomt met het oog op den politieken toestand of in het belang van rust en orde.-

Ten tweede:

Vast te stellen de aan dit besluit gehechte voorwaarden gedurende het jaar aan de verlening van vergunningen - licenties - tot de jacht op paradijsvogels, papegaaiachtige vogels en kroonduiven verbonden voorschriften omtrent het in bezit of in eigendom hebben door nietlicentiehouders van de bovengenoemde vogelsoorten, dood of levend.-

Afschrift dezes verleend aan den fd. Ontvanger der In- en Uitvoerrechten en Accijnzen te Fakfak tot informatie en naricht.-

Bijlage XII.-

Behoort bij besluit van den Resident van Amboina ddo.
18 December 1917 No. 947.-

VOORWAARDEN

Gedurende het jaar 1918 aan de verleenning van vergunningen licenties tot de jacht op paradijsvogels, papegaaiachtige vogels en kroonduiven, verbonden en voorschriften omtrent het in bezit of in eigendom hebben door niet licentiehouders van de bovengenoemde vogelsoorten, dood of levend, een en ander voor zoover betreft het gebied der afdeling West Nieuw Guinea met uitzondering van het eiland Misool.-

- 1e. Licentiehouders, die zelve geen jagers zijn kunnen jagers aanstellen, met wie desgewenscht schriftelijke overeenkomsten kunnen worden aangegaan ten overstaan van den betrokken plaatselijken bestuursambtenaar.-
- 2e. Om als jager toegelaten te worden, is de vergunning noodig van het betrokken plaatselijk bestuurshoofd, dat die vergunning weigeren, kan, indien hij zulks in het belang van rust en orde wenschelijk acht.-
- 3e. De door licentiehouders in dienst genomen jagers worden dor het betrokken Hoofd van plaatselijk bestuur geregistreerd en kunnen ieder hoogstens twee geweren in bruikleen krijgen.-
- 4e. Op de licenties behooren bekend te worden gesteld de merken der geweren, bedoeld bij artikel 3 sub d van de Gewestelijke Keur ddo. 30 September 1910.-
- 5e. De maximum hoeveelheid buskruit, die gedurende het jachtseizoen per geweer verbruikt mag worden, bedraagt 1½ K.G.
Alleen jachtkruit van het merk F.F.F. mag worden gebezigd.
- 6e. Uiterlijk op ultimo October 1918 moeten door de licentiehouders de geweren goed met roestwerende middelen ingesmeerd en de restanten buskruit en munitie met de daarbij behorende vergunningen tot bezit ingeleverd worden ter plaatse, te bepalen, door den Assistent Resident van West Nieuw Guinea tegen een bewijs van ontvangst, tenzij de licentiehouders ze wenschen uit te voeren met inachtneming van de terzake bestaande bepalingen.
- 7e. Behoudens de gevallen, bedoeld bij de artikelen 4 en 5 van Staatsblad 1909 No. 497 is het bezit of het in eigendom hebben van vogels en vogelhuiden aan licentiehouders alleen vergund, voor zoover zij die verkregen hebben van hun eigen jagers of van andere licentiehouders dan wel van niet- licentiehouders, die op rechtmatige wijze in het bezit er van gekomen zijn.-
Aan niet- licentiehouder is het bezit of het in eigendom hebben van vogels en vogelhuiden verboden, tenzij die door koop, ruil, ten geschenke of op andere rechtmatige wijze verkregen zijn.-
- 8e. Bij vervoer van vogels en vogelhuiden middels stoomschepen binnen de afdeling West Nieuw Guinea moeten zij gedekt zijn door een schriftelijke vergunning af te geven door den betrokken plaatselijken bestuursambtenaar of door een anderen door den Resident van Amboina aan te wijzen ambtenaar of beampte.-

- 9e. Uiterlijk op ultimo van de maand, waarin het jachtseizoen eindigt, moeten de vogels en vogelhuiden zoowel die, welke bestemd zijn voor eigen gebruik, die nog niet van de afdeeling West Nieuw Guinea zijn uitgevoerd, geregistreerd worden bij den betrokken plaatselijken bestuursambtenaar, die daarvan een bewijs afgeeft.

De uitvoer van de eerste categorie moet geschieden met den eerstvolgenden stoomer na de sluiting van het jachtseizoen.

Bijlage XIII.-

EXTRACT uit het Register der Besluiten van den Resident van Amboina.-

No. 981.-

Amboina, den 31sten December 1917.-

De Resident van Amboina.-

Willende gebruik maken van de bevoegdheid van de Hoofden van Gewestelijk Bestuur, toekend bij artikel 3 van de ordonnantie in Staatsblad 1909 No. 497 junctis Staatsblad 1909 No. 594 en Staatsblad 1911 No. 409.-

Heeft besloten:

Ten eerste: Voor de afdeelingen:

- a. West Nieuw Guinea met uitzondering van het tot de groep der Radja Ampat behorende eiland Misool;
- b. Zuid Nieuw Guinea.
- c. Aroe eilanden.
- d. in de overige gedeelten van het gewest op te heffen:
de in artikel I, alinea I van Staatsblad 1909 No. 497 omschreven verbodsbepalingen voor zoover betreft het vangen en dooden van;

a.b.c.

1e. de soorten paradijsvogels bekend onder de namen van boeroeng koening, palenggo, en isap, zoomede de papegaaiachtige vogels.-

gedurende de maanden April tot en met September 1918 en

2e. kroonduiven.-

gedurende de maanden April tot en met Juli 1918.-

d.

1e. de mannetjes herten en

2e. de papegaaiachtige vogels

gedurende de maanden April tot en met September 1918.-

met dien verstande, dan voor de afdeeling Ceram het bij sub d bedoeld tijdvak voor zoover betreft het vangen en dooden van papegaaiachtige vogels gesteld wordt op tien maanden, alzoo gedurende de maanden April 1918 tot en met Januari 1919 en voorts met bepaling dat:

a. de jacht op de in dit besluit genoemde vogelsoorten slechts geschieden mag middels voorlaad geweren, makende de afdeeling Zuid Nieuw Guinea hierop eene uitzondering alwaar ook gebruik mag worden gemaakt van achterlaad geweren.-

b. Voor zooveel betreft de paradijsvogels uitsluitend op de volwassen mannetjes jacht zal mogen worden gemaakt.

Ten tweede: Aan te teekenen, dat:

a. de door het Zelfbestuur te verlenen persoonlijke vergunningen (licenties) tot het uitoefenen van de jacht de goedkeuring van den Resident van Amboina zullen behoeven;

b. De Afdeulingschef bevoegd zijn bepaalde gedeelten van hun ressort onder nadere goedkeuring van hem Resident, voor de jacht te sluiten, wanneer hem dit noodzakelijk voorkomt met het oog op den politieken toestand of in het belang van rust en orde.-

Afschrift dezes verleend aan den Assistent-Resident van West Nieuw Guinea tot informatie en naricht.-

De voorwerpen waarmede de overtreding is gepleegd zoomede de huiden en andere lichaamsdeelen van de met overtreding van de in deze regeling vervatte of bedoelde verbindende voorwaarden en voorschriften verkregen exemplaren der hoogergenoemde vogelsoorten worden in beslag genomen en verbeurd verklaard ten bate van de afdeulingskas van West Nieuw Guinea danwel - zoo zij geen waarde vertegenwoordigen - vernietigd of voor het gebruik ongeschikt gemaakt.-

Bij niet nakoming van de voorwaarden waaronder de vergunning (licenties) is verleend kan deze worden ingetrokken.-

den,
De gemachtigde van het Zelfbestuur vd,

Model 1.-

Licentie

No.

Wordt mits deze vergunning verleend aan:

(a)

om in de Afdeeling West Nieuw Guinea der Residentie Amboina de jacht uit te oefenen of te doen uitoefenen op volwassen mannetjes-paradijsvogels gedurende de maanden April t/m September en op kroonduiven gedurende de maanden April t/m Juli met (b)
voorlaadgeweren, gemerkt als volgt:

Onder de voorwaarden behorende bij het besluit van den Resident van Amboina ddo:

FakFak, 19
De Assistent Resident van West Nieuw Guinea,

- (a) Landaard, naam, beroep en woonplaats van den licentiehouder
- (b) Aantal geweren in letters en cijfers.

Model 3.-

Soerat perdjandjian

- (a) +
- (b) +
- (c) +
- (d) +
- etc:

Jang bertande dibawah ini Mengakoe:

1ste. Ada mendjadi toekang pasang dari l

2de. Ada termina dari l

(a) l	senampang, dengan obatnja tjockoep, pakai tjap.....					
(b) l	id	id	id	id	id	id
(c) l	id	Id	id	id	id	id
(d) l	id	Id	id	id	id	id

etc.: 3de Akan membajar sama l
senampang satoe boeroeng koening No. I didalem satoe boelan:

4de Habis 8 hari liwat dari mesti kembali pada l
Senampang2 jang dibawah, dan sisa obat, hagil dan dopies;

5de Akan mendjoeal boeroeng2 jang dipesang kepada l
Tiada boleh djoeal pada orang lain dan harganja satoe boeroeng seperti biasa di Fak Fak.-

Toekang2 pasang jang terseboet diatas ini, jang tiada menoeroet perdjandjian ini, akan di hoekoem oleh toean Assistent Resident dari West Nieuw Guinea.

Fak Fak, 191
Tanda tangan dari toekang2 pasang,

- + Namen van de jagers
- l Namen van de licentiehouden
- l Aantal geweren van de jagers.

Model 4.-

Saja njang bertanda di bawah ini, mengakoe ada beli boeroeng-boeroeng seperti di seboet di bawah ini, iaitoe:

Nama dan kabanjakan
dari boeroeng2 njang di beli

Dibeli dari: [nama2 atau li-
centiehouder]

(Tanda tanga)

Model 4a.

Saja jang bertanda di bawah ini
mengakoe ada beli boeroeng2 deri toekang2 pasang jang terseboet di
bawah ini.-

Nama deri toekang2 pasang!	Nummer senapan	Paradijsvogel banjaknja	Palenggo banjaknja	Isap banjaknja	Kroonduiven- koppen ba- njaknja

Residentie Amboina

Afdeeling West Nieuw Guinea.

No. (Geldig voor)

Wordt mits deze vergunning verleend aan

handelaar te tot opkoop van bosch-
producten van de Inheemsche bevolking van het gebied van

Fak Fak,

De Assistent-Resident,

No.

Naam van den belastingschuldige No.
uitgevoerde artikelen.

Ontvangen van

de som van

Bemanning	hoeveel- heid.	waarde		belas- ting.-	
Totaal					

wegens verschuldigde ngase over:

Fak Fak,

De Ontvanger der belasting,

Fak Fak,

De Ontvanger,

Stortingstaat.-

De Kashouder der Afdeelingkas te ge-
lieve te ontvangen van den Ontvanger der Ngase een bedrag af
wegens ontvangen belasting van uitgevoerde
boschproducten gedurende de maand
(vlg. register NO)

Fak Fak,
De Ontvanger,

De laatste opgave heeft Plaats
gehad op
De Ontvanger,

Voor de Ontvangst van f

De Kashouder,

No.

Naam van den Serosteller:

No.

Ontvangen van
de som van
wegens verschuldigde Cijns voor
het stellen van
sero te
gebied van den radja van

Naam van de plek waarop de sero komt te staan en c.q. de naam van het gebied waar- onder die plek ressorteert.-	Aantal plekken	Cijns	
Totaal			

Fak Fak,
De Ontvanger van den Cijns

Fak Fak, den
De Ontvanger van den Cijns,

Stortingsstaat.-

De Kashouder der Afdeelingkas te
gelieve te ontvangen van den Ontvanger van den Cijns te
een bedrag van f _____ wegens ont-
vangen cijns voor het stellen van Sero's gedurende de maand

_____, den _____ 19____
De Ontvanger van den Cijns

De laatste opgave is van den

Voor de ontvangst van een bedrag van f

De Kashouder,

3.2 SEIJNE KOK, J., VERVOLG-MEMORIE OP DE ALGEMEENE MEMORIE
BETREFFENDE DE AFDEELING WEST NIEUW-GUINEA, FAK-FAK 1923
[DERSJANT MMK 445; REVISION OF MMK 444]¹

De ondervolgende aanvullingen en verbeteringen worden noodig geacht

I *Aardrijkskundige beschrijving*

II *Bevolking*

a *Afkomst, stam- en klassenindeeling*

blz. 58 (61)² [*this volume p. ...*] bij de woorden: ... wat herhaaldelijk moeilijkheden
tengevolge had.

In de jaren 1919 t/m 1922 werden geen moeilijkheden ondervonden, en zullen
deze zich wel niet meer voordoen, mits van den bestuursambtenaar leiding
uitgaat.

blz. 61 [*this volume p. ...*] bij de woorden: De oevers van de Kasian-rivier zijn
echter niet (meer) bewoond, enz.

Bij het zoeken naar en geschikte plaats voor een bestuursvestiging in de
Moeteri-streek (1920), werd de Kasian-rivier opgevaren, en ongeveer 3 uren
stoomens van de monding aan den oever een kampong aangetroffen, Masoe
genaamd, onder de bevolking meer bekend onder den naam "Steenkool",
terwijl verscheidene personen uit het bovenstroomgebied er zich ophielden;
het wantrouwen onderling schijnt dus niet meer te bestaan.

b *Sterkte*

blz. 66 [*this volume p. ...*] bij de woorden: Volgens een schatting, enz.

De uitkomsten van de zielentelling in 1920 zijn (verkregen door telling, registratie
en schatting):

Europeanen	42
Chineezen	375
Arabieren	91
Niet-Inheemsche Inlanders	1448
Inheemsche bevolking	28056

Totaal	30022 zielen

¹ Editorial note: though in the MMK Series (see IJSM No.1) the present Memorie is noted as
Dersjant 1923, in fact it is the uncensored version of *Seijne Kok* 1923 which is numbered KIT 1439.

² Addition KIT version (eds.).

De verhouding van het aantal Gouvernementsonderhoorigen tot het aantal Zelfbestuursonderhoorigen is als 1956: 18066 (rond 2000 : 28000 of 1 : 14).

c Godsdienst

blz. 68 (72) [*this volume p. ...*] bij de woorden: Er zijn in deze afdeeling twee zendelingen, enz.

Momenteel is slechts 1 zending van het Utrechtsche Zendingsgenootschap bescheiden; de vervanging van de 2 vertrokken zendelingen (1 in 1920 en 1 in 1922) heeft tot heden nog niet plaats gehad. De Amboineesche zending-leeraar (juister Inlandsch godsdienst-leeraar) behoort tot de Indische Kerk.

blz. 71 (75) [*this volume p. ...*] bij de woorden: Intusschen beginnen de eerste vruchten van het Zendingsonderwijs te rijpen enz.

In Kampong Moegin (Berau-streek) is in 1922 een gewezen leerling van de school aldaar aangesteld tot kamponghoofd (kan lezen, schrijven en rekenen) de Christengemeenten zijn 14 in aantal met 755 zielen w.o. 172 lidmaten. Het aantal zendingsscholen bedraagt tegenwoordig 17 met 1029 leerlingen (756 jongens, 273 meisjes) (Te Misool is thans ook een zendingsschool geopend).

d Taal

blz. 72 (76) [*this volume p. ...*] bij de woorden: De taalbeoefenaar Van Dissel enz.

De basa Onin of Patipi-taal verstaan en spreken de meeste hoofden en een groot deel van de bevolking (gebied van de Radja's van Ati-Ati, Fatagar, Roembati, Patipi, Wertoe, Sekar en Argoeni, ook te Kaimana en in het Bentoeni- en Beraugebied). Het aanleeren van deze taal is een groote hulp bij de bestuursvoering in deze afdeeling; dat heeft ondergeteekende ondervonden.

f Woningen

blz. 74 (78) [*this volume p. ...*] bij de woorden: In het N.W. in het bijzonder te Inanwatan heeft men zeer groote huizen, enz.

Deze zijn de z.g. familie-huizen. Waar mogelijk werd begonnen met kleine woningen te doen bouwen bij bouwvalligheid van de groote huizen, en wel een voor elk gezin, zulks ter bevordering van het gezinsleven als anderszins. Deze kleinere woningen zijn thans reeds te vinden te Tanah Merah, Babo, Patipi, Roembati, in de Berau-streek (kampongs Inanwatan, Noegim, Jahadian, kampong Baroe e.a.) en in eenige gedeelten van de gebieden der overige Radja's.

blz. 77 (81?) [*this volume p. ...*] bij de woorden: En dan zijn er nog wel enkele streken waar men huist in holen, spelonken, grotten, enz.

Volgens zeggen zouden deze grotbewoners nog in de Etnabaai (Kaimana-streek) voorkomen; in 1920 werd er door o.a. ondergeteekende per motorboot

van het G.S. "Zwaluw" naar gezocht (tocht van $\pm$ 4 uren), doch werd er niets van dien aard aangetroffen.

g *Middelen van bestaan*

blz. 78 (82) [*this volume p. ...*] bij de woorden: .... klappers zijn nog niet veel, doch werden in toenemende mate aangeplant.

Van Bestuurswege werden in 1920 t/m 1922 klapperbibits aan de bevolking verstrekt voor de uitbreiding van de aanplantingen, zoo o.a. te Ajer Besar en Fak-Fak, Kokas, Babo, Kampong Baroe (Berau-streek) en op Misool.

blz. 81 (86) [*this volume p. ...*] bij de woorden: Een aanvraag betreft een lange niet breede strook langs de N.W. kust van het eiland Misool enz.

Sedert zijn bedoelde terreinen en de nabij die kust gelegen eilandjes in erfpacht afgestaan (zie G.B. ddo. 6 Februari 1920 No. IX), eveneens de terreinen op het eiland Adi (G.B. ddo. 30 Juli 1919 No. 53), en het eiland Karawatoe (G.B. ddo. 26 Augustus 1921 No. 56). Wat de aanvraag om de groep der Pisang-eilanden betreft, sinds de laatste 2 jaren heeft de aanvrager (de heer Podewsky) niets meer van zich doen hooren, noch is hij of een gemachtigde verschenen om de commissie van onderzoek de door hem begeerde terreinen aan te wijzen.

In behandeling zijn thans, behalve de aanvraag van den heer Podewsky vd: [*voornoemd*] die van:

- a. S.S. bin Abdullah Baadilla, betreffende de Schilpad-eilanden, bestaande uit 9 kleine eilandjes gelegen ten N. van het eiland Misool.
- b. S. Abdullah bin Said Baadilla, idem de eilanden "Poeloe doea", gelegen ten N.O. van het eiland Misool.
- c. Soen Ke Soet, betreffende een stuk grond gelegen aan de Triton-baai (Kaimana).
- d. gebroeders Salim bin Mohamad, Bafadal, idem gelegen ten N. van Kampong Fagita (Misool).
- e. G.A. Lauschke, idem de tot het ressort Misool behoorende eilanden Tikoes, Setmogon, Doeset, Toeloe, Jef Galen, Japido, Fanagalais en de Schildpad-eilanden; deze laatstgenoemde eilanden zijn eerder aangevraagd door S. abdullah bin Said Baadilla, Zie sub. b. en
- f. Liem Eng Teng, idem een stuk grond gelegen aan den Bitsjarabaai (Kaimana).

blz. 82 (86) [*this volume p. ...*] bij de woorden: Mijnbouw is er niet.

In 1920 werden de Landswege gedurende $\pm$ 8 maanden mijnbouwkundige opsporingen in deze afdeeling gedaan (Standplaats personeel Kokas). Schijnbaar werd er niets bijzonders aangetroffen, althans de leider van het onderzoek liet er zich niet over uit. Tegen het einde van genoemd jaar vertrok het personeel naar Noord Nieuw-Guinea.

h Gezondheidstoestand

blz. 83 (87) [*this volume p. ...*] bij de woorden: Een wantoestand is, dat er in deze afdeeling nog altijd geen Inlandsch Arts is enz.

In Juli 1919 arriveerde alhier een Gouvernements Indisch Arts en is deze er tot Juni 1922 gebleven, werd toen vervangen door een Gouvernements Arts die in Januari 1923 buitenlandsch verlof vertrok, doch die tot dusverre door geen anderen geneesheer is vervangen. Aan den Hoofdinspecteur van den B.G.D. is d.z. het verzoek gedaan tot spoedige aanwijzing van een plaatsvervanger. Door beide artsen zijn verscheidene daarvoor in aanmerking komende personen met neo-salvarsan behandeld, nagenoeg bij allen met gunstig resultaat. Het verdient aanbeveling dat, zoodra er weer een arts hier is, met die behandeling worde voortgegaan; ze was een zegen voor de bevolking. Moesten de eerste patienten bij den dokter gebracht worden, later veranderde dit en kwam met uit zichzelf bij den arts om zich te doen behandelen.

blz. 88 [*this volume p. ...*] bij de woorden: Dz. werd voorgesteld een klein hospitaal te bouwen enz.

Toen tegen het einde van het jaar 1920 thans wijlen Resident Lulofs zich te Fak-Fak bevond, werd besloten tot den bouw van een ziekenhuis c.a. van Landschapswege volgens het plan, ontworpen door den tijdelijk ter beschikking van genoemden gewestelijken Bestuurder gestelden arts Dr. Cnopius en den E.A. Waterstaats-Ambtenaar van Nieuw-Guinea. In November 1920 begonnen, kwam in December 1922 bedoeld ziekenhuis in gereedheid; inventarisgoederen dienen nog te worden aangeschaft, waarvoor gelden op de begrooting zijn uitgetrokken.

blz. 84 (82) [*this volume p. ...*] bij de woorden: Dringend is de plaatsing van een vaccinateur te Babo.

Door ondergeteekende is gevraagd om meerdere vaccinateurs, zie d.z. brieven ddos. 15 Augustus 1919 No. 960, en 20 Augustus 1920 No. 811, gericht aan de Residenten van Ambiona en te Manokwari. Tot dusverre is het aantal niet vermeerderd.

blz. 88 (90) [*this volume p. ...*] bij de woorden: Er zijn 3 reservoirs (water) van onderscheidenlijk 110, 25 en 250 M³.

Het hierbedoelde waterreservoir met inhoud 25 M³ is het eigendom van het Landschap en heeft ter rechte een inhoud van 31.50 M³ (afmetingen 4.50 M lengte, 3.50 M breedte en 2 M hoogte). Deze Waterbak is in den loop van 1922 vergroot (inhoud thans 63 M³).

blz. 87 (92) [*this volume p. ...*] bij de woorden: ... en het zal lang duren, eer de geregelde toestand weer hersteld is.

In den loop van de jaren 1919 en 1920 herstelde zich de toestand in de verschillende gebieden, naarmate bedoelde ziekte meer en meer week.

j Economische toestand

blz. 91 en 92 (97) [*this volume p. ...*] bij de woorden: ... en zij zullen nog wel veel hooger worden, enz.

Voor de jaren 1919 t/m 1923 werd het wenschelijk geacht de prijs van f 50.- per geweer niet te verhoogen; de licentiehouders zou de vermeerdering toch op zijn jagers (Papoea's) verhalen.

blz. 95 (101) [*this volume p. ...*] bij de woorden: Nu wordt een proef genomen om rijstbouw (droge) ingang te doen vinden, enz.

Deze proef is mislukt; nieuwe pogingen werden niet aangewend, omdat voornamelijk weinig medewerking van de hoofden ondervonden werd. Zoowel zij als de bevolking voelen niet voor de rijstcultuur met al den daaraan verbonden arbeid; sago en aardvruchten zijn veel gemakkelijker te verkrijgen.

blz. 98 (104) [*this volume p. ...*] bij de woorden: Het antwoord was afwijzend; invoer van herten op N.G. moest als een gevaarlijke proefneming worden beschouwd, enz.

Over den invoer van herten werd door ondergeteekende nader geschreven aan den Resident te Amboina (brief ddo. 22 Augustus 1919 No. 953); het resultaat was dat de Directeur van L.N. en Handel den invoer verder toestond, indien ook de Resident van oordeel is dat invoer van herten in W.N.G. leiden kan tot een nieuwe bron van inkomsten voor de bevolking dezer afdeeling (missive 17/10/1919 No. 11950/A). Bij schrijven van 30 October 1919 No. 7508 deelde de Resident van Amboina mede dat ook z.i. de invoer van herten leiden kan tot een nieuwe bron van inkomsten. In 1921 werd geconstateerd dat het aantal vroeger ingevoerde herten vermeerderd is, en is zulks ook het geval in het jaar 1922.

blz. 100 (106, 107) [*this volume p. ...*] bij de woorden: En ten slotte dient gewag gemaakt van een gedachte onlangs geopperd door de zending te Fak-Fak; het oprichten van een internaat enz.

Hierover werd door den betrokken zendeling ook met ondergeteekende gesproken; medewerking werd toegezegd. Tot dusverre is echter van het mooie plan niets gekomen.

III Voortbrengselen

a Uit het dierenrijk

blz. 103 (110) [*this volume p. ...*] bij de woorden: Zoo is ook het geheele eiland Misool verboden jachtgebied.

Thans is te Misool een bestuursambtenaar en gewapende politie, en is de jacht er onder bepaalde voorwaarden toegestaan.

blz. 108 (114) [*this volume p. ...*] bij de woorden: als gemeld is de veestapel niet noemenswaard.

In December 1920 werd door tusschenkomst van nu wijlen Resident Lulofs van uit Merauke een 15-tal koeien ontvangen. Wilden de koeien in 1921 hier niet al te best gedijen (5 koebeesten en 3 kalveren zij enkele maanden na aankomst gecrepeerd, terwijl van de hier geworpen kalveren 2 in het leven zijn gebleven), de toestand verbeterde geleidelijk in het jaar 1922. In bedoeld jaar is geen enkel koebeest gestorven, en zijn de geworpen kalveren (een 3-tal) alle in het leven gebleven; momenteel kan de toestand goed genoemd worden.

b Uit het plantenrijk

blz. 109 (115) [*this volume p. ...*] bij de woorden: De tuinbouw wordt voornamelijk door Boetonners in den omtrek van Fak-Fak uitgeoefend.

Juister is het : in den omtrek van Fak-Fak, Kaimana en Kokas. In de laatste jaren wordt ook tuinbouw uitgeoefend te Inanwatan (Berau-streek) en Babo (Bentoeni-golf) door de inheemsche bevolking en verscheidene Chineezzen; deze laatsten hebben het meer gedaan van wege de malaise; waren vroeger handelaren.

blz. 110 (117) [*this volume p. ...*] bij de woorden: Copra wordt niet uitgevoerd.

In de laatste jaren is copra door eenige Chineesche handelaren te Fak-Fak en Kaimana uitgevoerd, echter nog in kleine hoeveelheden.

blz. 111 (118) [*this volume p. ...*] bij de woorden:... zoodat bij den grooten boschrijkdom van die streken, geregeld houtuitvoer in toenemende mate kan worden tegemoetgezien.

De uitvoer vermeerderde geleidelijk tot in de maand Mei 1921. Nagenoeg de geheele kuststreek van Goras (gebied Kokas) tot Patimoni (gebied Fak-Fak), en de kust tegenover de Karsas-eilanden werd aan handelaren op verzoek voor den aankap van hout toegewezen. Na genoemde maand daalden de houtprijzen aanmerkelijk, waardoor de aankap en uitvoer verminderden, en daarna werden stopgezet. In de laatste maanden echter wordt hout in kleine en grootere hoeveelheden uitgevoerd.

IV Vervoermiddelen

b Te water

blz. 112 (119) [*this volume p. ...*] bij de woorden: Eens in de 4 weken wordt de afdeeling bezocht door een boot der K.P.M. enz.

Dit aandoen is sedert gewijzigd; de plaatsen Kokas, Fak-Fak en Kaimana worden thans bezocht met tusschenruimten van $\pm$ 12 en 40 dagen (zie dienstregeling K.P.M.) De verbinding is treurig gebleven.

blz. 144 (121) [*this volume p. ...*] bij de woorden: Te Fak-Fak in station is een G.V., thans de "Resident Bensbach".

Momenteel is het de "Stella", een weinig grooter dan den "Bensbach", met een bemanning bestaande uit II personen.

blz. 115 (123) [*this volume p. ...*] bij de woorden: Het beste zou zijn dat de Hulpbestuurder te Babo en de Bestuur-assistenten te Kaimana en te Inanwatan, elk een flinke motorboot te hunner beschikking hadden enz.

Naar aanleiding hiervan is het voorstel gedaan om den Bestuursambtenaar te Babo een motorboot ter beschikking te stellen (Zie d.z. brief ddo. 1 October 1919 No. 953a, gericht aan den Resident te Amboina). Tot dusverre is nog geen motorboot of ander scheepje ter beschikking gesteld. Intusschen is van Landschapswege ten behoeve van den Bestuurs-assistent te Kaimana een geschikte zeilprauw aangekocht voor reizen in zijn uitgestrekt gebied.

V Bestuur

a Algemeene inrichting

blz. 116 (124) [*this volume p. ...*] bij de woorden: Te Babo werd in (Sept) 1918 een Hulpbestuurder geplaatst.

Van wege de bezuiniging is thans te Babo een Bestuurs assistent in Landschapsdienst geplaatst.

blz. 117 [*this volume p. ...*] bij de woorden: Nu nog zijn al jaren onbezet Inanwatan en Misool.

Thans zijn alle plaatsen bezet: te Misool momenteel een districtshoofd, dat zijn geschiktheid voor Bestuurs assistent nog moet toonen.

zelfde blz. bij de woorden: ... het besturen moet geheel van voren af aan geschieden, te beginnen met een nauwgezette herregistratie enz.

De herregistratie heeft in de jaren 1920 en 1921 plaats gehad door den Bestuurs assistent en den Europ. Det. Comdt. der Gew. Pol., de laatste in diens kwaliteit van wd. Bestuurs assistent.

zelfde blz. bij de woorden: Misool is verboden jachtgebied, enz.

In 1922 is begonnen de jacht aldaar toe te staan onder bepaalde voorwaarden [...] bleek mogelijk te zijn, had tot gevolg vermeerdering van inkomsten voor de Landschapskas (telrecht).

blz. 118 (125) [*this volume p. ...*] bij de woorden: Er is vroeger over gedacht, een andere plaats dan Fak-Fak als hoofdvestiging te nemen, enz.

In verband met reeds door het Gouvernement uitgevoerde bouwwerken (gebouwen voor ambtenaren, waterleiding met reservoirs, douane-loods, enz. enz.) zal Fak-Fak wel hoofdplaats der afdeeling blijven.

zelfde blz. (126) bij de woorden: Als het gebied van den Gezaghebber (hier Hulpbestuurder) te Babo was vroeger overwogen enz. enz.

De tegenwoordige gebieden van de bestuursambtenaren in dit ressort zijn

1. Gezaghebber te Fak-Fak: het gebied van de Radja's van Fatagar en van Ati-Ati. Bijgestaan door een districtshoofd, meer speciaal voor de Karas-eilanden en het gebied van den Radja van Ati-Ati, Zuid-Oostelijk van Fak-Fak tot Kaap van den Bosch.
2. Bestuurs-assistent te Kokas: het gebied van de Radja's van Roembati, Patipi, Sekar, Wertoear en Argoeni. Tot het gebied van den Radja van Argoeni behooren ook de stroomgebieden van de Sebjar-, Weriagar- en Kamoenda -rivieren in de Beraustreek.
3. Bestuurs-assistent te Babo: het gedeelte vanaf Tandjong Tanah Merah tot de grens met de kuststreek van de Geelvinkbaai, voorts het Noordelijk gedeelte van de Bentoeni golf tot Tandjong Namboemi (tusschen de Wasian- en Sebjarrivieren).
4. Bestuurs-assistent te Inanwatan: Van en met het gebied van kampong Tarof tot Tandjong Selee (grens met N.N.G.) Bijgestaan door een districtshoofd te kampong Baroe (Kais-rivier).
5. Bestuurs-assistent te Kaimana. het gedeelte van Kaap van den Bosch tot Kaap Steenboom (grens met Z.N.G.), waarin het gebied van den Radja van Namatotte en de streek om de Argoeni-baai. Bijgestaan door een districtshoofd, meer speciaal voor de Argoeni-baai.
6. Bestuurs-assistent van Misool (standplaats Waigama): het gebied van de Radja's van Waigama en Lelinta.

Van wege de bezuiniging zal de gezagsuitbreiding, waartoe door thans wijlen Resident Lulofs besloten is, voorloopig niet plaats hebben: te Steenkool (Moetoeri-streek) zou n.l. een Bestuurs-assistent geplaatst worden met de noodige gewapende politie-dienaren (gebouwen nagenoeg gereed). Aan de Sebjar-rivier een districtshoofd met idem, te Teminaboean (Kaiboës-rivier) een Bestuurs-assistent, meer speciaal voor het gebied om het Amaroe-meer met idem (gebouwen nagenoeg gereed), te Konda (dicht bij de monding van de Kaiboës-rivier) een districtshoofd met idem; voorts zou een districtshoofd aangesteld worden voor de Mimika-streek met voorloopige standplaats Kaimana en bijgestaan door $\pm$ 12 landschapsoppassers.

blz. 121 (129) [*this volume p. ...*] bij de woorden: De beste indeeling is enz.

De tegenwoordige indeeling van de Gewapende Politie is: te Fak-Fak 2½ brigade

te Kokas	2½ brigade
" Babo	2½ "
" Kaimana	½ "
" Inanwatan	2½ "
" Misool	1 "

van wege de bezuiniging zal op elk der plaatsen Fak-Fak, Babo en Inanwatan de sterkte met ½ brigade verminderd worden (totaal 1½ brigade).

blz. 122 (129) [*this volume p. ...*] bij het slot van a.:
 zulks is reeds gebeurd o.a. in de Berau-streek (Inanwatan, Moegim, Jahadiam,
 Kampong Baroe) te Tanah Merah, Babo, Idora en Jakati.

b Belastingen

blz. 123 (131) [*this volume p. ...*] Na ten 2de in de lasschen:

2a. het tolrecht, zijnde een heffing van 10% van de plaatselijke marktwaarde van uit te voeren vogelhuiden en -koppen. (Zie Residents besluit ddo. 1 Juli 1920 No. 11).

bij ten 6de de aantekeningen:

Deze afkoop is geen bron van inkomen voor de afdeelingkas, aangezien de afkooppenningen aangewend moeten worden voor betaling van vrije arbeiders, en eventueel voor aankoop van werktuigen tot verlichting van arbeid.

blz. 124 (132) [*this volume p. ...*] bij de woorden: De restitutie-post artikel I f 24000 enz.

Voor het jaar 1922 bepaald op f 26500 (zie Residents besluit ddo. 30 Januari 1923 No. 34).

zelfde blz. bij de woorden: Een dergelijk saldo dient steeds overgehouden als minimum ter bestrijding der uitgaven bij den aanvang enz.

Hiervoor is thans op de begrooting een post gebracht, t.w. Kasfonds. (zie brief Directeur B.B. ddo. 6 Januari 1921 No. 130/Btg)

blz. 125 (133) [*this volume p. ...*] bij de woorden: ... zoodat voer 1919 een totaal bedrag van f 40.000 kan worden gerestitueerd.

Over 1919 is gerestitueerd een bedrag van f 25000.-

zelfde blz. bij de woorden: De eigenlijke Restitutie bedraagt voor 1919 als door den Resident opgegeven enz.

Aan een nieuwe berekening van den Restitutie-post wordt thans nog gewerkt; lang is gewacht op antwoord op d.z. verzoek om opgave van de uitgaven van het Centraal Commando der Gewapende Politie, en van de sterkte van de geheele divisie.

blz. 127 (135) [*this volume p. ...*] bij de woorden: Zoo moet nu ook het kustgebied be-Oosten Inanwatan aan de beurt komen (Tarof-Tambani enz).

De bewoners van bedoeld gebied betalen thans belasting.

zelfde blz. bij de woorden: ... een maximum van 42 dagdiensten per jaar, enz.

Het Maximum is thans vastgesteld op 36 dagdiensten (zie besluit van den Gevolmachtigde van het Zelfbestuur van het Landschap Tidore te Manokwari ddo. 29 Maart 1921 juncto. Residents besluit ddo. 30 Mei 1921 No. 62a.).

blz. 128 (136) [*this volume p. ...*] bij de woorden: ... thans nog f 926.13 te betalen.

De achterstallige pachtschat is inmiddels betaald.

zelfde blz. bij de woorden: Tot nu toe werd uit de afdeelingkas weinig tot stand gebracht enz. enz.

In de jaren 1920 t/m de 1ste helft van 1923 zijn tot stand gekomen:

te Fak Fak	1 ziekenhuis c.a. 1 waterreservoir, 1 woning, te verhuren aan den Indisch Arts.
te Kokas	1 machinale zagerij met stapelplaats voor het bezaagde hout.
te Babo	1 woning, te verhuren aan den Det. Comndt. der gewapende politie, gekocht 1 woning, te verhuren van den Bestuurs-ambtenaar.
te Waigama (Misool)	1 kazerne voor de gewapende politie (intusschen aangekocht door het Gouvernement).

blz. 131 [*this volume p. ...*] bij de woorden: ... dat van Radja Namtote f 600.- plus f 200.- is f 800.- 's jaars, enz. enz.

Sinds 1921 krijgt de Radja Commissie te Kaimana f 40.- 's maands in verband met het nogal uitgestrekte gebied dat hij te besturen heeft (vóórdien f 25.-).

c *Rechtswezen*

blz. 131 (139) [*this volume p. ...*] bij de woorden: er is Gouvernements rechtspraak en Inheemsche rechtsbedeeling.

Met de uitoefening van de inheemsche rechtspraak zijn belast de Raden van Hoofden, die onderscheiden worden in:

Groote Rapat (ongeveer overeenkomende met den Landraad), en Kleine Rapats (ongeveer dezelfde rechtsmacht hebbende van het magistraatsgerecht). De groote Rapat is gevestigd te Fak-Fak en staat onder leiding van den Assistent-Resident, of bij afwezigheid, belet of ontstentenis, van den hem toegevoegden Gezaghebber bij het B.B., terwijl de kleine Rapats gevestigd zijn te Fak-Fak en op de standplaatsen der bestuursambtenaren (Gezaghebbers / Hulpbestuurders en Bestuursassistenten) en voorgezeten worden: te Fak-Fak door den Assistent-Resident (bij afwezigheid, belet of ontstentenis door den Gezaghebber ter plaatse); op de overige plaatsen door de bestuursambtenaren. Voorts is de Leider van de Groote Rapat bevoegd om, wanneer daarvoor gewichtige redenen bestaan, de Rapat te doen vergaderen buiten de hoofdplaats Fak-Fak en als voorzitter van de kleine Rapats op de standplaatsen der bestuursambtenaren op te treden. Voor de uitoefening van de inheemsche rechtspraak door de Raden van Hoofden worden zooveel mogelijk opgevolgd de bestaande regelingen voor de uitoefening van de rechtsmacht door Landraad en Magistraatsgerecht.

blz. 140 [*this volume p. ...*] bij de woorden: De reden hiervan is dat een verblijf van eenige jaren ver in den vreemde den veroordeelde zou doen wegwijnen.

Thans behoeven veroordeelden, behorende tot de inheemsche bevolking niet meer naar plaatsen buiten N.G. opgezonden te worden. (zie brief Directeur van Justitie ddo. 30 Januari No. G.123/6/12).

*VI Politieke toestand**a Inwendige toestand*

blz. 134 (143) [*this volume p. ...*] bij de woorden: Er zijn een Radja Moeda van Ati-Ati, Fatagar en Argoeni. De laatste onlangs gestorven nog gaan vervanger).

Thans is weer een Radja moeda van Argoeni bescheiden.

blz. 135 [*this volume p. ...*] bij de woorden: Tegen een der andere Radja's zijn vermoedens gerezen enz.

Door het gehouden onderzoek is gebleken dat de betrokken Radja gelden heeft geïnd voor den bouw van een "Misigit", deze gelden zijn aan de rechthebbenden teruggegeven.

VII Verhouding het N.I. Gouvernement

blz. 139 (148) [*this volume p. ...*] bij de woorden: De vertegenwoordiger van dat Zelfbestuur is de Radja van Ati-Ati enz. enz.

Thans is de Vertegenwoordiger de Regent voor de zaken van het Landschap Tidore in de afdeling Noord- en West-Nieuw-Guinea (Zie besluit van het Inlandsch Zelfbestuur van Tidore gedagteekend Soa Sioe, den 18 Juni 1920). Namens hem worden de begrotingen enz. geteekend door de Radja's van Ati-Ati en Fatagar. De verhouding tusschen Gouvernement en Zelfbestuur wordt bepaald door de Zelfbestuursregelen 1919 Stbl. No. 822, waarop toelichtingen zijn gegeven bij rondschriften van den Directeur van B.B. ddo. 5 Maart 1920 No. 2615/Btg.

Fak-Fak,

Mei 1923.

De afgetreden Assistent-Resident van West Nieuw-Guinea,

(w.g.) J. SEYNE KOK.

[M. Dersjant]

3.3 GEUNS, S.J. VAN, VERVOLGMEMORIE OP DE ALGEMEENE MEMORIE VAN OVERGAVE VAN DE AFDEELING WEST NIEUW-GUINEA, FAK-FAK 1925 [MMK 446; ADDITION TO MMK 444 AND MMK 445]¹

Vervolgmemoire betreffende de tot het Zelfbestuursgebied van Tidore behoorende afdeeling West Nieuw Guinea der Residentie Amboina strekkende tot aanvulling en verbetering van de algemeene memoire ddo. 15 Maart 1919 en de vervolgmemoire ddo. 30 Mei 1925.

I *Aardrijkskundige beschrijving*

- a *Ligging, grootte, grenzen.* Conform vroegere verhandelingen
- b *Algemeene gesteldheid van den Bodem.* Conform vroegere verhandelingen
- c *Kusten.* Conform vroegere verhandelingen
- d *Rivieren.* Conform vroegere verhandelingen
- e *Wegen en paden.* Conform vroegere verhandelingen
- f *Kampongs.* Conform vroegere verhandelingen

De reeds voor 1915 aangvangen en thans nog steeds voortgezette kampong-concentratie heeft over het algemeen zeer goede resultaten opgeleverd. Over het algemeen heeft men zich daarin weten te schikken. Toch beheert het bestuur ten deze steeds waakzaam te zijn. Er zijn natuurlijk altijd minder goede elementen onder, die van orde en regelmaat niets willen weten en niets liever zouden wenschen, dan dat men hun daartoe geheel de vrije hand liet. Onder die elementen kunnen uiteraard niet gerangschikt worden diegenen, die inderdaad in de kampong hun hoofdvestiging hebben doch die van tijd tot tijd al dan niet vergezeld van vrouw en kinderen, de sago- of andere bosschen intrekken teneinde op die wijze in hun levensonderhoud te voorzien (sagowinning - vogeljacht - inzameling boschproducten).

Het bevolkingsverloop in enkele kampongs in het Kaimanasche heeft nog een andere oorzaak, waarop niet voldoende den aandacht gevestigd kan worden. Van inlandsche bestuurszijde bestaat wel eens de louter aan gemakzucht toe te schrijven neiging en de bevolking te concentreeren op gemakkelijk bereikbare plaatsen - aan de kust of in een onmiddelijk daaraan grenzende streek-zender dat daarbij voldoende rekening werd gehouden met de wenschen en belangen der betrokken bevolking. Voor de sago-etende bevolking zal een vestiging aan de kust of aan den benedenloop van rivieren niet ver van de voedsel opleverende sagobosschen verwijderd, niet de minste

¹ Original text cover: 'Afschrift Aanvullende Memorie Afd. West Nieuw-Guinea. A.R. titulair S.J. van Geuns. 31-12-1925'.

bezwaren opleveren, zoo de aangewezen plaats van vestiging overigens zooveel mogelijk voldoet aan de volgende vereischten:

- a. aanwezigheid in de onmiddellijke nabijheid van behoorlijk drinkwater.
- b. geschiktheid van den bodem voor de teelt van vruchtboomen.

Voor de zich uitsluitend met aardvruchten voedende bevolking, afkomstig van hooggebergte, voor wie sagovoeding nu eenmaal vreemd is, omdat zij van jong af bij gemis aan sago leverende bosschen in hun landstreek, daarvan verstoken zijn gebleven, is daarentegen en plotselinge verplaatsing naar de veel al moerassige kuststreek niet alleen fnuikend voor hare gezondheid, maar stelt haar tevens in de onmogelijkheid om op gemakkelijke wijze in haar eerste levensonderhoud te voorzien. En wat voor een bezwaar is het voor den Inlandschen bestuursassistent om in dergelijke gevallen de bevolking te vergunnen meer bergwaarts in hare nederzetting op te slaan, mits zij de verplichting op zich neemt en aan het onderhoud van het toegangspad eenige zorg te besteden, hierin bestaande, dat het pad eenige malen per jaar wordt schoon gekapt.

Nog op een andere euvel dient te worden gewezen. De inlandsche bestuurs-ambtenaar moet er voor waken, en in deze streken, waar de primitieve bevolking toch al van nature weinig neiging toont en in kampongs samen te wonen, die afkeer niet nog meer op te wekken door bij elk plotseling bezoek noodeloos de in de kampong achtergebleven lieden te bezigen voor het oproepen van al diegenen, die op dat moment afwezig bleken te zijn, tenzij natuurlijk ter voldoening van een zeer dringende niet voor uitstel vatbare heeredienstplicht.

Dat de kampong er eenigszins verwaarloosd uitziet, behoeft daarom nog geen reden te zijn om zulke verstrekkende maatregelen te nemen. Volstaan kan worden met het betrokken kamponghoofd te doen weten, dat binnen een zekeren door den bestuursassistent te stellen termijn de kampong van onkruid gezuiverd moet zijn.

Mij dunkt, dat de aanblik van een kampong, waarin leven is te bespeuren door de aanwezigheid van eenige mannen, vrouwen en kinderen den bestuursassistent voldoening moet schenken; overtuigd als hij dan kan zijn, dat zijn moeite-vol pioniersarbeid resultaten heeft opgeleverd. Want met bedenke, dat nergens in geheel Nederlandsch Indie zich het geval voordoet, dat op een zeker moment de geheele bevolking in de kampong verzameld is.

Tegen de bevolking van kampongs, elke bij een plotseling bezoek geheel verlaten worden bevonden, kan daarentegen niet streng genoeg opgetreden worden, wanneer zij althans niets te harer verontschuldiging kan aanvoeren.

g *Plantengroei.* Conform vroegere verhandelingen

h *Klimaat en moessons.* Conform vroegere verhandelingen

II Bevolking

a *Afkomst, stam- en klassenindeeling.* Conform vroegere verhandelingen

b *Sterkte*

Het zielental van de bevolking in West Nieuw Guinea is zelfs niet bij benadering op te geven, daar er nog gebieden zijn, waarin het Ned.gezag nog niet voldoende doorgedrongen is, zoodat van eenige zielen telling aldaar nog geen sprake kan zijn. En waar voor de ander onze bestuursinvloed gebrachte bevolking nog slechts belastingregisters worden aangehouden met de achter namen der belastingplichtigen vermelde aantekeningen nopens het aantal vrouwen en kinderen dat ieder heeft, welke laatste cijfers uiteraard weinig vertrouwen verdienen, heeft het geen zin om tot publicatie van deze cijfers over te gaan. Volstaan kan derhalve worden met in 1920 gehouden officieele volkstelling voorkomende in de vervolgmemoire van mijn ambtsvoorganger onder hetzelfde hoofd.

c *Godsdienst*

Zooals reeds eerder opgemerkt, heeft zoowel de Islam als het Christendom onder de animistische bevolking dezer streken over het algemeen nog zeer weinig vorderingen gemaakt. Waar de Islam hier het eerst hare intrede gedaan heeft, is het wel begrijpelijk, dat het aantal Mohammedanen momenteel nog verre het aantal Christenen overtreft. Of die wanverhouding zoo zal blijven, kan eerst de tijd ons leeren. Alhoewel geen vreemde ijveraars er zich voor spannen om de nog animistiesche elementen onder de Papoea's voor het geloof te winnen, breidt de Islam zich toch gestadig uit.

De U.Z.V. zoekt het nog te veel bij de jeugd en bij de hoofden; propageering van dezen godsdienst onder de oudere elementen komt weinig voor, wat te betreuren is. Want juist onder de ouderen van dagen, die over het algemeen in hoog aanzien staan bij de bevolking, zou de Zending heel wat steun bij haar propaganda-werk kunnen vinden. Wel zijn deze lieden, in hooge mate concervatief, doch eenmaal voor de godsdienst, zullen zij niet nalaten om door woord en daad anders denkenden tot dat geloof over te halen. De ervaring heeft mij geleerd, dat waar het kersteningswerk moeilijkheden ondervond, de actie van dergelijke lieden daaraan niet vreemd was.

Het komt mij voor, dat de centrale op het volksonderwijs nog te veel de zending in hare beweging belemmert, wat hieraan toe te schrijven is, dat de reizen, die de zendelingen van uit hun standplaats Fak-Fak naar de verwijderde zendingsressorten moeten ondernemen, te veel tijd in beslag nemen, zoo veel te meer, waar slechts en communicatie vaarttuig t.w. een motorboot te hunner beschikking staat. Verbetering ervan is alleen te verwachten wanneer het verplaatsen der zendelingen meer naar het centra van hun arbeidsveld een voldongen feit zal zijn geworden. Het tijdstip, waarop die goede voornemens reeds jaren geleden door de zending geuit ten uitvoer zullen worden gebracht, is thans nog niet met zekerheid vast te stellen. Het Zendingswerk in

deze afdeling wordt z.a. reeds eerder vermeld, uitgeoefend door drie Zendingen van de Utrechtsche Zending Vereeniging. Aan elk hunner is een bepaald zendingsressort aangewezen t.w. Kapaur, Bentoeni en Berau. Het aantal Christenen bedraagt thans 2767 w.o. 214 lidmaten. In dit verband zij nog gewezen op de vooral in de Beraustreek tot uiting komende minder onschuldige uitwas van de animisme, die alleen door den beschaafden invloed van de Zending zoo met geheel weggenomen, dan toch grootendeels haar schadelijk karakter zou kunnen verliezen. Ik heb hier vnl het oog op het aan het animisme ontleende bijgeloof aan kwade geesten in menschelijke wezens zetelende, die er steeds op bedacht zouden zijn het leven van den argeloozen inboorling te bedreigen (soeangi of zwarte magie). Plotselinge sterf- en ziektegevallen, een geheel natuurlijke oorzaak hebbende, waarmede zelfs hypnotisme en suggestie niets uitstaande hebben, schrijft men toe aan den funesten invloed dier geesten en eerder rust men niet, voor het ongelukkige slachtoffer, dat zoo'n geest schijnt te bergen, op aanwijzing en op last van den medicijnman neergeknuppeld is. Men beschouwt het als een sociale plicht om dergelijke opdrachten onverwijld uit te voeren. Zelfs vrees voor een zware straf, een langdurige vrijheids berooving heeft niet de minste uitwerking. Wat daaraan toe te schrijven is, dat aan den recalcitrante anders een nog grooter onheil wacht n.l. de straf van op dezelfde wijze als het slachtoffer om het leven te worden gebracht wegens het heulen met kwade geesten. Alleen de naaste bloedverwanten kunnen van dien wreeden plicht ontslagen worden.

e *Bewapening en vechtwijze.* Conform vroegere verhandelingen

f *Woningen en gebouwen.* Conform vroegere verhandelingen

g *Middelen van bestaan*

Van alle in vorige memories volledig vermelde middelen van bestaan zijn ongetwijfeld de meest belangrijke

- I. die verkregen uit de jacht op de gele paradijsvogels vnl. wat betreft de bestuursressorten Kaimana, Kokas en Babo.
- II. die verkregen uit de inzameling van damar.
- III. idem uit de opbrengst der muskaatnoottuinen vnl. wat betreft de bestuursressorten Fak-Fak en Kokas.
- IV. idem uit de zeevisserij (schelpen en tripang)
- V. die verkregen uit de ijzerhoutwinning vnl. wat betreft het bestuursressort Kokas. Hierbij zij nog vermeld, dat aan het Landschap toebehoorende door stoomkracht gedreven houtzagerij te Kokas reeds een tweetal jaren aan de N.V. Phoenix Handel en Cultuur Maatschappij is verhuurd voor de som van f.3600 's jaars. Van de in totaal 15 in den loop der tijden aangevraagde perceelen alle gelegen in de bestuursressorten Kaimana en Misool zijn thans 7 uitgegeven.

De 8 andere aanvragen zijn nog van recenten datum. De indertijd gevoerde runderen schijnen hier niet te kunnen aarden. De proef kan als mislukt worden beschouwd. West Nieuw Guinea met zijn haast ondoordringbare bosschen en zijn waterarme gebieden is voor de runderteelt totaal ongeschikt gebleken. Meer kans op succes heeft de teelt van klein veel als schapen en geiten. Naar aanleiding van het feit dat het Instituut voor economische aanwending van brandstoffen onlangs een procédé heeft uitgevonden voor het winnen van olie en bedrijfstoffen uit Boheemsche bruinkolen, is de vraag gerechtigd, of de hier in eenigszins belangrijke hoeveelheden aangetroffen bruinkolen (Moetoeri-streek) niet even zoo rendabel gemaakt zouden kunnen worden. In alle geval ware daarmee een proef te nemen, zoo bedoeld procédé bekend mocht zijn.

h Gezondheidstoestand

De bevolking is gedurende de laatste twee jaren vrij gebleken van epidemische ziekten. Als bepaald ongezonde centra kunnen worden aangemerkt de lage door zeewater overstromde kustgebieden ten noorden van de Mac Cluergolf en die rondom de Bentoeni- Kamrau en Argoeni-baaien, waar in het algemeen veel overlast wordt ondervonden van de anopheles en het gemis aan behoorlijk drinkwater zich vooral daar doet gevoelen. Tegen eerstgenoemd euvel, een natuurlijk gevolg van de minder gunstige bodemgesteldheid staat men vrij wel machteloos. Het draineeren van deze uitgestrekte door zeewater gevormde en met rizophoren bosschen overdekte poelen, w.o. derhalve inbegrepen moet worden het indijken van de geheele kuststrook alsmede van de aan den benedenloop gelegen oevers der in drie baaien uitmondende rivieren is zulk een onmogelijk werk, dat de arbeid daaraan besteed niet in toelaatbare verhouding zou staan tot het nuttig effect. Een uitzondering hierop maakt de achter Kaimana gelegen zoetwaterpoel, welke eveneens als een ware broedplaats van de anopheles kan worden aangemerkt en die bestuursvestiging bijna onbewoonbaar maakt. Waar dit moeras slechts een geringen omvang is te midden van door vreemden geoccupeerde gronden, zouden de werkzaamheden verbonden aan het dempen en draineeren er van gevoeglijk kunnen geschieden door heerdienstplichtigen tegen een geringe vergoeding van de zijde der betrokken klappertuineigenaren wegens de daarmee gepaard gaande meerdere vruchtbaarheid van den bodem. Om dat werk zoo economisch mogelijk uit te voeren, wordt het dzz. wenschelijk geacht, dat het bestuur de beschikking krijgje over een kaart, waarop de verschillende hoogtepunten behoorlijk aangegeven staan, waarvan de vervaardiging aan den landschapsopnemer kan worden opgedragen.

Een meer voor de hand liggend middel ter bestrijding van de malaria in die streken, die nu eenmaal niet anopheles vrij te maken zijn, is om de kinine onder het bereik van de breede lagen der bevolking te brengen en wel door aanwending van de middelen als door den Directeur van de Bandoengsche kininefabriek in diens schrijven van den 2en April 1925 aanbevolen. De hoeveelheden kinine, welke van medische zijde tot dusver beschikbaar waren gesteld bleken vaak ontoereikend te zijn om zelfs

aan de gewone vraag er naar te voldoen. Alleen verschil ik in zooverre met de daarin aangegeven gedragslijn, dat ik het juist voor deze streken bepaald noodzakelijk acht, dat het bestuur als tusschenpersoon niet uitgeschakeld wordt.

Waar deze bevolking door hare geringe ontwikkeling nog sceptisch staat tegenover de Westersche geneeswijze en hare middelen, acht ik de daadwerkelijke medewerking van het bestuur door zijn meerderen invloed en grootere overredingskracht voorshands onontbeerlijk. De bestuursassistenten en districtshoofden zijn daarvoor wel de meest aangewezen personen, die vooral hunne tournees voor dat deel zouden kunnen benutten.

Het vraagstuk der watervoorziening daarentegen had reeds zoo spoedig de volle aandacht van het bestuur. Waar eenigszins mogelijk werd de bevolking van die kampongs, waar de watervoorziening nog onvoldoende en gebrekkig was, gewezen op het nut tot het graven van meerdere putten of tot het verplaatsen er van naar meer geschikte oorden, verder van de zee verwijderd. De vreemde handelaren hadden een dergelijke aansporing niet van noode; deze waren wel zoo verstandig om reeds van den aanvang af bij het opzetten hunner woningen rekening te houden met de mogelijkheid tot het opvangen van regenwater in daartoe bestemde vergaarbakken, waardoor zij alle hulp van bestuurswege konden ontberen. Verder werd speciaal ten behoeve van de Europeesche en Inlandsche inwonenden te Fak-Fak al spoedig overgegaan tot den bouw van een waterlijding, welke zeer goed voldoet. Waar de inhoud der waterreservoirs ontoereikend bleek te zijn om in de behoefte te voorzien, werd of daaraan uitbreiding gegeven of andere daaraan toegevoegd. De laatste bak welke om die reden in 1925 werd opgezet had een inhoud van 240 M³. Ook voor de watervoorziening elders n.l. in de meest daarvoor in aanmerking komende bestuursvestigingen Inanwatan en Kokas werd het noodige verricht.

Eerstgenoemd werk, waarvoor gelden op de landschapsbegrooting van 1925 waren uitgetrokken, zal spoedig voltooid zijn, terwijl voor het tweede werk gelden zijn uitgetrokken op de landschapsbegrooting 1926. In dit verband zij nog gewezen op het gemis aan voldoende medische hulp in de meer afgelegen deelen van dit ressort. Waar de hier bescheiden Indische Arts, ook al wordt hij vaak daartoe in de gelegenheid gesteld, toch niet bij machte zou zijn om alle zieken in zijn uitgestrekt ressort de gewenschte medische hulp om voorlichting te verstrekken, is de vraag gerezen, of hij daarin, wat betreft de genezing van zeer eenvoudige ziekte-gevallen - immers zijn deze gevallen vaak de voorloopers van meer-ernstige -, niet bijgestaan zou kunnen worden door eenige inboorlingen, aan wie vooraf te Fak-Fak door den medicus de noodige practische en theoretische kennis zal worden bijgebracht. Een leerschool van hoogstens twee jaren wordt voor dat doel voldoende geacht. Dit denkbeeld werd indertijd geopperd door den destijds te Fak-Fak geplaatsten Indischen Arts Raden Soeselo Wiriosapoetro en waar dat idee mij sympathiek was, gaf ik hem vergunning om eenige Papoea's onder het verplegingspersoneel daartoe in opleiding te nemen, waarvoor dan de benutten waren de uren waarin zij vrij van dienst waren.

De hierboven bedoelde functie werd tot dusver bij gemis aan beter onderlegd en meer voor dat doel geëigend personeel als neven functie waargenomen door z.g.n.

verbandmeester bij de gewapende politie tegen een geringe vergoeding van landschapswege. Uit den aard der zaak zijn deze lieden door hunnen vreemden landaard en hun geringe kennis van de landstaal niet de meest aangewezen personen om een dergelijke maatregel voldoende tot haar recht te doen komen. Zoolang echter niet proefondervindelijk bewezen is, dat de in opleiding genomen inboorling ook wat zijn praktische bruikbaarheid betreft alleszins voor zijn taak berekend is, zal natuurlijk de bestaande regeling gehandhaafd dienen te worden. Verder zij nog opgemerkt, dat de vaccinewerkzaamheden in dit uitgestrekt ressort door zijn nijpend gebrek aan communicatie middelen niet naar behooren verricht kunnen worden door den eenigen hier ter plaatse bescheiden vaccinateur. Waar onder deze omstandigheden het gevaar voor het uitbreken van ernstige pok epidemieën niet uitgesloten is, wordt nogmaals met klem gewezen op de noodzakelijkheid tot het in dienststelling voor dit ressort van in totaal drie vaccinateurs en zulks in overeenstemming met wat reeds ten deze door mijne ambtsvoorgangers herhaaldelijk betoogd en voorgesteld is.

i Onderwijs

Het aantal volksscholen bedraagt thans 19 met 28 onderwijzers en 853 ingeschreven leerlingen w.o. 272 meisjes. De scholen worden over het algemeen goed bevolkt, doch het aantal inheemsche kinderen, dat de school constant bezoekt is zeer gering. Het nut van het onderwijs kan uit den aard der zaak nog niet in alle lagen van de bevolking doorgedrongen zijn. De ongeregelde opkomst moet ten deele ook geschoven worden op rekening van enkele onderwijzers die naar ondergeteekende meent daarvoor de grootst mogelijke onverschilligheid aan den dag leggen, ja, het zelfs in de hand werken.

Het ware verder te wenschen, dat de Zending ook hare aandacht wijdt aan de economische opvoeding der schooljeugd door haar wat eenvoudig timmerwerk aan te leeren als het maken van de gelijke stoelen en tafels alsmede het opzetten van miniatuur wóningen, waarvan de kennis ook in het latere leven wellicht te pas zal kunnen komen. Hiervan gaat tevens een opvoedende kracht uit, omdat men kunstmatig behoeften kweekt (o.a. behoefte aan confort) wat voor den inboorling een prikkel zal zijn om zijn tot dusver nog geringe arbeidsprestatie wat hooger op te voeren en waarmede het algemeen belang slechts gediend kan zijn. Alhoewel de oprichting en de instandhouding van een ambachtschool wellicht ver boven de draagkracht der Zending zal gaan ligt het, wel het bovenstaande eenig effect sorteeren, door het vermijden van allerhande prutswork, voor de hand, dat de leiding ervan moet uitgaan van personen, die eenigszins voor hun taak berekend zijn. Waar de tegenwoordige volksonderwijzers op dat gebied geen deskundigen zijn te noemen en wellicht ook in hun verloftijd niet genegen zullen zijn om daarvan de noodige praktische kennis op te doen, ware het rationeel, dat een handige timmerman speciaal voor dat doel wordt aangesteld, wien dus geen andere bezigheid wacht, dan om de scholen om beurten af te reizen en daar telkens eenige maanden te verlossen om de leerlingen de noodige kennis bij te brengen.

j Oeconomische toestand

Alhoewel de bestaande toestand merkbaar vooruitgaand is, doordat voor de voornaamste uitvoerproducten over het algemeen betere prijzen ter markt bedongen kunnen worden dan destijds onder de abnormale tijdsomstandigheden ooit het geval is geweest profiteert de vreemde handelaren daar nog hoofdzakelijk van. Zoolang de oeconomische wanverhoudigen, waaronder de bevolking gebukt gaat, blijven bestaan zal zij daar geen zijde bij kunnen spinnen.

Werd reeds eerder gewag gemaakt van misstanden bij de vogeljacht waartegen intusschen geen doeltreffende maatregelen ter verbetering worden aanbevolen, deze kunnen niet de minste vergelijking doorstaan met de wantoestanden, welke zich bij den opkoop van muskaatnoot voordoen. Heeft de gedupeerde bij de vogeljacht het nog altijd in zijn macht om de uitbuiting waarvan hij van de zijde van de vreemden handelaar blootstaat, door het aanwenden van bedriegelijke middelen b.v. door de opbrengst van door hem clandestien verkochte vogelhuiden ten eigen bate aan te wenden zooveel mogelijk tegen te gaan, bij de muskaatnoottransactie is de inboorling vrijwel willoos overgeleverd aan de meest mogelijke willekeur en hebzucht van den handelaar. Deze mistand doet zich al jaren lang voor bij de opkoop van de wilde muskaatnoot door vreemde handelaren van de inheemsche bevolking op de zuidelijke en de noordelijke kuststrook van het schiereiland Kapauer in de bestuursressorten Fak-Fak en Kokas. (in de andere bestuursressorten komt de wilde muskaatnoot weliswaar ook voor, doch slechts in zeer geringe hoeveelheden, waarop bovendien geen bijzondere rechten worden uitgeoefend.)

Als gevolg van het verderfelijk voorschotten systeem, waarbij luk raak en voortdurend voorschotten op de eerstkomende oogst tot zekerheid der schuld (een soort oogstverband dus) worden verleend of anders ongevraagd geldsommen ter nadere verrekening worden aangeboden, is deze onontwikkelde oeconomisch zwakke bevolking langzamerhand in een zoodanige financieele impasse geraakt, dat een gevoel van bandelingschap zich langzamerhand van haar meester gemaakt heeft. De symptomen er van zijn duidelijk merkbaar in:

- a. de toenemende onverschilligheid voor het voorouderlijk pala bezit (poesaka) zich reeds uitende in een lijnrecht tegen de adat indruischende versnippering van dat erfdeel.
- b. een verregaande gemakzucht, welke vooral uitkomt bij de pluk en de inzameling van het produkt.

Als een gewoon verschijnsel in deze streken dient te worden aangemerkt het feit dat de Papoeasche tuineigenaar gedurende de oogsttijd zich niet in het minst bekommert om de pluk en de inzameling van het produkt, doch zulks overlaat aan zijn geldschietter met diens trawenten (Goramsche en Boetonneesche plukkers) zoodat hij gewoonlijk niet het minste besef heeft van de hoeveelheden, welke deze laatste zich telkens toeigent. Zoolang de geldschietter slechts de wijze voorzorg neemt hem zoo nu en dan met wat zilvergeld den mond te snoeren, wat hij begrijpelijker wijze dan ook niet verzuimt te doen, zal dat gedoe den tuineigenaar volmaakt onverschillig laten.

Het behoeft geen betoog, dat de bestending van een dergelijken misstand noodwendig tot algeheele versnippering en verwaarloozing van dat bezit zal moeten leiden met al de nadeelige gevolgen daaraan verbonden wat op den duur niet alleen fnuikend zal inwerken op de tot dusverre nog levendige handel in muskaatnoot maar eens ook de eenigste bron van inkomsten voor deze bevolking verloren zal doen gaan. Waar de z.g.n. grondhuurordonnantie blijkens hare redactie niet bij machte is immers daarin alleen sprake van een verbod tot de blijvende of tijdelijke schikking over grond en overjarige beplantingen en niet speciaal over de oogst om daarin verbetering te brengen, dienen van bestuurswege beschermende bepalingen in het leven groepen te worden welke aan dergelijke praktijken paal en perk moeten stellen.

Een nadere aanvulling van bovenbedoelde ordonnantie in den door mij aangegeven zin acht ik voor deze streken bovendien van weinig practische nut, wijl het den vreemden handelaren, die gewoon zijn van deze primitieve bevolking betalingen in natura te ontvangen gemakkelijk zal vallen die bepalingen te ontduiken door voortaan bij het verleenen van belangrijke voorschotten zich eenvoudig te onthouden van het opmaken van onderhandsche contracten van oogstverband, doch hun toevlucht zullen nemen tot schulcontracten. Welke waarde in het algemeen aan dergelijk contracten moeten worden toegekend, meen ik hierboven reeds voldoende te hebben aangetoond.

Alvorens de door mij wenschelijk geachte maatregelen aan Uw rijper oordeel te onderwerpen, wensch ik ter voorkoming van misverstand Uw aandacht te vestigen op methoden die mij voor dit doel ondeugdelijk lijken.

- a. *registratie der uitstaande voorschotten, w.o. dus ook begrepen die van de bedragen (leveringsprijzen) welke ter gedeeltelijke aanzuivering gestrekt hebben.*

Deze methode is ondoenlijk in verband met het feit dat de geldopnemer gewoonlijk niet de minste notie heeft van de bedragen die tot aanzuivering gediend hebben.

- b. *het beding van contante verkoop bij elke transactie* wat evenmin voor practische uitvoering vatbaar is wijl de tuineigenaar te indolent is om bij de pluk en inzameling tegenwoordig te zijn en dus voor levering geen zorg kan dragen.
- c. *Het beding van verkoop van bestuurswege in de daarvoor in aanmerking komende kampongs* wat evenmin uitvoerbaar is omdat het bestuur als dan slechts genoeg zal hebben te neem met de hoeveelheden, die de geldschietter welwillend voor dat doel wensch af te slaan.

- d. *oprichting van een volksbank.*

Ook een dergelijk instituut zou zoo dit ooit in deze primitieve streken ter sprake mocht komen geen kans van slagen bieden en wel op grond van het onder a vermelde. De tuineigenaar zal vermoedelijk wel begeerig zijn voorschotten op te nemen doch zal door zijn indolentie niet bij machte zijn die terug te betalen tenzij de vreemdeling zich over hem ontfermt wat toch geen nut heeft.

Aard der noodig geachte hervormingen.

Het meest afdoende middel vooral vanwege zijn practische uitvoerbaarheid lijkt mij de bevolking te overtuigen van de noodzakelijkheid om hare tuinen te verhuren op den voet van het bepaalde in Stbl.1923 No.475 nader uitgewerkt in de missive van den

Gouverneur van Amboina ddo.9 September 1924 No.975/L - alleen met dit verschil dat de perceelen niet opgemeten behoeven te worden, doch enkel volstaan kan worden met de vermelding van aantal boomen dat ieder bezit en de naam waaronder dat stukje grond (tanah) onder de bevolking bekend is en wel te verstaan van het bestuur bij openbare aanbesteding, telkens voor niet langer dan een jaar met het oog op de sterk varieerende marktprijzen, waarbij het dan tevens in de bedoeling ligt om voor elke verhuurder een afzonderlijk contract op te maken. Daaraan dient dan vooraf te gaan een nauwkeurig registratie van de aan de verschillende tuineigenaren toebehorende palaboomen, waarna die registratie zorgvuldig zal moeten bijgehouden alsmede een zeer nauwkeurig onderzoek naar de vaak ongegronde of sterk overdreven vorderingen der handelaren terzake van de voorschotten welke eertijds verleend zouden hebben. Het behoeft geen betoog, dat

- a. de verschillende huurpenningen op de voorgeschreven tijdstippen ten kantore moeten worden gestort en van bestuurswege an de rechthebbenden moeten worden uitgekeerd eventueel verminderd met de bedragen welke deze lieden tot gedeeltelijke aanzuivering van hunne schulden wenschen aan te wenden.
- b. De bedongen huurprijzen eenigszins in overeenstemming moeten zijn met de gemiddelde opbrengst der perceelen (X x de gemiddelde opbrengst van een palaboom waarvan X het aantal boomen weergeeft) en de gemiddelde marktprijs van het produkt te Makasser. Afgescheiden van het feit dat deze regeling een eind zal maken aan het voortdurend gekrakeel tusschen de vreemde handelaren onderling najverig als zij zijn op elkaars successen, tusschen de erfgenamen van overleden tuineigenaren die elkaar de nalatenschap betwisten, een enkele maal zelfs, voor het geval de schraperigheid van de geldschieder bedenkelijke afmetingen begint af te nemen, tusschen hem en de zich in zijn macht bevindende geldopnemer, biedt zij m.i. ook andere niet te onderschatten voordeelen aan, hierin bestaande, dat zij
  - a. de bevolking van haar schuldenlast bevrijdt
  - b. haar oeconomisch onafhankelijk maakt door haar uit de macht van den geldschieder woekeraar te houden
  - c. haar eenig gevoel van eigen waarde bijbrengt waardoor zij er wellicht eerder toe zal komen om op den duur haar indolentie houding voor goed te laten varen
  - d. hare rechten voor goede verzekert
  - e. hare perceelen voor verdere versnippering vrijwaart.

Terzake werd reeds door mij een vergadering belegd, waarin de vergaderden o.a. de beide Radja's hun instemming betuigd hebben met de voorgenomen hervormingen; eveneens vernam ik van terzijde dat ook de meer goeude handelaren hiermede sympathiseerden. Van de zijde der min goeude handelaren die als de grootste woekeraars bekend staan zal uiteraard weinig medewerking te verwachten zijn, integendeel, zullen zij al het mogelijke doen om de bevolking tegen deze hervormingsplannen op te zetten.

Waar de bevolking als regel niet gediend is van bestuursinmenging in hare oeconomische huishouding en enkele elementen daaronder goede maatjes zullen

trachten te blijven met de geldschieters zal het zaak zijn om door het beleggen van meerdere vergaderingen in de diverse kampongs haar grondig op de hoogte te stellen van den aard der hervormingen en het doel dat daarmede beoogd wordt. En dan meen ik daaromtrent goede verwachtingen te mogen koesteren. Mocht dit plan nochtans door onvoorziene omstandigheden niet voor verwezelijking vatbaar zijn, dan rest nog in de laatste instantie als uiterste maatregel de toepassing van een stelsel dat in het gewest Timor en Onderhoorigen zeer doeltreffend is gebleken.

Om dezelfde redenen die mij nu tot ingrijpen geroept hebben geschiedt daar al jaren her de exploitatie van het kostbare sandelhout van Landschapswege welke niet alleen voor betrokken bevolking doch ook voor de landschapskas in hare hoedanigheid van commissaire een ware bron van inkomsten oplevert. Een korte uiteenzetting daarvan acht ik wellicht niet overbodig.

Op geregelde tijdstippen, meestal twee keeren per jaar wordt van bestuurswege de order uitgevaardigd om onder toezicht van speciaal daartoe aangewezen ambtenaren (sandelhout-mantri's) met het kampen van daarvoor in aanmerking komende boomen een aanvang te maken. Na afloop dezer werkzaamheden heeft de afvoer van dit sandelhout naar de meest nabijzijnde havenplaats plaats, waarna de aldaar opgeslagen hoeveelheden nauwkeurig worden afgewogen ten overstaan van den betrokken bestuursambtenaar om vervolgens in een of meerdere kavelingen aan den meestbiedende in het openbaar te worden verkocht. Het rendement dezer vendutie komt na aftrek van de kosten als kaploonen, vrachtprijzen, vendusalaris en commissieloon voor de Landschapskas, geheel ten bate der rechthebbende die er wel bijvaren.

Waar in tegenstelling met in Timor de voor exploitatie vatbare boomen hier in de onmiddellijke nabijheid van een of andere bestuursvestiging zich bevinden zal een dergelijke regeling hier niet de minste bezwaren ondervinden, terwijl de noodlijdende landschapskas daarmede niet anders dan gebaat kan zijn.

Met de pluk, het drogen en het vervoeren van het product kunnen zooals thans reeds het geval is voorloopig worden belast Goramsche en Boetonneesche koelies onder toezicht van een twee pala, mantri's terwijl de openbare veiling in een voor dat doel op te richten passerloods ter bestuursvestiging kan plaats hebben. Een eerste vereischte voor de practische uitvoerbaarheid van dit laatste stelsel is, dat het bestuur over de noodige machtsmiddelen beschikt om desnoods ongewenschte elementen onder de vreemde handelaren, die zich daarin niet wenschen te schikken en de Landschapskas concurrentie aandoen (practisch is dit na te gaan uit de uitvoercijfers der douane door die te vergelijken met de in veiling gebrachte hoeveelheden) tot rede te brengen, hierin bestaande dat het hun bij wijze van straf voor een bepaalden tijd belet in deze streken te reizen. Aangezien de terzake vigeerende bepalingen daarin niet voorzien, wordt het dezerzijds noodzakelijk geacht dat de Regeering er spoedig toe moge overgaan een nieuwe reisregeling te creëren in den zelfden geest als die, welke door den Gouverneur van Amboina in diens missieve van den "22 December a.p. No 8816/8 aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal werd voorgesteld. Verder getuigt van een bekrompen opvatting de door concurrentienijd gedreven zucht der handelaren om lang voor het eigen oogst seizoen zijn intrede gedaan heeft met de

pluk een aanvang te maken, wijl de onrijpe noot door hare meerdere vochtigheids gehalte welke door het het drogen geen noemenswaardige vermindering kan ondergaan, eerder vatbaar zijn voor de schimmelziekte dan de gave noot en dus aanleiding kan geven dat de geheele partij er door aangetast wordt. Nog kort geleden is het voorgekomen, dat te New York waar onlangs een verscherpte controle is ingesteld en den invoer van licht aan bederf onderhevige producten een van hier afkomstige partij muskaatnoot door de douane aldaar is aangehouden wegens het voorkomen van schimmel.

Het behoeft geen betoog, dat zoo voortgaande de papoenoot op den duur hare goede reputatie zal verliezen, wat een aanmerkelijke prijsdaling ten gevolge kan hebben. Het gevaar is bovendien niet denkbeeldig, dat, waar Amerika daarin is voorgegaan, dit voorbeeld in andere landen allicht navolging zal vinden ten gevolge hebbende dat dit produkt eerlang ook op Europeesche markt geen plaats meer zal kunnen vinden. Daar afwending van een dergelijk gevaar tot de gewone bestuurstaak gerekend moet worden werd in afwachting van de invoering van meer radicale maatregelen waarover hieronder meer in bijzonderheden zal worden getreden, na ampele bespreking besloten om voorloopig deze lieden door politiedwang tot rede te brengen, bij welke gelegenheid tevens de data werden vastgesteld, waarop de pluk zonder bezwaar zal kunnen plaats hebben.

Waar men hier per jaar twee scherp van elkaar te onderscheiden oogsttijden n.l. de Oost- en Westmoessonooft kent, zoowel ten aanzien van de aan de kust gelegen palaboomen als die, welke hoogerop zijn gelegen, welke onderling weer eenigzins in oogsttijd varieeren, werden voor het loopende najaar die tijdstippen gefixeerd op resp. 1 November en 1 December. Nu zou men gevoeglijk deze bepaling ook in de latere huurcontracten kunnen opnemen onder uitdrukkelijk beding, dat alwie deze bepaling mocht overtreden, gedurende een bepaalden tijd van mededinging uitgesloten zal zijn, doch het meest afdoende middel, waardoor veel zorg en moeite wordt gespaard, lijkt mij een keur in het leven te roepen, z.a. er reeds zoovele zijn, ter beveiliging van den klapperaanplant, de ijzerhoutopstand etc. welke de pluk van de onrijpe noot strafbaar stelt met gelijktijdige verbeurdverklaring van al dat gene, waarmede de overtreding is gepleegd. Nog op een ander punt wensch ik de aandacht te vestigen:

Waar de dichtbevolkte streken in de stroomgebieden van de Bira- en Kaisrivieren, ressorteerende onder het bestuursressort Berau zoo langzamerhand gebrek beginnen te krijgen aan waardevolle boschprodukten doch overigens als het ware overdekt zijn met sagoboschen, verdient het aanbeveling met kracht bij de bevolking er op aan te dringen om voortaan de sago in zoodanigen vorm te bereiden, dat die voor export geschikt is (n.l. in den vorm van koekjes als op Ceram gebruikelijk). De daartoe benoodigde vorm werden haar reeds eenigen tijd gelegen van bestuurswege verstrekt. De op Papoeasche wijze vervaardigde sago is te spoedig aan bederf onderhevig en alzoo voor export minder geschikt. Meer afdoende zou die bereidingswijze bij de bevolking ingang kunnen vinden, indien zij in de gelegenheid wordt gesteld zich practisch hierin te bekwamen onder leiding van eenige daarin bedreven Cerammers, opzetterlijk daartoe uitgezonden. Waar het hier een algemeen belang geldt, zouden de

daarvoor benooidige kosten gevoeglijk ten laste van de landschapkas kunnen worden gebracht. Aan dit plan is eerst kort geleden een begin van uitvoering gegeven door de uitzending van een achttal Cerammers, mannen en vrouwen die momenteel te Inanwatan te werk gesteld zijn. Daarnevens ware vooral in die streken aanmerkelijk uitbreiding te geven aan den bestaanden klapperaanplant, althans daar waar de bodemgesteldheid zich daartoe leent. Ook hiermede werd bereids een aanvnag gemaakt.

III Voortbrengselen

a Uit het dierenrijk

b Uit het plantenrijk

Onder de voortbrengselen, welke door hun hooge handelswaarde ook in oeconomisch opzicht de meest belangrijke zijn, kunnen ongetwijfeld worden gerangschikt paradijsvogelhuiden, damar muskaatnoot (w.o. tevens foelie), schelpen, tripang en ijzerhout).

De uitvoercijfers bedroegen voor:

	1923.		1924.	
Paradijsvogelhuiden	15840	st.	14581	st.
damar	365452	K.G.	214846,56	K.G.
muskaatnoot	425330	"	397878,02	"
foelie	52139	"	63208,38	"
schelpen	34238	"	42491,70	"
tripang	18942	"	13881,10	"
ijzerhout	1510,30	M ³	2581,68	M ³

Onder de produkten van geringer handelswaarde doch belangrijk om de hoeveelheden welke daarvan uitgevoerd worden, neemt een eerste plaats in het geelhout, waarvan de uitvoercijfers resp. bedroegen 335793 K.G. en 172244,68 K.G.

IV Transportmiddelen

a Te land. Conform vroegere verhandelingen

b *Te water.* Conform vroegere verhandelingen

V *Bestuur*

a *Algemeene inrichting*

Bij Staatsblad 1923 No.413 werd de residentie Nieuw Guinea w.o. deze afdeling destijds ressorteerde als zelfstandig gewest opgeheven en toegevoegd aan de residentie Amboina (in werking getreden 1 April 1924). De maatregelen in verband met die opheffing zijn te vinden in stbl.1924 No.29).

De organisatie van het landschapsbestuur is op dezelfde leest geschoeid als weleer, alleen heeft de formatie in den loop der tijden eenige uitbreiding ondergaan. Bestond destijds de formatie uit een 6 tal bestuursassistenten en 1 districtshoofd, thans heeft de Europeesche bestuursambtenaar tevens afdelingschef de beschikking over 6 bestuursassistenten en 5 districtshoofden t.w.

1. bestuursressort Fakfak; een bestuursassistent met standplaats van dien naam en een aan dezen ondergeschikt districtshoofd met standplaats Toeberwasa (Karaseilanden).
2. Bestuursressort Kokas; een bestuursassistent met standplaats van dien naam.
3. bestuursressort Bentoeni; een bestuursassistent met standplaats Baso en een aan dezen ondergeschikt districtshoofd met standplaats Steenkool (Moetoeristreek).
4. Bestuursressort Berau; een bestuursassistent met standplaats Inanwatan en twee aan deze ondergeschikte districtshoofden met standplaatsen Kampong Baroe en Teminaboean (stroomgebieden van de Kais-Waromgi- en Kaiboersrivieren).
5. bestuursressort Kaimana; een bestuursassistent met standplaats van dien naam en een aan dezen ondergeschikt districtshoofd te Mandiwa (Argoenistreek).
6. bestuursressort Misool; een bestuursassistent met standplaats Waigama.

Door de van wege de bezuiniging plaats gehad hebbende belangrijke inkrimping van de gewapende politie (van 190 man in 1923 gereduceerd tot 90 man in 1924) was een dergelijke uitbreiding slechts mogelijk met behulp van een ander machtsmiddelen, welke van landschapswege werd gecreerd n.l. de landschapspolitie waarvan de sterkte momenteel bedraagt 35 man. Op de landschapsbegroting van 1926 zijn gelden uitgetrokken voor de aanstelling van een districtshoofd in de Mimikastreek; het eldorado der paradijsvogeljagers met gelijktijdige opheffing van het districtsbestuur te Toeberwasa (Karaseilanden), wjl achtersf gebleken is dat de Bahamstreek, die verre weg het grootste deel uit maakt van dat district niet zoo dicht bevolkt schijnt te zijn als aanvankelijk werd vermoed.

Verder is de bevolking onderworpen aan het gezag harer eigen hoofden (Radja's en Kamponghoofden). Waar over de Radja's in vorige memories reeds uitvoerig uitgewijd is kan ondergeteekende volstaan met eenvoudig daarnaar te verwijzen. Het verschijnsel dat meerdere hoofden in een kampong aangetroffen worden, vindt zijn natuurlijke oorzaak in de neiging van het bestuur tot het vormen van behoorlijke

nederzettingen in slecht bevolkte streken.

Ten aanzien van de eigenlijke Radja's is de erfopvolging hier zoodanig geregeld, dat een oudere zoon gaat voor een jongere terwijl bij onstentenis van zonen, de oudere broeder voor den jongere gaat en dat een jongere broeder de kinderen van den overleden ouderen broeder uitsluitend doch met dit voorbehoud nochtans dat bij overlijden van alle broeders de kinderen van den overlevenden oudsten broeder de voorrang hebben boven hunnen neven. Voor de kamponghoofden bestaat een soortgelijke regeling in de erfopvolging, waarmede het echter zoo goed als geen bemoeienis heeft. De benoeming der hoofden wordt daar doorgaans afhankelijk gesteld van den volkswil.

b Belastingen

Tengevolge van de meer intensieve bestuursvoering zijn ook middelen in den loop der tijden aanzienlijk toegenomen. De volgende cijfers toonen wat de voornaamste middelen betreft dat overduidelijk aan.

Zelfbestuursbelasting	1919	1924
(zonder opcentheffing)	38841,35	41148,82
hacil radja	7932,73	33175,76
telrecht	-	23482,76
licentiestelsel voor de)	34000,-	31650.
jacht op paradijsvogels)		

c Rechtswezen

De meest voorkomende delicten zijn overspel al dan niet gevolgd door doodslag en soeanggimoord. Voor dit laatste soort delicten is voldoende uitgewijd in deze nota onder het hoofd: Godsdienst. Waar deze misdrijven bijna uitsluitend gepleegd werden in de Beraustreek en dus geen specifiek papoeasch karakter draagt, is het zaak, dat vooral de bestuursassistent van Berau daar krachtdadig stelling tegen neemt door die zaken onverbiddeijk naar het gerecht te verwijzen teneinde hen in staat te stellen vrijheidsstraffen uit te deelen, waarbij vooral aan den medicijnman meestal den suctor intellectualis een bijzondere zware straf dient te worden opgelegd. Waar tevens overspel vaak ontaardt in moord en doodslag werd reeds een tweetal jaren geleden de noodzakelijkheid ingezien om de adatboeten te vervangen door vrijheidsstraffen, aan welke regeling dan ook tot dusverre trouw de hand werd gehouden. De beruchte hongitochten van weleer enkel alleen ondernomen om koppen te snellen of slaven buit te maken, behooren thans tot het verleden. Wel komt het hongien in pas gepacificeerde streken van dit ressort nog wel eens voor, doch dan hebben die tochten meer het karakter van een massale wraakoefening over ondervonden onrecht.

*VI Politieke toestand**a Inwendige toestand*

Reeds in de 16e eeuw deden de Sultans van Tidore rechten gelden op het bezit van de Papoeasche eilanden en van het vaste land van Nieuw Guinea en zij wisten in den loop der tijden hunne aanspraken tegenover de Sultans van Ternate en Satjau te handhaven. Het gezag uitte zich op geen andere wijze dan door het handhaven van een handelsmonopolie en door het heffen van belasting. Uiteraard was dit gezag reeds van den aanvang af van weinig beteekenis; het bleef dan ook enkel beperkt tot de kuststreken. In naam van den sultan werd dat gezag uitgeoefend door speciaal daartoe aangestelde personen van adellijke bloede, die den titel van radja verwierven doch in wezen niet anders waren dan handelsagenten en belastinggaarders van dien vorst.

Uit onverdachte bronnen is komen vast te staan dat destijds het Tidoreesch oppergezag werd uitgeoefend door den Radja van Misool, die na verloop van eenigen tijd weder op zijn beurt 4 vasallen aanstelde op het vaste land van Nieuw Guinea (Kapaur) de 4 z.g.n. radja's van Onin di bawah: Roembati, Patipi, Fatagar en Ati-Ati; al welke radjafamilies heden tendage nog bestaan, terwijl de radja's van Sekar en Argoeni hun bestaan weder te danken hebben van dien Roembati.

Vooraf in den bloeitijd van den slavenhandel maakte het Tidoreesche vorstenhuis en dien trawanten zich zeer gehaat door hunne wreede hongitochten, welke ten doel hadden om de bevolking van bepaalde landstreken plotseling te overrompelen en haar dan in slavernij weg te voeren, onverschillig of men met vrijen of slaven te doen had. Als een uiting van die haat, tevens kenmerkend voor het geringe gezag, dat destijds van Tidore uitging kan o.a. aangemerkt worden de bloedige wraak die Alifoeroe's van het schiereiland Kapaur in 1676 genomen hebben op eenige honderdtallen slavenhalers van Misool, daar toe opzettelijk uitgezonden door den Radja van Misool handelende ten deze uit naam en op last van den Sultan van Tidore, door ze in een hinderlaag te lokken in een van die grillig gevormde binnenzeeën van het eiland Oegar, bij welke gelegenheid deze geheele piratenbende tot den laatsten man werd afgemaakt. Deze miniatuurpotentaten konden zich dan ook enkel staande houden door handig gebruik te maken van de minder goede verstandhouding der steeds in onmin met elkaar levende Papoeasche stammen.

Toen het N.I. Gouvernement de slavenhandel daadwerkelijk tegenging en de bevolking derhalve geen reden meer had om deze radja's te vreezen, werd de verhouding al spoedig minder gespannen. In den loop der jaren heeft het Gouvernement het gezag dezer radja gesteund door hun prestige tegen over de bevolking hoog te houden, wat ten gevolge heeft, dat de verhouding tusschen deze radja's eenerzijds en de bevolking als mede hare hoofden anderzijds thans goed genoemd kan worden.

b Verhouding tot de omliggende rijken

VII Verhouding tot het Ned. Indisch Gouvernement

Conform vroegere verhandelingen.

Amboina 24 April 1926

Gezien:

De dd.Gouverneur den Molukken

wg. Moest.

Fak-Fak, den 31en December 1925.

De Assistent Resident tt,

wg. S.J. van Geuns

Voor de afschrift

De Commies,

wg. (Onleesbaar)

Voor eensluitend afschrift,

EXPLANATORY NOTE ON HOW TO USE THE INDEXES

Three indexes have been compiled - one of topics, one of places, tribal groups and peoples, and one of persons. The compilation of the first two indexes was complicated by alternative spellings of names by different authors. The Post-World War II spelling reform in Dutch has changed [ee], [oo] and [sch] into [e], [o] and [s] in some environments. Modern Indonesian has changed the old spelling, which was based upon Dutch, in the following way:

dj	-	j
tj	-	c
j	-	y
oe	-	u

In the indexes the original Dutch orthography has been used, with the variations (including abbreviations and hyphens) being noted. Names which nowadays are known in their Indonesian spelling must be looked up under the original spelling as used by the authors: [c] see [tj], [j] see [dj], [y] see [j] and [u] see [oe].

INDEX OF TOPICS

aanhuwelijking	7
aanrakingen	1, 5, 9, 10, 12, 18-20, 79, 87
aardvruchten	39, 60, 61, 64, 74, 76, 120, 128
aborigenes	2
achterdocht	53
adat	134
afdeeling	1, 3, 5-7, 10, 13, 15-17, 19, 21-25, 28, 44, 47-49, 53, 55, 56, 62, 63, 69, 70, 72, 73, 76-84, 86, 89, 96, 101, 103-106, 108, 112, 116-122, 126, 127, 130, 140
afdeeling Noord-Nieuw-Guinea	1
Afdeelingskas	17-20, 55, 63, 69, 78, 81-85, 87, 88, 100, 102, 107, 113, 115, 124
afkomst	7, 50, 51, 59, 87, 116, 129
afkoopsom	84
afstanden	27, 31, 39, 46, 92, 93
afzetterij(en)	55, 56, 68
akkerbouw	75
anak piara	10
animisme	130
ankerplaats(en)	30, 31, 42, 78
anopheles	131
archieff	16, 19
atap	12, 52, 53, 58, 59
baai	25-27, 29-36, 38, 39, 41, 43, 45, 46, 48, 49, 52, 53, 55, 59, 61, 66, 73, 76, 77, 79, 80, 93, 118, 123

bamboe	49, 56, 89
bandelingschap	134
bedehuizen	55
bedevaart	55
beelden	4
belasting	6, 17, 57, 65, 68, 81-85, 87, 88, 91, 100, 112, 113, 124, 142
belastingen	6, 18, 19, 81, 84, 100, 124, 141
belastingvaarders	142
belastingenschuldigen	6
benden	52
berechting	2
bergstam	10
beschaving	5, 18, 56
beschavingswerk	55
bestuur	3, 7, 8, 15, 16, 20, 21, 23, 24, 41, 47, 48, 51, 53, 54, 56, 57, 62, 68, 71, 72, 74, 78, 79, 87-89, 101, 104, 106, 122, 127, 131, 132, 135-137, 140
bestuursaanrakingen	2
bestuursinvloed	54, 78, 80, 84, 86, 129
bestuursregime	16
bestuurstoezicht	1, 3, 4, 6, 47, 80
bestuursvestiging	30-34, 64, 116, 131, 137
bestuursvestigingen	80, 132
bestuurswisseling	18
bevolkingsterkte	19
bevolkingsverloop	127
bewapening	58, 130
bezuiniging	87, 122, 123, 140
bijgeloof	130
binnenmeer	30
binnenwateren	26, 28, 29, 40, 42, 43, 49, 52, 74
bodem	25, 26, 30, 38-42, 47, 69, 71, 75, 127, 128, 131
boete	4, 13, 14, 86
boetefonds LAKATE	13
boschpaden	45
bos(ch)producten	6, 11, 17, 20, 32, 44, 60, 65, 74, 91, 113, 127
bosexploitatie	6
bouwwerken	122
bruidsschat	88
bruinkolen	131
buitenbezittingen	16, 17, 19, 20, 91
christendom	129
collecteloonen	18
communicatie	22, 24, 35, 77, 129, 133

communicatiemiddelen	1, 3
concessies	6
contingent	4
copra	75, 121
crediet	21, 22, 65-68
crisis	20
damar	4, 9-11, 37, 56, 60, 61, 68, 74, 75, 77, 97, 130, 139
delicten vrouwenzaken	86, 141
dierenrijk	71, 74, 120, 139
distinctieven	7
districten	6, 8, 17, 18
dokter-djawa	19
doodsbeenderen	30
doodslag	12, 141
doorsteek	12, 32, 93
douane	122, 137, 138
drinkwater	32, 77, 128, 131
dwangarbeid	4
emigranten	3
emigratie	6, 53
Encyclopaedisch Bureau	15, 91
Engelse Expeditie	5
epidemische ziekten	131
erfopvolging	141
erfpacht	62, 118
erfpachtperseelen	24
evangelisatie	10
excursie	4
exploiratie	9, 15-17, 23
exploiratie-nota	16, 17
exploitatie	6, 11, 24, 137
export	138
familie-huizen	117
feesthuis	49, 59
filialen	21
financien	82
fluit-orkest	56
foelie	10, 75, 97, 139
galerijen	30
gedragslijn	16, 20, 132
geelhout	74, 75, 97, 139
geiten	74, 131
geld	2, 11, 13, 14, 65, 67, 68

gelden	1, 2, 8, 18, 53, 54, 64, 84, 85, 87, 102, 119, 126, 132, 140, 142
Geneeskundige(n) dienst	19, 62, 82
geofferd	58
gepacificeerde streken	141
getijmoerassen	27
gevangenen	82
gewapende Politie	4, 20, 22, 24, 37, 54, 77, 79-81, 88, 120, 123-125, 133, 140
geweer	6, 60, 65-67, 72, 83, 102, 104, 120
geweren	14, 66, 72, 83, 104, 106, 108, 109
gewestelijk vaartuig	30-33, 37-43, 45, 50, 78
gezag	1, 7, 15, 19, 24, 51, 86, 129, 140, 142
gezinsleven	11, 73, 117
gezondheidstoestand	62, 119, 131
gidsen	9
godsdienst	55, 117, 129, 141
goeroe's	55-57
Gouvernements Indisch Arts	119
gouvernementsstoomers	32
grenspalen	9
grenzen	9, 19, 25, 127
groothandelaren	67, 68
grotbewoners	117
grot(ten)	30, 33, 60, 117
hagel	66, 67
handel	2, 4, 7, 9, 11, 13, 15, 20, 21, 30, 37, 41, 42, 49, 53, 54, 60, 61, 68, 69, 71-74, 76, 86, 120, 130, 135
handelaren	2, 3, 8, 9, 14, 20-22, 24, 30, 33, 40, 42, 53, 59-62, 67, 68, 72, 73, 76, 80, 84, 85, 121, 132, 134, 135-137
handels-centrum	33
handelsagenten	142
handelsartikel	53
handelsbetrekkingen	20, 51, 65, 68, 81, 86
handelsfirma's	22
handelsmonopolie(s)	51, 52, 142
handelsplaats	6
handelsposten	20
handelsverenigingen	21
heerendienstgeld	65
heerendienstregeling	84
herten	69, 70, 74, 106, 120
hoekoem	33, 81, 109
holen	26, 30, 33, 60, 117
honden	59, 77

hongien	9, 141
hongies	3, 9
hongï(e)leiders	3, 4
hongitocht	4
hongitochten	3-5, 52, 141, 142
hoofden	2, 4-9, 11-13, 15, 17-19, 23, 50, 51, 54, 55, 58-62, 68, 69, 71, 78, 85, 88, 101, 106, 117, 120, 125, 129, 140-142
hoogte-cijfers	28
hoogten	27
hout	38, 46, 49, 58, 60, 74, 76, 121, 125
houtprijzen	121
houtuitvoer	76, 121
houtzagerij	130
huizenbouw	3, 11, 23, 61
huwelijk	88
ijzer	53
ijzerhoutwinning	130
imam	57
Inboorling	21, 46, 50, 51, 62, 65-68, 81, 130, 133, 134
inboorlingen	35, 39, 42, 51, 58, 60, 61, 65, 68, 71, 73, 78, 86, 132
Indische Kerk	117, 132
Indischen Arts	132
inkomen	17, 81, 83, 124
inkomsten	9, 14, 17, 20, 69, 70, 72, 73, 81, 82, 84, 85, 100, 120, 122, 135, 137
Inlandsch-zelfbestuur	17
intrigues	13
invloedsferen	52, 86
invloedsgebied(en)	17, 51
invoer	11, 69, 70, 76, 84, 98, 120, 138
Islam	129
jacht	11, 17, 60, 64, 67, 69, 71-73, 82, 83, 101-104, 106-108, 120, 122, 130, 141
jachtgebieden	73
jachtgeweren	23, 82, 83
jachttijd	65, 72, 73
jagers	13, 66, 67, 70, 72-74, 104, 109, 120
justitie	82, 125
K.P.M. stoomers	21
kaart(en)	15, 25, 31, 34, 35, 40, 50, 131
kalkbodem	43
kalksteen	26, 39, 41
kampongvorming	37, 47-49, 62, 63, 81
kapala kampong	81
kapitaal	6, 11, 21

kapitan	7, 12, 13, 52, 81, 87
Kapitan Laoet	7
kapitein	16, 24
Kaptitan	42
kavelingen	137
kenteringtijd	29, 50, 78
kerk	56, 64, 117
kersteningswerk	129
kindersterfte	63, 64
kinine	131
kladi(knollen)	11
klapperaanplantingen	17
klapperbibits	118
klappercultuur	34
klappers	34, 43, 56, 59, 60, 74, 118
klappertuin	34
kleding	9
kledingstukken	11
klimaat	50, 128
koeien	121
koelies	79, 137
kolams	27
kolonies	86
kommen	26, 27, 43
Kon. Paketvaart Mij	76
kralen	11
krokedillen	49
kruit	66, 67, 72
kusten	13, 28, 29, 35, 50, 57, 74, 76, 127
kustwanden	30
kwade geesten	130
lagune	29, 36
landbouw	10, 60, 69, 71, 72
landbouwers	7
landingsdivisie	4
landraad	12, 22, 85, 125
landschap(pen)	1, 2, 5, 7, 8, 16, 17, 81, 82, 101, 103, 119, 124, 126, 130
landschapsbegrooting	132, 140
landschapkas	1, 14-16, 20, 122, 137, 139
landshoofden	85
landvormingen	27
leem	27
licentie( )stelsel	17, 67, 73, 82, 83, 108, 141

licenties	6, 20, 67, 73, 100-104, 107
lijnwaden	11
lila	14
lood	66
loods	11, 30, 56, 63, 122
machinale zagerij	125
machtsvertoon	24, 80
mailboot	64, 77, 80
majoer	7, 8, 13, 18, 24, 81, 87, 88
malaise	121
malaria	131
mangrove	27
mantri	3, 79, 137
Marino	81
massoei	60
massooi	9, 11, 75, 97
medicijnman	130, 141
metaalwerk	11
meubelen	11
mijnbouwkundige	118
militairen	3, 8
miniralen	13
Minister van Kolonien	17
misbruiken	2, 14
Misigit	126
modderbanken	30, 33, 34, 48
moerasland	26, 35-37, 40, 92
moerassen	5, 15, 27, 35, 43, 47, 53, 56
moessons	11, 50, 128
monopolie	6, 20, 23
monopoliegebied(en)	8, 51, 87
motorboot	38, 43, 57, 78, 117, 122, 129
munitie	60, 66, 67, 73, 83, 104
muskaatnoot	75, 134, 135, 138, 139
muskaatnoottuinen	130
muskaatnoten	60, 75, 97
musketen	64
nipah	49
noodig geachte hervormingen	135
notenmuskaat	10
O.I. Compagnie	20
olie	131
onderdanen	17, 54, 82, 100

onderhoofden	87
onderhoorigen	7, 17, 18, 54, 82, 85, 137
onderhoorigheden	2, 6, 16, 21, 22, 85
onderwerping	3, 4
onderwijs	64, 133
ondiepten	26, 27, 29
oogsttijden	138
oostmoesson	10, 29, 31, 32, 50, 75
opbeuring	10
opschik	9
opsporingen	118
orang toewa	81
overspel	141
overvallen	5, 48
paalwoningen	48
pachtschat	84, 124
pacificatie	3, 5, 8
pad/paden	31, 32, 34, 35, 37-40, 42-46, 48, 56, 61, 80, 88, 89, 92, 127, 128
paketaartboten	3
pakketbooten	6
pakpaarden	44, 76
pala	11, 75, 134, 137
palaboom	10, 136
palatuinen	7
pandelingschap	54
pante-pante	8
pantei2 gelden	85, 87
paradijsvogels	9, 11, 65, 66, 71-73, 101, 103, 104, 106, 108, 130, 141
parangs	53, 60
parelvisscherij	71, 84
patroon	21, 65, 66, 68
patrouillekaart	41
patrouille(s)	4, 5, 38, 40, 47, 80, 89, 92
pepercultuur	11
pioniers	56
pioniersarbeid	128
pisang	11, 39, 60-62, 74, 78, 118
plantengroei	26, 30, 49, 128
plantenrijk	74, 121, 139
pleisterplaats	67
plundering	4
poesaka	134
politie	4-6, 20-22, 24, 37, 47, 49, 54, 77, 79-81, 88, 89, 92, 120, 123-125, 133, 140

politiek	1, 9, 15, 16, 91
politiepost	3
por	4
porselein	11
pradjoerits	4, 14, 78
prauw	31, 33, 37, 44-46, 61, 75, 77
prauwenverkeer	41, 76
predjoeries	5
prijzen	2, 11, 20, 65, 67, 73, 75, 134
Radja	1, 4, 7-10, 13, 18, 19, 23-25, 30, 31, 38, 50, 51, 55, 79, 81, 85-89, 106, 114, 117, 123, 125, 126, 136, 140-142
Radja Commissie	4, 9, 81, 85, 87, 125
Radja Moeda('s)	7, 8, 85, 87, 126
Radja('s)	1, 4, 7-10, 13, 18, 19, 23-25, 30, 31, 38, 50, 51, 55, 79, 81, 85-89, 106, 114, 117, 123, 125, 126, 136, 140-142
Radja's Commissie's	23
radjaverband	18
rang	7, 18, 89
rapats	2, 125
recherche	1, 11, 84
rechtbanken	22
rechtsbedeling	21
rechtswezen	85, 125, 141
reede	25, 30, 32, 33
reede-grenzen	25
regelingen	17, 102, 125
regendagen	50
regens	11, 26, 39, 40, 43, 44
regenal	26, 50, 63
registratie	18, 54, 68, 81, 116, 135, 136
registratiepassen	18
riet	35
riffen	29, 31, 32
rijstbouw	11, 69, 120
rijstcultuur	69, 120
rivieren	15, 26-28, 33, 35-37, 41, 43, 44, 49, 51, 75, 77, 80, 123, 127, 131
rondreizigers	21
rooftochten	3
roovers	53
rotan	9, 59
ruil	65, 86, 104
ruilartikelen	2, 61
ruilhandel	11, 14, 61

runderen	69, 74, 131
sagemoerassen	3
sago	10, 11, 37, 48, 53, 56, 59-61, 64, 69, 70, 74-77, 87, 88, 120, 127, 128, 138
sagoebosschen	26, 48
sandelhout	137
schapen	74, 131
shedels	30
schelpen	11, 60, 71, 74, 88, 130, 139
schepen	1, 3, 28, 29, 31, 33, 35, 36, 40, 44, 63
schetskaartje	39
schimmelziekte	138
scholen	47, 55-57, 64, 83, 133
school	7, 56, 57, 64, 89, 94, 117, 133
schuld-stelsel	66
schulden	2, 7, 14, 21, 65, 68, 85, 136
Sengadji	81
sieraden	10
slaaf	10, 54, 58
slaven	50, 53, 54, 60, 141, 142
slavenhalers	30, 142
slavenhandel	53, 142
slavenjacht(en)	49, 52
slavernij	142
slavinnen	53
sloep	30, 39, 40, 42, 77, 78
smederij	60
sneeuwgrens	28
snel-partijen	52
snijboonen	77
snijwerk	49, 59, 61
soeangi	130
soeanggimoord	141
spiegeltes	11
stam	23, 36, 37, 49, 50, 52, 54, 56, 58, 61, 64, 116, 129
stammen	3, 5, 9, 19, 49, 52, 53, 57, 60, 74, 77, 86, 142
standplaats(en)	23, 36, 63, 78-80, 118, 123, 125, 129, 140
steenkool	41, 116, 123, 140
stoomers	21, 32
stoomkracht	130
straffen	86, 102
strooman	67
subsidie	64, 83
Sultan	51, 60, 142

sultanaat	16
taal	57, 117
taalbeoefenaar	117
timmerlieden	60, 61
titel(s)	3, 4, 81, 142
tjemara bosch	29
toegangswegen	34, 35
tokos	3, 10
tolken	78
tolrechten	79, 83
Topografischen Dienst	19
toppen	26, 28, 34, 35, 41
traktementen	84, 85
tuinbouw	49, 71, 75, 121
tussenhandelaren	20
tussenpersoon	13, 67, 132
uitvoer	1, 10, 53, 70, 71, 74-77, 85, 98, 105, 121, 129
uitvoercijfers	137, 139
uitzwermen	48
Utrechtsch Zending(s)genootschap	55, 64
vaartuig	21, 30-33, 37-43, 45, 50, 65, 71, 77, 78, 129
vaccinateur	19, 63, 119, 133
varkens	55, 60, 69, 74
vasallen	142
veestapel	62, 69, 74, 121
veeteelt	69
vervoermiddelen	76, 78, 121
vervolgmemorie	127, 129
veten	1, 2
vexatien/vexatiën/vexaties	2, 4, 13, 23, 87
vischvangst	11, 37, 48, 60, 64, 74
visschen	36, 59, 60
vivres	12
vlechtwerk	61
vloten	52
vogeljacht	6, 20, 32, 65, 67, 72, 79, 83, 91, 100, 127, 134
vogelstand	73
volksgezondheid	47
volkshoofden	81, 87, 88
voorlaadgeweren	72, 108
voorschotten	21, 22, 65, 67, 71, 85, 134-136
voorschotten stelsel	67
voortbrengselen	71, 74, 120, 139

voorteeken	58
vorst(en)	18, 51, 52, 86, 88, 142
vorstengeslachten	51
vreemdelingen	10, 13, 62
vrijen	142
vrijhandelssysteem	20
vuurtoren	32
wantrouwen	12, 53, 56, 116
waterleiding	63, 122
watervoorziening	11, 63, 132
wegen	44, 47, 56, 127
welstand	20
werkkrachten	11
westmoesson	10, 29, 31, 32, 43, 50, 75
witte plekken	15
woningen	10, 52, 58, 60, 117, 130, 132, 133
wraak	2, 86, 142
zaadpadi	69
zandstrand	29
zeekaart	28, 33-35, 41, 42
zeemansgids	37, 41, 44, 91
zeeproducten	7
zeetochten	52
zelfbesturende landschappen	16
zelfbestuur	17, 19, 54, 55, 78, 81, 83-86, 89, 101-103, 107, 124, 126
zelfbestuursregelen	126
zending	8, 23, 24, 38, 47, 55-57, 64, 71, 89, 120, 129, 130, 133
zendingsscholen	56, 117
zetblazen	67
ziekenhuis(je)	63, 84, 119, 125
ziekten	62, 131
ziekteperiode	64
zielental	129
zielentelling	116
zilvergeld	134
zwarte magie	130

INDEX OF PLACES, TRIBAL GROUPS AND PEOPLES

Adi	32, 33, 62, 118
Ajer(-)Besar	14, 55, 56, 64, 94, 118
Ajer Poetar	33
Alfoeren	18, 24
Alfoersche (stammen)	13, 19
Alifoeroe('s)	50, 142
Amaroe(-)meer	40, 41, 46, 93, 123
Amboina	15-17, 19, 21, 22, 76, 81, 84, 101-104, 106-108, 112, 120, 122, 127, 136, 137, 140, 143
Ambon	5, 10, 22, 24, 51, 56
Ambonia	20, 21
Ambonneezen	54
Amerika	138
Amiak	46, 93
Amoetoe	28, 30, 75
Anakassi	26, 28, 42
Arabier(en)	23, 54, 60, 116
Aramasa	43
Argoeni(-)baai	3, 23, 26, 27, 33, 34, 45, 46, 49, 59, 63, 66, 73, 76, 77, 79, 88, 93, 123, 131
Argoeni (eiland)	55, 57, 61
Argoeni (landschap)	5, 8, 9, 18, 23, 30, 45, 51, 52, 55, 85, 87, 93, 117, 123, 126, 142
Argoenier(s)	52, 65
Argoenilieden	12
Aroba	34, 46
Asap	28
At-ati	23
Atape/Atapé/Atapê	49, 52, 53
Ati-ati/Ati2	1, 2, 6, 7, 12, 18, 23, 50, 51, 55, 85, 87, 89, 117, 123, 126, 142
Ati-Onin	83
Atoeka	53
Babo	18, 20, 23, 28, 30, 55, 63, 65, 67, 69, 76-81, 87, 117-119, 121-125, 130
Bafadal	118
Bagaraga/Bageraga	39, 40, 46, 92, 93
Baham(gebied)	27, 75, 89
Bahamsch (het)	57
Bah(a)roe Kais	38, 46, 47, 87, 92
Bakam	88
Bamana gebergte	35
Banda	22, 76
Bandasche	21
Bandoengsche	131
Bariat	48

Batoe Lajar	30
Batoe Poetih	31
Batoefarra	27, 32
Beda	37
Bedidi	13
Bentoeni (Bentoeni, seel also Bintoeni)	18, 23, 46, 52, 54, 77, 88, 93
Bentoeni-baai	131, 140
Bentoenigebied	18
Bentoeni(-)golf	25-28, 30, 31, 36, 41, 42, 45, 46, 50, 51, 63, 74, 75, 77-80, 86 117, 121, 123
Bentoenisch (het)	57
Bentoenisch	57
Bepin	38, 40
Berari-rivier	34
Berau	3, 5, 6, 8-10, 50, 56, 57, 61, 63, 70, 72, 74, 75, 80, 81, 88, 117, 118, 121, 124, 130, 138, 140, 141
Berauers	13
Beraustreek	6, 19, 22, 23, 123, 130, 141
Beroedi	32
Besam	4
Besoeki	70
Betoeni	56
Bianongga	46
Bianonggariviertje	34
Bintoeni (see also Bentoeni)	2, 8, 10-13, 23, 24, 29, 34, 52, 56
Bira	3-5, 9, 23, 29, 37, 47, 53, 57, 61, 70, 77, 85-87
Biraers	4
Bira-kust	52
Bira-rivier	3, 4, 40, 138
Birastam	8, 36
Bitsjara-gebergte	33
Bitsjarabaai	118
Bitsjaroe(-)baai	25, 34
Boegineesche	10, 53
Boegin(n)eezen	6, 60
Boeroe	29
Boeswanis	48
Boetonneesche	134, 137
Boetonnars	7, 33, 54, 60, 62, 75, 121
Bombarai	51
Bomiaks	37
Boven-Jarroe	46
Boven-Kaitero	34

Boven-Sara	34
Boven-Sigaroi	37
Britsch Nieuw Guinea	71, 91
Ceram (see also Seram)	12, 32, 51, 53, 58, 69, 70, 74, 76, 77, 79, 106, 138
Ceram Laoet	51, 53
Ceramers	50, 52, 54, 60, 62, 138, 139
Charles(-)Louis gebergte	13, 25, 28
China	68
Chinees	4, 14, 60
Chineezen	6, 13, 42, 54, 60, 67, 116, 121
Christenen	129, 130
Dafoe	48
Degen	31, 46, 49
Djoffo	47
Doeset	118
Ega	12
Ekka	31
Emah	34
Emborra	35
Etiebi	46
Etiobi	46, 93
Etna(-)baai	5, 11, 12, 23, 25, 35, 43, 49, 52, 53, 117
Europeanen	59, 79, 100, 116
Europeesch(e)	17, 22-24, 79, 88, 132, 138, 140
Ewain	46, 93
Fagita	118
Fak-fak	1, 3, 5, 6, 8, 10, 11, 14-16, 20-25, 31, 32, 60, 63, 90, 116, 118-123, 125-127, 129, 130, 132, 134, 143
Fanagalais	118
Fatagar/Fategar	1, 2, 6, 7, 12, 18, 23, 51, 55, 62, 79, 80, 85-89, 117, 123, 126, 142
Fejen	40, 46
Fort du Bus	34, 52
Fraternoës	33, 34
Gaenaf (Tandjoeng)	31
Geelvin(c)k( )baai	23, 25, 46, 53, 123
Geser	76
Gimor	47
Gisser	3
Goab	14
Goram	10, 32, 76
Gorammer(s)	7, 8, 50, 54, 60
Goramsche	8, 51, 134, 137
Goras	13, 26, 28-30, 32, 45, 50, 51, 55, 67, 74, 75, 77, 89, 121

Gorassers	89
Harkomi	46, 93
Hoek Nauri(o)	44, 45, 73
Hoek Sabra	31
Idore	42, 43, 46, 52, 56, 88, 93, 94
Inaboeka	43, 44
Inanwatan	4, 5, 18, 23, 29, 36, 37, 39, 45, 47, 58, 61, 63, 78-81, 84, 92, 94, 117, 121-124, 132, 139, 140
Inbeh	36
Inseh	42
Irimawa-rivieren	33
Itoepa	31
Jahadian	4, 38, 48, 87, 94, 117
Jakaiman	45
Jakati	36, 42, 46, 52, 56, 88, 93, 94, 124
Jakatiers	52
Jamoer meer	25, 53
Japido	118
Jarat	49
Jaroe	13
Jef Galen	118
Jerroe	34, 66
Kaap Fatagar	23, 62, 79, 80
Kaap Steenboom	25, 27, 28, 33, 44, 50, 73, 123
Kaap van den Bosch	23, 25, 50, 52, 62, 63, 123
Kaiboës	4, 5, 9, 46, 81
Kaiboës(-)Baai	29, 39, 41
Kaiboësgebied	12, 39, 41, 48, 51
Kaiboës(-)rivier(en)	12, 26, 29, 36, 39, 40, 41, 80, 86, 92, 123
Kaiboës streek/streken	72, 80, 84, 88
Kaiboëssers	56
Kaimana	3, 6, 9, 12, 18, 20, 21, 23, 25, 33, 34, 52, 54, 55, 63-65, 69, 70, 76-85, 87, 93, 96-98, 117, 118, 121-123, 125, 130, 131, 140
Kaimana-baai	33
Kaioeni	31
Kais	3, 4, 9, 87, 88
Kais-gebied	8, 12
Kais(-)rivier(en)	3, 4, 5, 12, 29, 36-38, 40, 41, 46, 48, 52, 75, 86, 123, 138, 140
Kaisweri	52, 86
Kaitere	46
Kaitero	26, 34, 36, 45, 55, 76, 93
Kajoe Merah/Mera	9, 35
Kamaka	34

Kambore	46
Kamoe(n)dan	9, 12, 36, 80
kampong Bahroe/Baroe (Kais)	37-40, 46, 47, 86-88, 92, 94, 117, 118, 123, 124, 140
Kamrau-baai	25, 27, 29, 32-34
Kanara	86
Kanarin	36
Kaoeni	44, 46, 61
Kaoeting	47
kapala boeaja	61
Kapaur	25-28, 43, 49, 50, 57, 58, 74, 76, 77, 130, 142
Kapaursch (het)	57
Kapaur-gebergte	26, 28
Kapia	10
Kapia-egoe	10
Karamangani (Kora-Mangawi)	38, 46, 92
Karas	32, 69, 70, 74, 76, 77, 123
Karas(-)eilanden	70, 74, 76, 77, 123, 140
Karas-eilanden	123
Karawatoe	62, 118
Kartaseri	5
Kasira(rivier)	28, 36
Kasoeri	34, 36, 46
Kasoewari (Kaisweri)	52
Katasari	47
Kehaksi	48
Kei eilanden	76
Keineezen	33, 54, 60, 62
Kemon	56, 94
Kenakki	48
Kenara-Mogitira	12
Keyneesche	3
Kais	
Kiltai	51
Kindewara	46
Knepfie	48
Koemawa	25-29, 32, 62
Koemawa-gebergte	26, 28
Koepera Poekwa-rivier	44
Kofiau	24, 25, 76
Kokas	2, 4-8, 10, 11, 13, 18, 21, 25, 30, 31, 44, 46, 48-50, 52, 54, 61, 64, 65, 67, 69, 75-84, 89, 93, 97, 98, 118, 121, 123, 125, 130, 132, 134, 140
Komano	42
Konda	26, 39, 40, 46, 48, 78, 80, 92, 123

Kowiai	2, 3, 9, 11
Lakahia	9, 10, 13, 29, 33, 35, 44, 50, 52, 54
Lelinta	76, 123
Lihminsir	34
Lilinta	85
Lina-gebergte	28
Lobo	12, 34, 49
Mac Cluer golf	28, 29, 31, 52, 57, 61, 72, 80, 86
Mac cluergolf	26, 48, 131
Maccluer(-)golf	1, 3, 6, 9, 11
Made(e)fa( )riviértjes	27, 32
Madoewa	33
Makassaarsche	21
Makassar/Makasser	72, 84, 136
Mandiwa	140
Manokwari	1, 24, 119, 124
Mantionners	24
Mapar	42
Maseffee/Mase(f)foe	39, 46, 56, 92
Masikeri-gebergte	25
Matamani	3
Matamiri	38
Me(n)diewa	34, 46
Megatemin	46
Mekka	51
Memiri	81
Memissi(e)	46, 93
Menado	79
Mentie	52
Metamani(-)rivier	3, 29, 36-38, 40, 41, 45, 52, 56, 75, 86, 87
Metti-Metti	25
Mimika	5, 13, 20, 35, 43, 49, 52, 53, 59, 61, 73, 76, 77, 80, 123
Mimikaers	5
Mimiristam	37
Misool	24, 25, 30, 62, 63, 72, 76-79, 81, 85, 101, 103, 104, 106, 117, 118, 120 122, 123, 125, 130, 140, 142
Modan	27, 28, 31, 36
Moegatemin/Moegatimin	38, 39, 40, 56, 88, 92
Moegia	87
Moegim/Moegin	37, 56, 87, 94, 117, 124
Moctoeri	24, 26, 42, 49, 52, 56, 87, 116, 123, 131, 140
Mogimbret	3
Mogoer	5

Mohammedanen	55, 129
Mokrokolla	48
Mommon	32
Mongosa	47
Namatotte	9, 18, 23, 51, 55, 63, 79, 85, 87, 123
Namboembi	123
Naremas	43, 57
Nassau-gebergte	25, 26
Nauri(o)	44, 50, 79
New York	138
Noegatemin	38
Noesawam(m)ar	23, 24, 30
Nogat	47
Noord-Nieuw Guinea	77, 83
Obata (Atapo)	43, 49, 52
Oegar	8, 30, 142
Ofatai	47
Omba (-rivier)	25, 43
Ombwaller	33
Onin	1, 9, 10, 117
Onin (Ati)	83
Onin (Basa)	57
Onin di Bawah	142
Onin-Kapaur(sche)	53, 57, 74, 76, 77
Onin(-)radja's	18, 23
Oninschiereiland	23
Onische (het)	4
Oremma	35
Otakwa(-rivier)	43
Pasir Pandjang	31, 46, 61
Pasir(-)Pendek	31, 44, 61
Patanische (het)	13
Patimoeni	75-77
Patimoenisch	57
Patimoni	121
Patipi	1, 2, 6-8, 23, 31, 48, 51, 52, 55, 61, 64, 76, 79-81, 85-87, 117, 123, 142
Patipibaai (Baai van -)	31, 46
Piek-piek	18, 87
Pintoe Setan	33
Pisang Eilanden	62, 74, 78
Poelau Pandjang	31, 32
Poelau-Naurio	25
Poeloar Ega	12

Poeloe Adi	32, 62
Poeloe Babi	62
Poeloe doea	118
Poeloe Karas	32
Poeloe Weem	62
Rabocaboean	47
Radja(-)Ampat	1, 13, 24, 25, 106
Rafada	34, 45, 61, 93
Rariori	28
Rawa	45, 93
Rijklof van Goensbaai	26
Ringdassie	48
Rittoewe (-rivier)	41
Roefroefoea	32
Roemakoin	3, 5
Roembati	1, 2, 6-8, 18, 23, 31, 50-53, 55, 79, 80, 85-88, 117, 123, 142
Roembatier	5
Roembati's/Roembatiërs	18, 51
Sabakor	26
Sabiar	23
Sabra	29, 31
Saga	37, 45, 46, 56, 92
Saka	12
Sakaoeni	52, 87
Sakaoenin	24
Sakaoni	13
Sakroe	7
Salakiti-baai	31
Sanggala	32
Saniri	28
Saoeni	42
Sara	34, 46
Saronggo	38, 46, 92
Schildpad-eilanden	118
Sebaker	53
Sebakor	26, 27, 32, 55
Sebakor-baai	32
Sebarak	4
Sebjar	9, 12, 13, 36, 52, 61, 80, 87, 123
Seffie	48
Segei	4, 9
Segenerai	52
Sekak (-Rivier)	29, 38-40, 46, 52, 56, 88

Sekakweri	38, 52
Sekar	5, 8, 9, 12, 23, 30, 48, 51, 55, 61, 76, 83, 85, 86, 88, 89, 117, 123, 142
Selawat	4
Sele	13, 23
Semai	39, 46, 56, 57, 92
Semoet	47
Semora	48
Semot	4
Sepa	38
Seram (see also Ceram)	10
Seremoek	45, 46, 48, 92
Serhitoe	47, 50
Setmogon	118
Seto(e)bir/Sitobir	4, 36, 39, 45, 46, 92
Sigaroi	29, 36, 37, 40, 41, 45, 47, 92
Sigaroi Tapin	47
Sigei	3
Sigemerai	26
Sikaoe	46, 93
Simir	26, 42
Simora	33
Siopten	45
Sisi	47
Sisiandang-rivier	26, 34
Siwena	52
Sjangkaro	24
Sjirmoesoe	33
Sjoega	27, 34, 46, 94
Soa Sioe	126
Soesoenoë	34, 45
Soeweri	31
Sokar	52
Solal	76, 79
Solat-Lan	7
Soni	46, 92
Sopinoesa	32
Sorong	1, 13, 24, 72, 77, 79
Soronggo	38
Steenkoolberg	26, 41, 52
straat Modan	31, 36
Suriname	70
Tambani/Tambeni	52, 57, 61, 70, 84, 86, 124
Tanah(-)Merah	27, 28, 29, 30, 47, 50, 56, 63, 68, 79, 89, 94, 117, 123, 124

Tanah-Merah	28, 47, 50, 89
Tandjoeng Kokraaf	31, 50
Tandjoeng Mesjateririvaim	29, 36
Tandjoeng Oewa(i)aim/n	36, 47, 52, 71, 78
Tandjoeng Sabra	29
Tandjo(e)ng Sele(e)	23, 25, 28, 29-31, 33, 63, 78, 80, 123
Tandjong Namboemi	123
Tandjong Nariki	29
Tandjong Oesaw	29
Tandjong Poweri	33
Tandjong Sinorra	25
Tandjong Taroeba	31
Taratara	46, 93
Tarof	29, 52, 57, 61, 70, 84, 86, 123, 124
Tarof-Tambani	70, 84
Tatawori	28
Tegin	31
Teloek Sebakor	26
Telok Sipatnanam	31
Telok Tawar	31
Telok Togarwatan	31
Teminaboean	40, 46, 48, 92, 123, 140
Ternataansche	13
Ternate	1, 7, 16, 21, 22, 51, 85, 142
Terof	9
Tidore	1, 8, 16, 17, 51, 81-83, 89, 101-103, 124, 126, 127, 142
Tikoos	118
Timboeni	36, 42, 52
Tirasahi	24, 26, 42
Tjandjoeng Oewain	29
Toeal	3
Toeberwasa	140
Toebi Seran(g)	25, 32, 55
Toeiloe	118
To(e)nggaranrievier	33, 34
Tomaremma	45, 61, 93
Triton( )baai	9, 34, 52
Tsigamari	26, 28, 42
Vlakke Hoek	26
Vogelkop	12, 19, 23, 24, 26
Wagap	27
Waigama	24, 76, 79, 85, 123, 125, 140
Wakatimi	43, 52, 53

Wamonket	29
Wanggita	45, 46
Wania	53, 73
Wap-baai	32
Waraboer	46, 93, 94
Waromgé/Warongé	12, 41
Wasari	42
Wasian(i)(rivier)(en)	12, 24, 26, 36, 41, 42, 52, 123
Watagar	85
Weltevreden	90
Wendessi (see also Windessi)	12
Werba	31, 32, 79
Weri	32
Weribaai	32
Werpigam	7
Wersar	39-41, 46, 92
Wertoe(a)r	8, 44, 85, 117, 123
Wertoewar (see also Wirtoewar)	18, 31, 44, 51, 61, 79
Wewer/Wewor	46, 93
Windessi (see also Wendessi)	46, 93
Wiriagar	36, 52, 80
Wirtoewar (see also Wertoe(a)r)	44

INDEX OF PERSONS

Abdullah Baadilla, S.S. bin	118
Aboe-Bakkar	8
Anggok	12
Baadilla (compare Abdullah)	118
Cnopius, Dr.	119
Colijn, H.	20, 24
Dersjant, M.	116-126
Dissel, van	57, 117
Dumas, F.H.	1, 14, 16, 17
Gerrits, E.L.	16, 21, 22
Geuns, S.J. van	127
Gouw	22
Hadji Antar	12
Hadji Haroena	51
Heutsz, van	15
Hille, J.W. van	16, 18, 22, 31, 41, 42, 79, 91
Ingenlujff, G.M.G.M.	15, 24
Koch, K.F.	16
Kroesen	2
Kwa Leong Hean	4
La Bron de Verala	5
Lauschke, G.A.	24, 118
Liem Eng Teng	118
Lord Reay	71
Lulofs, C.	15-17, 72, 91
Mafa	51, 89
Marks	22
Moest	143
Mohammed Ali	13
Nefa	88
Ong Kie Hong	20
Palmer van den Broek	16-18, 27, 32, 79
Podewsky	118
Poeking	8
Raden Soeselo	132
Radja Haroena	55
Radja Joesoef	51
Radja Tuach	87
Raedt van Oldenbarnevel(d)t, H.J.A.	16, 20, 21
Rapmund, L.R.	14
Roest, J.	19
Salim bin Mohamad	118
Schid, J.C.	16

Seijler	14
Seijne Kok, J.	25, 116
Soen Ke Soet	118
Tamanggila	12
Tanasale, F.A.	5
Tienhoven, P.G. van	71
Tirion	16
Verboon	5, 14
Wenting, A.J.	23
Wiriosapoetro	132